

Załącznik do Uchwały Nr XVI/99/20
Rady Gminy Kwidzyn
z dnia 29 stycznia 2020r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN na lata 2019-2022

Opracowanie:
Iwona Gołombiowska

Kwidzyn, sierpień 2019

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

Zawartość opracowania:

1. Wstęp	3
2. Podstawa prawna opracowania i cele programu ochrony zabytków w świetle ustawy o ochronie zabytków	6
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami	6
3.1. Obowiązek konstytucyjny ochrony zabytków	6
3.2. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami	6
3.3. Zadania samorządu z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego	7
3.4. Inne uregulowania prawne	8
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	9
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	9
4.1.1 Strategia Rozwoju Kraju 2020	9
4.1.2. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030.....	12
4.1.3. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 - 2020	14
4.1.4. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami	16
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa	18
4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020.....	18
4.2.2. Regionalny Program Strategiczny w zakresie atrakcyjności kulturalnej i turystycznej Pomorska Podróż.....	19
4.2.3. Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego	20
4.2.4. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego	21
4.2.5. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2016-2019.....	22
4.2.6. Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Kwidzyńskiego	23
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	24
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.....	24
5.1.1. Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Gminy Kwidzyn	24
5.1.2. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Kwidzyn .	25
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	28
5.2.1. Charakterystyka gminy	28
5.2.2. Zarys historii gminy.....	30
5.2.3. Krajobraz kulturowy	35
5.2.4. Układy ruralistyczne	41
5.2.5. Zabytki nieruchome.....	73
5.2.6. Zabytki ruchome.....	74
5.2.7. Zabytki archeologiczne	74

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

5.2.8. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych	76
5.2.9. Dziedzictwo niematerialne	77
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	78
5.3.1. Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków	78
5.3.2. Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków	79
5.3.3. Wykaz zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków	79
5.3.4. Parki kulturowe	80
5.3.5. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.....	80
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	82
5.4.1. Obiekty nieruchome	84
5.4.2. Stanowiska archeologiczne	97
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	101
5.5.1. Zabytki archeologiczne	101
5.5.2. Obiekty nieruchome i zespoły zabudowy wpisane do rejestru zabytków	102
5.5.3. Obiekty proponowane do wpisu do rejestru zabytków	105
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.	106
7. Założenia programowe	107
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami	110
8.1. Instrumenty prawne	110
8.2. Instrumenty koordynacji	110
8.3. Instrumenty finansowe	110
8.4. Instrumenty społeczne	110
8.5. Instrumenty kontrolne	111
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami	111
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami	111
10.1. Publiczne źródła finansowania	111
10.2. Środki pomocowe	114
11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków	114

1. Wstęp

Gmina Kwidzyn, dzięki swojemu położeniu, posiada urozmaicony i atrakcyjny krajobraz. Szczególnie zachodnia część należy do terenów o wybitnych walorach krajobrazowych. Ponadto gmina posiada duży potencjał w postaci obiektów zabytkowych i cennych historycznych układów ruralistycznych. Aby zachować to bogate dziedzictwo kulturowe opracowano Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kwidzyn, który jest podstawowym dokumentem służącym inicjowaniu, wspieraniu oraz koordynowaniu prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechnianiu i promowaniu dziedzictwa kulturowego przez jednostki samorządu terytorialnego. Obecny Program jest trzecim z kolei zaktualizowanym dokumentem tego typu. Pierwszy - opracowany został na lata 2011-2014, kolejny na lata 2015-2018, obecny ma obejmować lata 2019-2022.

Głównym celem tego opracowania jest dążenie do znaczącej poprawy stanu zasobów dziedzictwa kulturowego położonego na obszarze gminy, w szczególności w zakresie stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych oraz zachowania krajobrazu kulturowego. Realizacja tego celu będzie się odbywała poprzez wskazane w dokumencie kierunki działań w ramach trzech zdefiniowanych priorytetów.

Dotychczas Gmina Kwidzyn realizowała zapisy *Programu Opieki* poprzez szereg działań mających na celu zachowanie materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego z terenu gminy. W l. 2015-2018 z budżetu Gminy Kwidzyn Rada Gminy przyznała środki na wsparcie posiadaczy obiektów zabytkowych w opiece nad zabytkami:

- 70.000 zł Parafii p.w. Św. Jerzego w Tychnowach w Gminie Kwidzyn na prace konserwatorskie i restauratorskie głównego ołtarza barokowego z I poł. XVIII w. w kościele parafialnym Św. Jerzego w Tychnowach (Uchwała Nr V/16/15 z dnia 29 stycznia 2015 r. w sprawie przyznania dotacji Parafii Rzymskokatolickiej pod wezwaniem Św. Jerzego w Tychnowach w Gminie Kwidzyn na prace konserwatorskie i restauratorskie przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków);

- 70.000 zł Parafii p.w. Św. Antoniego w Rakowcu na renowację murów kościoła i wnętrza kruchty (Uchwała Nr XXIII/139/16 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 29 stycznia 2016 r. w sprawie przyznania dotacji Parafii Rzymskokatolickiej pod wezwaniem Św. Antoniego w Rakowcu w Gminie Kwidzyn na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków);

- 24.569,60 zł Fundacji „Misericordia” w Kwidzynie na prace konserwatorskie i remont budynku dworu (Uchwała Nr XXXVII/252/2017 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 26 kwietnia 2017 r. w sprawie przyznania dotacji Fundacji „Misericordia” w Kwidzynie na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane na zabytku wpisanym do rejestru zabytków);

- 125.000 zł Parafii p.w. Św. Jana Chrzciciela w Janowie na remont dachu (Uchwała Nr XXXVIII/259/17 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 2 czerwca 2017 r. w sprawie przyznania dotacji Parafii Rzymskokatolickiej pod wezwaniem Św. Jana Chrzciciela w Janowie na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, Uchwała Nr XLIII/ 284/17 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 26 października 2017 r. o zmianie uchwały w sprawie przyznania dotacji Parafii Rzymskokatolickiej pod wezwaniem Św. Jana Chrzciciela w Janowie na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków).

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

Skuteczne działania mające na celu zachowanie oraz promocję niematerialnego dziedzictwa kulturowego Gminy Kwidzyn prowadzi Gminny Ośrodek Kultury w Kwidzynie, działający na mocy uchwały Rady Gminy w Kwidzynie z dn. 18.03.2003 r. W ramach swojej działalności GOK organizował:

- konkursy: wiedzy historycznej „Powiśle i Kwidzyn w 20-leciu międzywojennym”, gminny konkurs „Na Najpiękniejszą Szopkę Bożonarodzeniową”,
- obchody świąt i rocznic ważnych wydarzeń: rocznicę Plebiscytu na Powiślu, Warmii i Mazurach,
- warsztaty rękodzieła w ramach działań: „Ginące rzemiosła Dolnego Powiśla”,
- Święto Pieczonego Ziemniaka,
- Święto Wsi – Dożynki parafialne w Tychnowach,
- Święto Śliwki w Rakowcu,
- koncert z okazji Dnia Niepodległości,
- gminny przegląd kolęd i pastorałek.

GOK uczestniczy w programie „Patriotyzm jutra”. Program ten służy odkrywaniu i upowszechnianiu wiedzy z zakresu historii Polski oraz wspiera inicjatywy angażujące społeczność w działania poświęcone pielęgnowaniu i promowaniu lokalnego dziedzictwa i kultury. W ramach programu odbyły się 84 przedstawienia o wielokulturowości Powiśla, udział brało 1600 osób. W 2017 r. powstała „Opowieść o Tadeuszu Tolliku”, jest to historia lokalnego bohatera plebiscytowego, w 2018 r. powstała bajka pt. „Wiele kultur jedna ojczyzna” oraz karty do warsztatów regionalnych prezentujące powiślańskie stroje: damski i męski. W działania Gminnego Ośrodka Kultury na rzecz promowania niematerialnego dziedzictwa kultury wpisują się również występy zespołu wokalnego *Pas de nom*, który wykonuje m.in. utwory patriotyczne oraz kolędy i pastorałki. Równie ważne dla promocji dziedzictwa Gminy Kwidzyn są niezwykle ciekawe publikacje: „My z Korzeniewa. Historia sołectwa Korzeniewo”, „Brachlewo dawniej i dziś”, „S.O.S. Tychnowy. Ocalić od zapomnienia Pogotowie Ratunkowe – Tychnowy”, „O Dubielu przy kawie”. Powstały one w l. 2015-2017 w ramach programu Inicjatywy lokalne, którego celem było odszukanie lokalnych historii, ocalenie od zapomnienia interesujących ludzi, wydarzeń i miejsc, aktywizacja mieszkańców tych wsi oraz zwiększenia wśród nich poczucia tożsamości regionalnej. Do promocji niematerialnego dziedzictwa kulturowego gminy, jakim jest lokalna tradycja kulinarna regionu Dolnego Powiśla przyczyniają się także trzy wydawnictwa: „Kulinarne Trio. Przepisów kilka”, „Czwartkowe Mamy. Owocowo-warzywna spiżarnia naszej babci z Dolnego Powiśla” i „Smaki Powiśla. Powiślański Stół Wielkanocny”.

Te różnorodne i niezmiernie ważne działania Gminnego Ośrodka Kultury w Kwidzynie dla zachowania i propagowania tradycji kultury gminy obrazuje „Przewodnik kulturalny po Gminie Kwidzyn”.

Do promowania walorów krajobrazu kulturowego służą działania z zakresu aktywnej turystyki. Dzięki podpisaniu w grudniu 2017 roku umowy pomiędzy Gminą Kwidzyn a Województwem Pomorskim na dofinansowanie projektu „Pomorskie Trasy Rowerowe o znaczeniu międzynarodowym R 10 i Wiślana Trasa Rowerowa R 9 - Partnerstwo Gminy Kwidzyn” realizowana będzie budowa dróg rowerowych oraz ciągów pieszo-rowerowych o długości 13,99 km od miejscowości Grabówko do Szałwinka. Miejsca postojowe w Gminie Kwidzyn zlokalizowane będą w trzech miejscowościach Mareza, Janowo, Korzeniewo. Na trasie powstaną atrakcyjne punkty widokowe. Zwiedzanie rowerem Dolnego Powiśla otwiera turystom i mieszkańcom gminy możliwości podziwiania nie tylko wartości przyrodniczych, ale również atrakcyjnego krajobrazu kulturowego naszego regionu.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

Ze względu na ogromną kulturową spuściznę, jaką otrzymało społeczeństwo ziemi kwidzyńskiej od niegdyś zamieszkujących te tereny osadników, działania Gminy powinny oprócz promowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego skupiać się na wzmacnianiu obszarów dawnego osadnictwa olęderskiego, poprzez wspieranie prac konserwatorskich i restauratorskich przy nielicznych już zachowanych zabytkach tej kultury (budynkach mieszkalnych, gospodarczych, a także cmentarzach). Ważnym elementem działań na rzecz ich zachowania jest wspieranie, bądź współdziałanie przy zakładaniu parków etnograficznych, w których prezentowane byłyby równocześnie kultura materialna i niematerialna (zwyczaje, wartości, tradycje, religia, legendy).

Drugim, niemniej ważnym, działaniem na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego jest przywracanie pamięci o kolejnictwie wąskotorowym na terenie gminy poprzez dalsze uczytelnianie przebiegu torowisk (np. w postaci ścieżek rowerowych), uwidacznianie platform przystankowych, a także umieszczanie pamiątkowych tablic informacyjnych na trasie dawnej kolei wąskotorowej.

Następne ważne działanie dotyczy promocji dawnego portu wiślanego oraz przebiegu dawnej granicy polsko-niemieckiej, które odbywać się może poprzez umieszczanie widocznych w terenie elementów tj. tablice, makiety, akcenty w nawierzchni.

Ważnym czynnikiem promocji Gminy jest włączanie się do regionalnych lub międzynarodowych szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych oraz samochodowych). Dla realizacji tych działań niezbędna jest współpraca z gminami sąsiednimi.

Niniejszy Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kwidzyn opracowany został na cztery lata (2019-2022) i będzie cyklicznie aktualizowany. Dwa lata od ogłoszenia w dzienniku urzędowym Wójt Gminy Kwidzyn sporządzi sprawozdanie z jego wykonania, które przedstawi Radzie Gminy. Prowadzony w trakcie realizacji programu monitoring umożliwi uwzględnianie nowych uwarunkowań prawnych, społecznych i gospodarczych oraz sprecyzowanie lub modyfikację założonych celów.

Ilekcio w tekście jest mowa o Programie Opieki, oznacza to Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kwidzyn na lata 2019-2022.

Na okładce wykorzystano fragment starej pocztówki *Postkarte Kurzebrack a.d. Weichsel bei Marienwerder in Westpreußen, um 1920* ze strony Kwidzynopedii¹.

---

¹ http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Plik:Postkarte_Kurzebrack_a.d._Weichsel_bei_Marienwerder_in_Westpreu%C3%9Fen,_um_1920.JPG [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 12.12.2018 r.];

2. Podstawa prawna opracowania i cele programu ochrony zabytków w świetle ustawy o ochronie zabytków

Podstawą prawną niniejszego opracowania jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami². Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kwidzyn na lata 2019-2022 ma na celu:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami

3.1. Obowiązek konstytucyjny ochrony zabytków

Na obowiązek ochrony zabytków wskazuje Konstytucja Rzeczypospolitej Polski³ z dnia 2 kwietnia 1997 r. W myśl art. 5 Konstytucji „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego (...)”. Natomiast art. 6 mówi o tym, że „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”. Art. 73 zapewnia wolność korzystania z dóbr kultury. Art. 82 Konstytucji wskazuje, iż obowiązkiem Obywatela Polskiego jest m.in. troska o dobro wspólne.

3.2. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje pojęcie zabytku. Jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytki podlegają ochronie i opiece bez względu na stan zachowania. Podzielone zostały na grupy:

- 1) zabytki nieruchome, do których zaliczają się krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady

---

² t.j. Dz. U. 2018, poz. 2067;

³ Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.;

przemysłowe, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji,

- 2) zabytki ruchome: dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcje, numizmaty, militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery, wytwory techniki, materiały biblioteczne, instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne,
- 3) zabytki archeologiczne: pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany, relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać także nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Organami ochrony zabytków są:

- minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może powierzyć w drodze porozumienia wykonywanie części kompetencji wojewódzkiego konserwatora zabytków gminom i powiatom, z wyjątkiem prowadzenia rejestru zabytków i wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Ochrona zabytków polega na podejmowaniu przez administrację publiczną działań mających na celu zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie, zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków, udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków, przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę, kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków, uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Formami ochrony zabytków są:

1. wpis do rejestru zabytków,
2. uznanie za pomnik historii,
3. utworzenie parku kulturowego,
4. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

3.3. Zadania samorządu z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego

Zadania gminy z zakresu kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami wpisane są w ustawę z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym⁴. W art. 7 ust. 1 pkt 9 wskazano, że: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy: (...) kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Natomiast zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 15 cytowanej ustawy zadaniem własnym jednostki samorządu terytorialnego jest utrzymanie gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych – co wskazuje w przypadku

---

⁴ t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 506;

zabytków, do których tytuł prawny gmina posiada na konieczność prowadzenia w zależności od potrzeb prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tych obiektach.

Z zapisów ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym⁵ wynika dla gminy obowiązek uwzględniania wymagań ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej w sporządzanych przez gminę studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, w decyzjach o ustaleniu lokalizacji celu publicznego oraz decyzjach o warunkach zabudowy (art. 1 ust. 2 pkt 4).

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na gminy obowiązek sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87). Program opieki przyjmuje rada gminy po uzyskaniu opinii właściwego miejscowo wojewódzkiego konserwatora zabytków. Następnie dokument ten jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu prezydent sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie gminy. Po czterech latach program powinien zostać zaktualizowany.

Na podstawie cytowanej wyżej ustawy organ stanowiący gminy może udzielić dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale (art. 81).

3.4. Inne uregulowania prawne

Obowiązek ochrony zabytków uwzględniony został również w innych ustawach, takich jak:

- ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane⁶,
- ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska⁷,
- ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody⁸,
- ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej⁹,
- ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie¹⁰,
- ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych¹¹,
- ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami¹²,
- ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych¹³,
- ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach¹⁴,
- ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach¹⁵,
- ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach¹⁶,
- ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach¹⁷.

---

⁵ t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 1945 ze zm.;

⁶ t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 1186 ze zm.;

⁷ t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 799 ze zm.;

⁸ t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 1614 ze zm.;

⁹ t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 1983 ze zm.;

¹⁰ t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 450 ze zm.;

¹¹ t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 912 ze zm.;

¹² t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 2204 ze zm.;

¹³ t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 1161 ze zm.;

¹⁴ t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 2129 ze zm.;

¹⁵ t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 720 ze zm.;

¹⁶ t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 574 ze zm.;

¹⁷ t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 217 ze zm.;

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

4.1.1 Strategia Rozwoju Kraju 2020

„Strategia Rozwoju Kraju 2020” przyjęta została uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Kraju 2020¹⁸ i jest elementem nowego systemu zarządzania rozwojem kraju, którego fundamenty zostały określone w znowelizowanej ustawie z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju¹⁹ oraz w przyjętym przez Radę Ministrów 27 kwietnia 2009 r. dokumencie pn. „Założenia systemu zarządzania rozwojem Polski”.

„Strategia Rozwoju Kraju 2020” (ŚSRK) stanowi najważniejszy dokument w perspektywie średniookresowej, określający cele strategiczne rozwoju Polski do 2020 r. Jest ona kluczowa dla określenia działań rozwojowych, w tym możliwych do sfinansowania w ramach przyszłej perspektywy finansowej UE na lata 2014-2020 oraz 9 zintegrowanych strategii, służących realizacji założonych celów rozwojowych.

Jako cel główny strategii średniookresowej wyznaczono *„wzmocnienie i wykorzystanie gospodarczych, społecznych i instytucjonalnych potencjałów zapewniających szybszy i zrównoważony rozwój kraju oraz poprawę jakości życia ludności”*²⁰.

W ŚSRK wybrano trzy obszary strategiczne (Sprawne i efektywne państwo, Konkurencyjna gospodarka, Spójność społeczna i terytorialna). W rozdziale „Główne obszary interwencji, cele i priorytety rozwojowe²¹” jako obszar strategiczny I. wyznaczono: Sprawne i efektywne państwo

Cel I.1. Przejście od administrowania do zarządzania rozwojem²².

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

I.1.1. Uporządkowanie kompetencji umożliwiające realizację działań rozwojowych,

I.1.2. Zwiększenie efektywności instytucji publicznych,

I.1.3. Wprowadzenie jednolitych zasad e-gov w administracji (e-administracja),

I.1.4. Poprawa jakości prawa,

I.1.5. Zapewnienie ładu przestrzennego,

Cel I.2. Zapewnienie środków na działania rozwojowe²³

I.2.1. Modernizacja struktury wydatków publicznych,

I.2.2. Poprawa efektywności środków publicznych,

I.2.3. Zwiększenie wykorzystania środków pozabudżetowych,

Cel I.3. Wzmocnienie warunków sprzyjających realizacji indywidualnych potrzeb i aktywności obywatela²⁴,

I.3.1. Poprawa skuteczności wymiaru sprawiedliwości,

I.3.2. Rozwój kapitału społecznego

¹⁸ M. P. z 2012 r., poz. 882;

¹⁹ t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 1376 ze zm.;

²⁰ Strategia Rozwoju Kraju 2020, s. 23;

²¹ Tamże, s. 32;

²² Tamże, s. 32;

²³ Tamże, s. 39;

²⁴ Tamże, s. 43;

I.3.3. Zwiększenie bezpieczeństwa obywatela

I.3.4. Utrwalenie bezpieczeństwa narodowego,

Obszar strategiczny II. Konkurencyjna gospodarka

Cel II.1. Wzmocnienie stabilności makroekonomicznej²⁵

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

II.1.1. Uzdrawienie finansów publicznych

II.1.2. Zwiększenie stopy oszczędności i inwestycji

II.1.3. Integracja ze strefą euro

II.1.4. Rozwój eksportu towarów i usług

Cel II.2. Wzrost wydajności gospodarki²⁶

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

II.2.1. Zwiększenie produktywności gospodarki,

II.2.2. Wzrost udziału przemysłów i usług średnio i wysoko zaawansowanych technologicznie,

II.2.3. Zwiększenie konkurencyjności i modernizacja sektora rolno-spożywczego,

II.2.4. Poprawa warunków ramowych dla prowadzenia działalności gospodarczej,

Cel II.3. Zwiększenie innowacyjności gospodarki²⁷

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

II.3.1. Wzrost popytu na wyniki badań naukowych,

II.3.2. Podwyższenie stopnia komercjalizacji badań

II.3.3. Zapewnienie kadr dla B+R

II.3.4. Zwiększenie wykorzystania rozwiązań innowacyjnych

Cel II.4. Rozwój kapitału ludzkiego²⁸

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

II.4.1. Zwiększanie aktywności zawodowej,

II.4.2. Poprawa jakości kapitału ludzkiego,

II.4.3. Zwiększanie mobilności zawodowej i przestrzennej.

Cel II.5. Zwiększenie wykorzystania technologii cyfrowych²⁹

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

II.5.1. Zapewnienie powszechnego dostępu do Internetu,

II.5.2. Upowszechnienie wykorzystania technologii cyfrowych,

II.5.3. Zapewnienie odpowiedniej jakości treści i usług cyfrowych.

Cel II.6. Bezpieczeństwo energetyczne i środowisko³⁰

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

II.6.1. Racjonalne gospodarowanie zasobami,

---

²⁵ Tamże, s. 56;

²⁶ Tamże, s. 62;

²⁷ Tamże, s. 68;

²⁸ Tamże, s. 77;

²⁹ Tamże, s. 85;

³⁰ Tamże, s. 90;

- II.6.2. Poprawa efektywności energetycznej,
- II.6.3. Zwiększenie dywersyfikacji dostaw paliw i energii,
- II.6.4. Poprawa stanu środowiska,
- II.6.5. Adaptacja do zmian klimatu.

Cel II.7. Zwiększenie efektywności transportu³¹

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

- II.7.1. Zwiększenie efektywności zarządzania w sektorze transportowym,
- II.7.2. Modernizacja i rozbudowa połączeń transportowych,
- II.7.3. Udrożnienie obszarów miejskich.

Obszar strategiczny III. Spójność społeczna i terytorialna

Cel III.1. Integracja społeczna³²

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

- III.1.1. Zwiększenie aktywności osób wykluczonych i zagrożonych wykluczeniem społecznym,
- III.1.2. Zmniejszenie ubóstwa w grupach najbardziej nim zagrożonych.

Cel III.2. Zapewnienie dostępu i określonych standardów usług publicznych³³

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

- III.2.1. Podnoszenie jakości i dostępności usług publicznych,
- III.2.2. Zwiększenie efektywności systemu świadczenia usług publicznych.

Cel III.3. Wzmocnienie mechanizmów terytorialnego równoważenia rozwoju oraz integracja przestrzenna dla rozwijania i pełnego wykorzystania potencjałów regionalnych³⁴

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

- III.3.1. Tworzenie warunków instytucjonalnych, prawnych i finansowych dla realizacji działań rozwojowych w regionach,
- III.3.2. Wzmacnianie ośrodków wojewódzkich,
- III.3.3. Tworzenie warunków dla rozwoju ośrodków regionalnych, subregionalnych i lokalnych oraz wzmacniania potencjału obszarów wiejskich,
- III.3.4. Zwiększenie spójności terytorialnej.

Spśród tych obszarów ważnym dla działań związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego kraju jest obszar strategiczny I „Sprawne i efektywne państwo”, w którym jednym z celów jest zapewnienie ładu przestrzennego. Wskazano, że w perspektywie średniookresowej należy zwiększyć stopień pokrycia planami zagospodarowania przestrzennego powierzchni kraju, a obowiązkowo terenów rozwojowych. W związku z tym wprowadzony zostanie obowiązek sporządzania planów zagospodarowania przestrzennego obszarów funkcjonalnych obejmujących: obszary miejskie, a w szczególności metropolitalne, tereny wrażliwe rozwojowo, związane z ochroną i użytkowaniem gospodarczym zasobów naturalnych, dziedzictwa kulturowego, objęte ryzykiem katastrof naturalnych, obszary górskie, obszary dotychczas nie objęte procesem planowania (strefa przybrzeżna, morze terytorialne, wyłączna strefa ekonomiczna) oraz obszary przygraniczne³⁵.

---

³¹ Tamże, s. 103;

³² Tamże, s. 110;

³³ Tamże, s. 114;

³⁴ Tamże, s. 119;

³⁵ Tamże, s. 38;

Dziedzictwo kulturowe wymienione zostało również w obszarze strategicznym III „Spójność społeczna i terytorialna” w celu III.3.2. Wzmacnianie ośrodków wojewódzkich – gdzie wspierane będą działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego³⁶.

Program Opieki zgodny jest z zapisami „Strategii Rozwoju Kraju 2020”.

4.1.2. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030

„Koncepcję Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030” (KPZK) przyjęła uchwałą Rada Ministrów w dniu 13 grudnia 2011 r.³⁷

KPZK jest najważniejszym krajowym dokumentem strategicznym dotyczącym zagospodarowania przestrzennego kraju. Została opracowana zgodnie z zapisami ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 27 marca 2003 roku. Zgodnie z wymogami ustawowymi określono także wynikające z KPZK 2030 ustalenia i zalecenia dla przygotowywania planów zagospodarowania przestrzennego województw³⁸.

W dokumencie tym zauważono, że „dziedzictwo kulturowe – tak materialne, jak i odnoszące się do sfery wartości niematerialnych – jest częścią współczesnej przestrzeni. Obejmuje nie tylko pojedyncze obiekty kubaturowe lub ich zespoły, ale także – całość jednostki przestrzennej – obiekt wraz z otaczającą go przestrzenią. Ta całość powinna podlegać badaniom i ochronie, nawet jeżeli na powierzchni ziemi – jak w wypadku wielu stanowisk archeologicznych – nie ma śladów pozwalających na eksponowanie jej w scenariuszach rozwoju funkcji symbolicznych. Odziedziczone obiekty muszą pełnić funkcje użytkowe współcześnie nadane, zgodne z ich potencjałem i wymogami ochrony. W przeciwnym wypadku niszczą, giną, tracą wartość, nieodwracalnie zubożając potencjał rozwojowy i obraz dziedzictwa narodowego. W perspektywie najbliższych dwudziestu lat rola dziedzictwa kulturowego w procesach rozwoju przestrzennego będzie rosła – zwiększanie się zamożności społeczeństwa oraz przekształcenia o charakterze kulturowym będą powodowały wzrost znaczenia rozwojowego zarówno materialnych jak i niematerialnych składników dziedzictwa kulturowego. Ich lokalizacja i umiejętność wykorzystania w procesach rozwoju będzie wpływała pozytywnie na tok koncentracji gospodarczej, ludnościowej i rangę kultury i turystyki”³⁹.

W dokumencie tym określono cele polityki przestrzennego zagospodarowania kraju⁴⁰.

Cel pierwszy to podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności.

Cel drugi to poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów.

Cel trzeci to poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej.

Cel czwarty to kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski. Cel piąty to zwiększenie odporności struktury przestrzennej kraju na zagrożenia naturalne i utraty

³⁶ Tamże, s. 124;

³⁷ Uchwała Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. (M. P. z 2012 r. poz. 252);

³⁸ Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030, s. 5;

³⁹ Tamże, s. 29;

⁴⁰ Tamże, s. 72;

bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa. Cel szósty to przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.

W ramach drugiego celu „Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej” określono kierunki działań polityki przestrzennej umożliwiające realizację celu wspomaganie spójności terytorialnej. Obejmują one: 2.1. Wspomaganie spójności w układzie krajowym: Pomorze Środkowe – Polska Zachodnia – Polska Centralna – Polska Wschodnia, 2.2. Regionalną integrację funkcjonalną, wspomaganie rozprzestrzeniania procesów rozwojowych na obszary poza głównymi miastami oraz budowanie potencjału do specjalizacji terytorialnej, 2.3. Wspomaganie spójności w obszarach problemowych. Kierunek 2.2 określa cele działań skupiające się na wspomaganie rozwoju specjalizacji terytorialnej. W ramach tego działania zauważono, że „szansą dla rozwoju wielu obszarów wiejskich jest osiaganie specjalizacji dzięki wykorzystaniu ich dziedzictwa kulturowego, zasobów przyrodniczych i krajobrazowych. Następować będzie wzmocnienie ekologicznych funkcji obszarów wiejskich poprzez zalesianie gruntów porolnych, odtwarzanie stosunków hydrologicznych oraz włączenie niektórych terenów rolniczych do systemu korytarzy ekologicznych (Cel 4.) z zachowaniem właściwej proporcji terenów otwartych. Dodatkowo zostanie wzmocnione zarządzanie ich przestrzenią funkcjonalną poprzez tworzenie nowych struktur o wysokich walorach krajobrazowych i przyrodniczych, ochronę i rewaloryzację zachowanych obiektów zabytkowych i zespołów ruralistycznych. Opracowane i wdrożone zostaną standardy związane z ochroną krajobrazu wiejskiego, obejmujące także określenie obszarów wsparcia rolnictwa zachowującego tradycyjny krajobraz rolniczy oraz opracowanie na szczeblu rządowym programów rozwoju form produkcji roślinnej i hodowlanej, zgodnej z wymaganiami systemu ekologicznego”⁴¹.

W ramach czwartego celu „Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski” wyszczególniono działania w następujących obszarach: 4.1. Integracja działań w zakresie funkcjonowania spójnej sieci ekologicznej kraju jako podstawa ochrony najcenniejszych zasobów przyrodniczych i krajobrazowych, 4.2. Przeciwdziałanie fragmentacji przestrzeni przyrodniczej, 4.3. Wprowadzenie gospodarowania krajobrazem zgodnie z zapisami Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, 4.4. Racjonalizacja gospodarowania ograniczonymi zasobami wód powierzchniowych i podziemnych kraju, w tym zapobieganie występowaniu deficytu wody na potrzeby ludności i rozwoju gospodarczego, 4.5. Osiągnięcie i utrzymanie dobrego stanu i potencjału wód i związanych z nimi ekosystemów, 4.6. Zmniejszenie obciążenia środowiska powodowanego emisjami zanieczyszczeń do wód, atmosfery i gleby, 4.7. Zabezpieczenie cennych gospodarczo złóż kopalin i zwiększenie wykorzystania surowców wtórnych.

W działaniu 4.1. „Integracja działań w zakresie funkcjonowania spójnej sieci ekologicznej kraju jako podstawa ochrony najcenniejszych zasobów przyrodniczych i krajobrazowych” w celu zwiększenia stopnia ochrony funkcji obszarów węzłowych oraz walorów przyrodniczych i krajobrazowych Polski stwierdzono, że zostaną powołane nowe parki narodowe (...). Uzupełniona zostanie także sieć parków krajobrazowych chroniących najcenniejsze rozpoznane krajobrazy regionalne, mające znaczenie dla ochrony dziedzictwa kultury i ochrony funkcji łączności ekologicznej. W działaniu 4.3. „Wprowadzenie gospodarowania krajobrazem zgodnie z zapisami Europejskiej Konwencji Krajobrazowej” zauważono, że Polska w 2004 r. ratyfikowała Europejską Konwencję Krajobrazową (EKK)107, zobowiązując się tym samym do dbałości o jakość przestrzeni

---

⁴¹ Tamże, s. 94-95;

otaczającej – krajobrazu, stanowiącego zasób gospodarczy, przyczyniający się do wzrostu zatrudnienia, wpływający na jakość życia codziennego, a zarazem na dziedzictwo kultury. Działania w tym zakresie skoncentrują się zatem na objęciu ochroną prawną najcenniejszych pod względem przyrodniczym i kulturowym krajobrazów naturalnych i historycznych, w tym układów urbanistycznych i ruralistycznych oraz stanowisk archeologicznych.

W ramach piątego celu „Zwiększenie odporności struktury przestrzennej kraju na zagrożenia naturalne i utraty bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa” określono kierunki działań polityki przestrzennej, która ma zapewniać zwiększenie odporności kraju na różnorakie zagrożenia, w tym związane z groźbą utraty bezpieczeństwa energetycznego, mające charakter naturalny oraz dotyczące obronności kraju. Są to: 5.1. Przeciwdziałanie zagrożeniu utraty bezpieczeństwa energetycznego i odpowiednie reagowanie na to zagrożenie; 5.2. Zwiększenie poziomu zabezpieczenia przed ekstremalnymi zjawiskami naturalnymi i antropogenicznymi; 5.3. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa. Kierunek 5.2. skupia się na m.in. zwiększeniu poziomu bezpieczeństwa przeciwpowodziowego. Działania w tym zakresie obejmują poprawę bezpieczeństwa przez realizowanie inwestycji hydrotechnicznych o znaczeniu przeciwpowodziowym na podstawie zweryfikowanych przez regiony wodne potrzeb zarządzania wodami. Towarzyszyć im będą m.in. działania w zakresie utrzymania cieków oraz kształtowania przemieszczania się wezbrań w celu minimalizowania ryzyka powodziowego. Będą prowadzone inwestycje zwiększające bezpieczeństwo dużych aglomeracji, zakładów przemysłowych, infrastruktury przesyłowej i komunalnej oraz szczególnie cennych obiektów dziedzictwa kulturowego znajdujących się na obszarze narażonym na niebezpieczeństwo powodzi.

Program Opieki zgodny jest z zapisami zawartymi w „*Koncepcji Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030*”.

4.1.3. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 - 2020

Misją *Narodowej Strategii Rozwoju Kultury* jest: „zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów.” Formułując zadania gminy w zakresie ochrony dóbr kultury musimy realizować powyższy cel.

W 2005 r. Ministerstwo Kultury wydało *Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020*⁴². Zawarto w niej cele realizacji Strategii, przy czym za cel strategiczny obrano zrównoważenie rozwoju kultury w regionach.

Cel nadrzędny realizowany jest przez następujące cele cząstkowe/uzupełniające⁴³:

1. Wzrost efektywności zarządzania sferą kultury.
2. Zmniejszenie dysproporcji regionalnych w rozwoju i dostępie do kultury.
3. Wzrost udziału kultury w PKB.
4. Zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków.
5. Modernizacja i rozbudowa infrastruktury kultury.
6. Wzrost uczestnictwa w kulturze.

⁴² Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, Warszawa 2005, <http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/050617nsrk-uzupelnienie.pdf> [strona Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, dostęp: 2.01.2019 r.];

⁴³ *Tamże*, s. 74-75;

7. Rozwój szkół artystycznych i zwiększenie liczby godzin edukacji kulturalnej w programach szkolnych.
8. Efektywna promocja twórczości.
9. Promocja polskiej kultury za granicą.
10. Ochrona własności intelektualnej i walka z piractwem.
11. Wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury.
12. Rozwój przemysłów kultury (kinematografia, media, design, wydawnictwa, fonografia).

Cele cząstkowe realizowane są w ramach pięciu obszarów priorytetowych, którym odpowiadają szczegółowo opisane w NSRK – Narodowe Programy Kultury (NPK):

- Czytelnictwo i sektor książki *NPK Promocja czytelnictwa i rozwój sektora książki*;
- Dziedzictwo kulturowe *NPK Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego*;
- Instytucje artystyczne i promocja twórczości *NPK Rozwój instytucji artystycznych*;
- Szkolnictwo artystyczne i promocja młodych twórców - *NPK Wspierania debiutów i rozwoju szkół artystycznych*;
- Sztuka współczesna *NPK Znaki Czasu*.

Instrumentami realizacji NSRK są Programy Operacyjne, które określają szczegółowo system realizacji Strategii w obszarze finansowania działalności kulturalnej ze środków pozostających w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Programy Operacyjne ogłaszane będą do 2020⁴⁴.

W kolejnych latach ochrona dziedzictwa kulturowego odbywać się będzie poprzez Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe”⁴⁵. Celem tego programu jest poprawa stanu zachowania zabytków, zwiększanie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego, kompleksowa rewaloryzacja zabytków, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę, a także realizacja zadań związanych z zakupami dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych, zakupem starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych, wspieraniu rozwoju muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych.

Program „Dziedzictwo kulturowe” składa się z następujących priorytetów:

- Ochrona zabytków;
- Wspieranie działań muzealnych;
- Kultura ludowa;
- Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą;
- Ochrona zabytków archeologicznych;
- Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego.

Program Opieki zgodny jest z zapisami „Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020”.

---

⁴⁴ Tamże, s. 77;

⁴⁵ Tamże, s. 81;

4.1.4. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami uchwalony został przez Radę Ministrów w dniu 24 czerwca 2014 r.⁴⁶

Głównym celem Programu jest „wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków”.

Dla realizacji celu głównego opracowano trzy cele szczegółowe:

- wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce,
- wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków,
- tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji, które z kolei realizowane będą w ramach szczegółowych zadań.

Po przeprowadzeniu analizy stanu dziedzictwa kulturowego w Polsce oraz potrzeb związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami, zdefiniowano cele i kierunki interwencji w tym zakresie, przyjęte na lata 2014-2017. W ramach programu rządowego będą one realizowane przy pomocy projektów wiodących, finansowanych ze środków budżetu państwa, w części której dysponentem jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

W odniesieniu do pierwszego celu szczegółowego zaplanowano następujące kierunki działań:

1. Porządkowanie rejestru zabytków nieruchomych.
2. Przygotowanie ratyfikacji *Konwencji UNESCO ds. ochrony dziedzictwa podwodnego*.
3. Wypracowanie jednolitych standardów działania konserwatorskiego w odniesieniu do wybranych typów i kategorii zabytków nieruchomych zgodnie z obowiązującą doktryną konserwatorską.
4. Wzmocnienie instrumentów ochrony krajobrazu kulturowego.
5. Opracowanie diagnozy prawnej ochrony zabytków ruchomych.
6. Opracowanie kompleksowego raportu o stanie zachowania zabytków.
7. Kontynuacja badań w ramach AZP na obszarach szczególnie istotnych ze względu na zagrożenia dla dziedzictwa archeologicznego.

W odniesieniu do drugiego celu szczegółowego zaplanowano następujące kierunki działań:

1. Zwiększenie efektywności zarządzania i ochrony zabytków poprzez wdrażanie infrastruktury informacji przestrzennej o zabytkach.
2. Wypracowanie standardów, pozwalających na lepszy przepływ informacji pomiędzy organami ochrony zabytków a społecznościami żyjącymi w otoczeniu zabytków objętych ochroną.
3. Podniesienie jakości procesów decyzyjnych w organach ochrony zabytków.
4. Merytoryczne wsparcie samorządu terytorialnego w ochronie zabytków.

W odniesieniu do trzeciego celu szczegółowego zaplanowano następujące kierunki działań:

1. Przygotowanie ratyfikacji *Konwencji ramowej Rady Europy w sprawie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa*, Faro 2005.
2. Wspieranie budowania świadomości społecznej funkcji dziedzictwa kulturowego jako podstawy kształtowania się tożsamości narodowej i społeczności lokalnych.
3. Promocja zasobu dziedzictwa za pośrednictwem Internetu.

⁴⁶ Uchwała Nr 125/2014 Rady Ministrów z dnia 24 czerwca 2014 r. w sprawie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”; http://bip.mkidn.gov.pl/media/download_gallery/20140818Krajowy_Program_Ochrony_Zabytkow_i_Opieki_nad_Zaby.pdf [strona Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, dostęp: 2.01.2019 r.];

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

4. Zwiększanie dostępu do zasobu dziedzictwa i ułatwienie jego odbioru społecznego.

Okres realizacji *Krajowego Programu* ustalono na lata 2014-2017. Do chwili obecnej nie wykonano jego aktualizacji, jednak podjęto szereg działań mających na celu jego realizację. Za realizację Programu odpowiedzialne są następujące instytucje: Narodowy Instytut Dziedzictwa, Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów oraz Narodowe Muzeum Morskie w Gdańsku.

Efektom uchwalenia *Krajowego Programu* jest podjęcie szeregu działań m.in. zainaugurowana przez Narodowy Instytut Dziedzictwa kampania społeczna „Krajobraz mojego miasta”, której celem jest zwrócenie uwagi władz samorządowych, firm i instytucji, a także profesjonalistów oraz społeczeństwa na problem chaosu reklamowego i właściwego planowania przestrzeni miejskiej. Najważniejszym elementem kampanii jest film szkoleniowy pt.: „Krajobraz mojego miasta”. Ponadto - wydawnictwa dydaktyczne (m.in. „Dziedzictwo obok mnie – poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach” oraz „Zasady projektowania i umieszczania nośników informacji wizualnej i reklam na obiektach i obszarach zabytkowych”), utworzenie portalu samorząd.nid.pl, który jest narzędziem pomocnym władzom i pracownikom samorządowym w pozyskiwaniu sprawdzonych informacji nt. zarządzania dziedzictwem kulturowym na szczeblu gminnym, jak również bezpłatne szkolenia z zarządzania dziedzictwem dotyczące m.in. społecznych, kulturowych i prawnych aspektów projektowania przestrzeni publicznej i inne. Integralną częścią kampanii jest także film pt.: „Piękne, polskie, drewniane”, w którym zespół ekspertów, właściciele drewnianych obiektów i pasjonaci tego typu architektury pokazują, jak pielęgnując obiekty drewniane można ocalić je od zapomnienia. Na konkretnych przykładach wskazują, w jaki sposób należy eksponować drewnianą architekturę oraz co robić, by zachować ją dla przyszłych pokoleń. Film jest apelem o to, by władze samorządowe nieustannie i intensywnie działały w kwestii ochrony architektury drewnianej i starały się uświadamiać społeczeństwo o niezwyklej wartości tych obiektów.

W ramach realizacji zadań Krajowego Programu 12.12.2017 r. ogłoszony został „Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce (księgi A i C)”, a także utworzono portal mapowy <https://mapy.zabytek.gov.pl>, na którym widoczne są Pomniki Historii, obiekty z listy Światowego Dziedzictwa UNESCO, obszary i obiekty wpisane do rejestru zabytków, zabytki archeologiczne. Portal ma na celu zwiększenie dostępu do zasobu dziedzictwa i ułatwienie jego odbioru społecznego.

W przygotowaniu jest Krajowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2018-2021⁴⁷

Głównym celem projektu Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami 2018-2021 jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami, który w okresie 4 lat realizowany będzie we współpracy z państwowymi instytucjami kultury i organami administracji publicznej poprzez trzy cele szczegółowe, podzielone na kierunki działania, tj.:

Cel szczegółowy 1: „Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego”, podzielony na kierunki działania:

1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym;
2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym;

---

⁴⁷ <https://bip.kprm.gov.pl/kpr/form/r750131964,Projekt-uchwaly-Rady-Ministrow-w-sprawie-ustanowienia-Krajowego-programu-ochrony.html> [strona Kancelarii Prezesa Rady Ministrów, dostęp: 10.02.2019 r.];

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

Cel szczegółowy 2: „Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami”, podzielony na kierunki działania:

1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami;
2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego;

Cel szczegółowy 3: „Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa”, podzielony na kierunki działania:

1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa i jego wartości;
2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

Akt ten jest w trakcie procedowania.

Założenia niniejszego Programu Opieki wpisują się w zadania wyznaczone przez Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020

*Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020*⁴⁸ przyjęta została przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 24 września 2012 r. (Uchwała Nr 458/XXII/12 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 24 września 2012 roku w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020).

W *Strategii* zauważono, że „pomorskie charakteryzuje się unikatowym środowiskiem i walorami krajobrazowymi oraz różnorodnością kulturową, wynikającą z tożsamości regionalnej i lokalnej czerpiącej z dziedzictwa Kaszub, Kociewia, Powiśla, Żuław i innych części regionu”⁴⁹.

Nakreślono wizję województwa pomorskiego w roku 2020, kiedy to region będzie cechował się trwałym wzrostem, w którym uruchamiane i wykorzystywane są zróżnicowane potencjały terytorialne dla wzmocnienia i równoważenia procesów rozwojowych; o unikatowej pozycji, dzięki aktywności społeczeństwa obywatelskiego, silnemu kapitałowi społecznemu i intelektualnemu, racjonalnemu zarządzaniu zasobami środowiska, gospodarczemu wykorzystaniu potencjału morza oraz inteligentnym sieciami infrastrukturalnym i powszechnemu stosowaniu technologii ekoefektywnych; będący liderem pozytywnych zmian społecznych i gospodarczych w Polsce i w obszarze Południowego Bałtyku. Ponadto będzie miejscem cechującym się m.in. atrakcyjną przestrzenią, tworzącą trwałe podstawy rozwoju poprzez dostosowanie systemu transportowego i energetycznego do długofalowych potrzeb, racjonalne wykorzystanie zasobów i walorów przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych, a także ograniczanie i efektywne rozwiązywanie konfliktów przestrzennych, tworzenie wysokiej jakości przestrzeni oraz przeciwdziałanie skutkom ekstremalnych zjawisk naturalnych w regionie⁵⁰.

Jednym z wyzwań strategicznych dla regionu uznano konieczność lepszego zarządzania przestrzenią dla zmniejszenia presji na środowisko, poprawę bezpieczeństwa powodziowego, a także optymalne wykorzystanie potencjałów terytorialnych (przyrodniczego, krajobrazowego, kulturowego i gospodarczego) dla zapewnienia wysokiej jakości życia⁵¹.

⁴⁸ Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020, <https://strategia.pomorskie.eu/srwp-2020> [strona Urzędu Marszałkowskiego Województwa Pomorskiego, 19.05.2019 r.];

⁴⁹ *Tamże*, s. 11;

⁵⁰ *Tamże*, s. 23;

⁵¹ *Tamże*, s. 28;

W *Strategii* wskazano 3 cele strategiczne uszczegółowione poprzez 10 celów operacyjnych oraz 35 kierunków działań⁵². W ramach celu strategicznego 1. *Nowoczesna gospodarka* jednym z celów operacyjnych uznano 3. *Unikatową ofertę turystyczną i kulturalną*. Jego realizacja odbywać się będzie w ramach dwóch kierunków działań: 1.3.1. *Rozwój sieciowych i kompleksowych produktów turystycznych*. Zobowiązaniem Samorządu Województwa Pomorskiego będzie rozwój regionalnych sieciowych produktów turystycznych obejmujących m.in. małe porty morskie, mariny, szlaki rowerowe i kajakowe oraz śródlądowe drogi wodne, a także unikatowe dziedzictwo regionalne i ofertę kulturalną⁵³. Oczekiwanymi efektami mają być:

- całoroczna, kompleksowa i atrakcyjna oferta turystyczna i kulturalna regionu obejmująca także efektywne wykorzystanie obiektów sportowych o randze krajowej;
- unikatowe walory naturalne, kulturalne i dziedzictwa kulturowego, w tym kulinarne, wykorzystywane w sposób racjonalny, efektywny i zrównoważony;
- wzmocniony wizerunek regionu oraz większa rozpoznawalność i spójność kluczowych regionalnych marek turystycznych i kulturalnych;
- silna współpraca pomiędzy podmiotami branży turystycznej i kulturalnej.

Program Opieki zgodny jest z zapisami *Strategii Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020*.

4.2.2. Regionalny Program Strategiczny w zakresie atrakcyjności kulturalnej i turystycznej Pomorska Podróż

*Regionalny Program Strategiczny w zakresie atrakcyjności kulturalnej i turystycznej „Pomorska Podróż”*⁵⁴ jest jednym z sześciu zasadniczych narzędzi realizacji *Strategii Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020*. Przyjęty został Uchwałą Nr 1080/286/13 Zarządu Województwa Pomorskiego z dnia 24 września 2013 r.

W *Regionalnym Programie Strategicznym...* jako cel główny wskazano unikatową ofertę turystyczną i kulturalną. Cel ten realizowany będzie przez dwa cele szczegółowe: 1. Zachowanie i turystyczne wykorzystanie potencjału dziedzictwa kulturowego i naturalnego oraz 2. Całoroczna, sieciowa i kompleksowa oferta, wzmacniająca wizerunek regionu.

Jak czytamy w opisie celu głównego *podstawowym celem programu jest rozwój, wykorzystujący dziedzictwo naturalne i kulturowe zgodny z zasadami zrównoważonego rozwoju. Służyć temu ma ukształtowanie nowej, wysokiej jakości, atrakcyjnej i adekwatnej do współczesnych potrzeb oferty czasu wolnego (w tym m.in. specjalizacja regionu w turystyce prozdrowotnej oraz rozwój przemysłu spotkań), która przyczyni się do wydłużenia sezonu turystycznego, a zarazem ograniczenia negatywnego wpływu turystyki na środowisko przyrodnicze i kulturowe. Istotne dla realizacji postawionego celu jest zbudowanie sieciowych, kompleksowych, rozpoznawalnych co najmniej na poziomie krajowym produktów i pakietów turystycznych, bazujących na autentycznych walorach regionu kształtowanych przez unikatowe uwarunkowania przyrodnicze i kulturowe.*

W ramach celów szczegółowych planowane są następujące działania:

- poprawa stanu obiektów i obszarów zabytkowych,
- turystyczne udostępnienie obszarów cennych krajobrazowo i przyrodniczo
- kreowanie powszechnie dostępnej przestrzeni,
- inwestycje o wysokiej randze, wzbogacające atrakcyjność,

⁵² *Tamże*, s. 29;

⁵³ *Tamże*, s. 38;

⁵⁴ Regionalny Program Strategiczny w zakresie atrakcyjności kulturalnej i turystycznej „Pomorska Podróż”: <https://strategia2020.pomorskie.eu/documents/240306/519179/RPS+Pomorska+Podr%C3%B3%C5%BC+PDF/82d4aa9c-bb00-4f83-b18d-38cc4996646f> [strona Sejmiku Województwa Pomorskiego, dostęp: 1.02.2019 r.];

- podniesienie jakości oferty pasa nadmorskiego,
- budowa wysokiej jakości oferty kulturalnej i turystycznej regionu,
- kreowanie marki województwa pomorskiego,
- profesjonalizacja działań promocyjnych.

Działania te mają na celu wzmocnienie systemowego wsparcia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz kompleksowych renowacji obiektów zabytkowych, poprawę stanu obszarów cennych przyrodniczo, dostosowanie sposobów i intensywności wykorzystywania do cech i właściwości zasobów, a także zwiększenie ich dostępności, rozwój nowych form turystyki oraz poprawienie dostępności turystycznej regionu, w szczególności obszarów niedostatecznie wykorzystywanych, wypromowanie charakterystycznych produktów turystycznych i kulturowych, opartych na tradycyjnej tożsamości regionu, kreowania turystycznej marki województwa pomorskiego przy wykorzystaniu nowoczesnych interaktywnych narzędzi promocji.

Program Opieki zgodny jest z zapisami *Regionalny Program Strategiczny w zakresie atrakcyjności kulturalnej i turystycznej „Pomorska Podróż”*.

4.2.3. Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego

*Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego (RPO WP)*⁵⁵ przyjęty został przez Zarząd Województwa Pomorskiego i zatwierdzony decyzją wykonawczą Komisji Europejskiej nr C(2018) 4398 z dnia 5 lipca 2018 r.

Celem strategicznym tego dokumentu jest poprawa konkurencyjności gospodarczej, spójności społecznej i dostępności przestrzennej województwa przy zrównoważonym wykorzystaniu specyficznych cech potencjału gospodarczego i kulturowego regionu oraz przy pełnym poszanowaniu jego zasobów przyrodniczych.

Zarząd Województwa Pomorskiego przygotował dodatkowy dokument uszczegóławiający zapisy RPO WP. Dokumentem tym jest Szczegółowy Opis Osi Priorytetowych (SzOOP)⁵⁶ z dnia 29 listopada 2018 r., stanowiący kompendium wiedzy dla potencjalnych wnioskodawców i beneficjentów *Programu* na temat możliwości i sposobu realizacji projektów współfinansowanych z RPO WP. Zawiera szczegółowy opis osi priorytetowych.

W osi priorytetowej 8 Konwersja celem wsparcia jest rozwój potencjału obszaru Pomorza przez rewitalizację zdegradowanych terenów miast, renowację zabytków ważnych dla rozwoju turystyki oraz tworzenie publicznej infrastruktury turystycznej. Cel ten będzie realizowany poprzez następujące działania:

- **KOMPLEKSOWE PRZEDSIĘWZIĘCIA REWITALIZACYJNE:** kompleksowa rewitalizacja wybranych zdegradowanych obszarów miast odbywa się przez aktywizację społeczną i zawodową mieszkańców oraz odbudowę infrastruktury publicznej, w tym m.in. dostosowanie budynków do funkcji społecznych, kulturalnych i edukacyjnych, remont budynków komunalnych, wspólnot mieszkaniowych i spółdzielni wraz z zagospodarowaniem otoczenia, przestrzeni publicznych, w tym parków i skwerów, remonty dróg. Wszystkie realizowane projekty oprócz działań infrastrukturalnych obejmują również bezpośrednio z nimi powiązane działania

⁵⁵ *Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego:*

<http://www.rpo.pomorskie.eu/documents/10184/21727/Regionalny+Program+Operacyjny+Wojew%C3%B3dztwa+Pomorskiego+na+lata+2014-2020+zmienny+05.07.2018/79a2e8f1-ff92-432b-bf01-8b01cb8e9ea9> [strona Sejmiku Województwa Pomorskiego, dostęp: 2.01.2019 r.];

⁵⁶ Szczegółowy Opis Osi Priorytetowych:

<http://www.rpo.pomorskie.eu/documents/10184/304763/Szczeg%C3%B3wowy+Opis+Osi+Priorytetowych+RPO+WP+2014-2020+%E2%80%93+Cz%C4%99%C5%9B%C4%87+g%C5%82%C3%B3wna/2e585ee9-3a39-42c6-8a46-c1973434d491> [strona Sejmiku Województwa Pomorskiego, dostęp: 2.01.2019 r.];

społeczne skierowane do mieszkańców zdegradowanych obszarów i wynikają z przeprowadzonych konsultacji społecznych, odpowiadają więc na problemy, potrzeby i sugestie mieszkańców.

- MATERIALNE I NIEMATERIALNE DZIEDZICTWO KULTUROWE: osiągnięciu celu ma służyć prowadzenie prace restauratorskich lub konserwatorskich zabytków oraz ich adaptacja do nowych funkcji publicznych.
- WSPARCIE ATRAKCYJNOŚCI WALORÓW DZIEDZICTWA PRZYRODNICZEGO: Tworzenie i rozwój publicznej infrastruktury turystycznej o znaczeniu regionalnym lub ponadregionalnym (m.in. przystanie i pomosty służące turystyce wodnej, przenoski, szlaki wodne, trasy rowerowe, wraz z oznakowaniem) zwiększy atrakcyjność miejsc o szczególnych walorach kulturowych i przyrodniczych.

Program Opieki zgodny jest z zapisami Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Pomorskiego.

4.2.4. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego 2030 przyjęty został uchwałą Nr 318/XXX/16 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 29 grudnia 2016 r., wszedł w życie z dniem 1.03.2017 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 14.02.2017 r., poz. 603)⁵⁷.

Plan zagospodarowania jako dokument długookresowy służy do wyznaczenie kierunków polityki przestrzennej województwa, której celem jest osiągnięcie zrównoważonego rozwoju, prowadzącego do spójnego i jednoczesnego tworzenia ładów: społecznego, ekonomicznego, środowiskowego i przestrzennego.

W rozdziale Uwarunkowania – środowisko kulturowe i jego ochrona za charakterystyczne składniki dziedzictwa kulturowego województwa uznano⁵⁸:

- dzieła architektury i budownictwa m.in. kościoły,
- zasługująca na szczególną uwagę architektura z przełomu XIX i XX wieku, w tym obiekty użyteczności publicznej m.in.: budynki urzędowe, sieć szkół o charakterystycznej architekturze, dworce kolejowe i in.,
- typowa dla znacznej części obszarów kulturowych drewniana zabudowa wiejska.

Potrzeby i wyzwania jakie stawia ochrona oraz utrzymanie walorów środowiska kulturowego regionu wiążą się z koniecznością zapewnienia warunków dla trwałego zachowania, zagospodarowania i utrzymania zabytkowych krajobrazów kulturowych oraz zespołów zabytkowych poprzez m.in. przywracanie historycznych układów wiejskich, odnowę zabytkowych obiektów wraz z adaptowaniem do nowych funkcji, kompleksową odbudowę zdegradowanych zespołów zabytkowych w obszarach historycznych wsi, przeciwdziałanie dewastacji zabytków techniki, przemysłu, stanowisk archeologicznych, promowanie i oznaczenie w terenie historycznych miejsc pamięci, rozwój nowych form obszarowej ochrony krajobrazu kulturowego, w tym zwłaszcza systemu parków kulturowych, zabezpieczenie i prace konserwatorskie przy obiektach archeologicznych o własnej formie terenowej. Do istotnych zadań należy określenie kryteriów identyfikacji innych obiektów stanowiących dobra kultury współczesnej (pomników, miejsc pamięci, budynków, zespołów budynków, założeń urbanistycznych i krajobrazowych), będących uznanym dorobkiem współcześnie żyjących pokoleń, wyróżniających się wysoką wartością artystyczną, pełniącą istotną rolę dla

⁵⁷ Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego: <https://pbpr.pomorskie.eu/obowiazujacy-plan-zagospodarowania-przestrzennego-województwa-pomorskiego-2030> [Strona Sejmiku Województwa Pomorskiego, dostęp: 2.01.2019 r.];

⁵⁸ Tamże, s. 66-97;

budowania tożsamości regionu. Dostrzega się potrzebę stworzenia pomorskiej listy zabytków nieruchomych, które z uwagi na ponadregionalne znaczenie dla polskiego dziedzictwa kulturowego i świadomości społecznej mogą zostać uznane za pomniki historii lub parki kulturowe⁵⁹.

Polityka przestrzenna województwa uwzględnia ochronę tożsamości historyczno-kulturowej oraz promocję zasobów kulturowych województwa, a w szczególności obiektów zabytkowych i założeń przestrzennych, rewaloryzację przestrzeni o bogatej tradycji historycznej oraz obiektów zabytkowych, rozwijanie i promowanie szlaków kulturowych w oparciu o zasoby kulturowe.

W ramach działań i przedsięwzięć polityki przestrzennej służących realizacji kierunku „Ochrona obszarów o charakterystycznym krajobrazie kulturowym lub znaczeniu historycznym” wyznaczono m.in. dla jednostek samorządu terytorialnego następujące zadania:

- kompleksowa odnowa i rewaloryzacja definiujących tożsamość regionu zdegradowanych obiektów i zespołów zabytkowych, historycznych układów ruralistycznych, zarówno wpisanych do rejestru zabytków, jak i uwzględnionych w ewidencji zabytków oraz pozostających poza nimi, z uwzględnieniem wymogów konserwatorskich oraz lokalnego charakteru zabudowy;

- eliminowanie funkcji użytkowych obniżających wartości historyczne obiektów zabytkowych oraz obiektów kolidujących z walorami kulturowymi obszarów zabytkowych,

- realizacja obiektów o charakterze wystawienniczym, muzealnym, jak również skansenów służących zachowaniu, ochronie i promocji dziedzictwa kulturowego regionu⁶⁰.

Program Opieki zgodny jest z zapisami Planu zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego.

4.2.5. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2016-2019

Celem strategicznym Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2016-2019 przyjętego przez Sejmik Województwa Pomorskiego (Uchwała Nr 274/XXVI/16 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 26.09.2016 r., Dz. Urz. Woj. Pom. z 14.10.2016 r., poz. 3415) jest wzmocnienie poziomu ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym województwa pomorskiego służące zachowaniu zabytków, budowaniu tożsamości regionalnej oraz promocji turystycznej regionu⁶¹. Cel ten będzie realizowany w ramach 4 priorytetów:

- priorytet 1: zachowanie dziedzictwa kulturowego miast i wsi,
- priorytet 2: zachowanie kulturowego dziedzictwa morskiego i rzecznoego,
- priorytet 3: badanie, dokumentacja i promocja dziedzictwa kulturowego,
- priorytet 4: opieka nad zabytkami stanowiącymi mienie i własność samorządu województwa pomorskiego.

Priorytety te będą realizowane poprzez m.in. następujące kierunki⁶²:

- Zachowanie dziedzictwa kulturowego miast i wsi regionu służące budowaniu tożsamości mieszkańców.
- Zachowanie dziedzictwa kulturowego miast i wsi regionu służące budowaniu atrakcyjnej oferty kulturalnej i turystycznej.

⁵⁹ Tamże, s. 68;

⁶⁰ Tamże, s. 173-176;

⁶¹ Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2016-2019, Gdańsk 2011, s. 45; <https://bip.pomorskie.eu/a,56029,w-sprawie-przyjecia-programu-opieki-nad-zabytkami-województwa-pomorskiego-na-lata-2016-2019.html> [strona Sejmiku Województwa Pomorskiego, dostęp: 2.01.2019 r.];

⁶² Tamże, s. 45 – 48;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

- Ochrona i ekspozycja charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego, w tym zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.
- Zachowanie kulturowego dziedzictwa morskiego i rzecznoego służące budowaniu tożsamości regionalnej.
- Zachowanie kulturowego dziedzictwa morskiego i rzecznoego służące budowaniu atrakcyjnej oferty kulturalnej i turystycznej.
- Ochrona i ekspozycja charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego.
- Badanie, dokumentacja i promocja dziedzictwa kulturowego.
- Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym.
- Szeroki dostęp do informacji o dorobku kultury regionalnej.
- Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowanym lub realizowanym procesem inwestycyjnym.
- Poprawa stanu obiektów i zespołów zabytkowych.
- Koordynacja działań dotyczących zachowania, eksponowania i promocji walorów dziedzictwa kulturowego między różnymi jednostkami organizacyjnymi województwa pomorskiego.
- Eksponowanie wartości kulturowych obiektów- niezależnie od ich przeznaczenia.
- Podnoszenie kwalifikacji administratorów obiektów.

Program Opieki zgodny jest z zapisami Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2016-2019.

4.2.6. Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Kwidzyńskiego

Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Kwidzyńskiego przyjęta została uchwałą nr XIX/131/2000 Rady Powiatu w Kwidzynie z dnia 26 kwietnia 2000 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Kwidzyńskiego. W dniu 31.03.2014 r. Rada Powiatu Kwidzyńskiego podjęła uchwałę w sprawie aktualizacji Strategii. Zakres zmian Strategii dotyczy aktualizacji poszczególnych części dokumentu, tj. stan obecny, priorytety, cele strategiczne, kierunki działania oraz wdrażanie i monitoring. Powyższe zmiany mają na celu dostosowanie Strategii do aktualnej sytuacji społeczno-gospodarczej powiatu kwidzyńskiego⁶³.

Misją⁶⁴ dla powiatu kwidzyńskiego jest „Społeczność współpracująca na rzecz poprawy życia w powiecie, budująca zdolność do trwałej konkurencji zewnętrznej, zachowująca równowagę rozwoju”. W dziedzinie gospodarki określono priorytet wszechstronnego rozwoju gospodarczego, który realizowany będzie przez 5 celów strategicznych, wśród których określono podjęcie działań w celu rozwoju turystyki w powiecie (kierunkami działań dla tego celu będzie wspieranie i promocja działań dotyczących przedsięwzięć turystycznych i agroturystycznych prowadzonych na terenie powiatu oraz promowanie walorów turystycznych, przyrodniczych i krajobrazowych powiatu)⁶⁵. W dziedzinie przestrzeni określono priorytet prowadzenia spójnej polityki przestrzennej w porozumieniu z gminami, zwłaszcza w zakresie zrównoważonego rozwoju infrastruktury technicznej, który realizowany będzie przez 2 cele strategiczne: poprawa jakości życia poprzez kształtowanie procesów przestrzennych (kierunkami działań dla tego celu będą modernizacja

⁶³ <http://bip.powiatkwidzynski.pl/strony/menu/8.dhtml> [strona Starostwa Powiatowego w Kwidzynie, dostęp: 2.01.2019 r.];

⁶⁴ Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Kwidzyńskiego, Kwidzyn 2014, s. 31;
http://www.powiatkwidzynski.pl/images/pliki/powiat/programy_strategie/strategia_rozwoju/Strategia_rozwoju_2014.pdf [strona Starostwa Powiatowego w Kwidzynie, dostęp: 2.01.2019 r.];

⁶⁵ Tamże, s. 34;

obszarów regresu społeczno-gospodarczego, zdegradowanych obszarów miejskich i wiejskich – obszarów cennych kulturowo i przyrodniczo, podejmowanie działań zmierzających do scaleń gruntów w powiecie, wspieranie działań w kierunku podnoszenia walorów estetycznych wsi) oraz rozwój zrównoważony przestrzeni, w tym historycznej – umacnianiem tożsamości lokalnej (kierunkami działań dla tego celu będą konserwacja i rewaloryzacja obiektów dziedzictwa kulturowego w miejscach o istotnym znaczeniu dla tożsamości powiatu, a także integracja społeczności lokalnej w oparciu o wartości dziedzictwa kulturowego: popularyzacja i promocja wartości kulturowych powiatu)⁶⁶. W dziedzinie ekologii określono priorytet poprawy stanu środowiska w celu polepszenia warunków życia mieszkańców, który ma zostać osiągnięty dzięki celowi strategicznemu - poprawa stanu środowiska⁶⁷. W dziedzinie społeczność określono priorytet zapobiegania zagrożeniom społecznym, który realizowany będzie przez 9 celów strategicznych: wspieranie równego dostępu do świadczeń opieki zdrowotnej mieszkańcom powiatu, zapewnienie bezpieczeństwa w powiecie, społeczeństwo obywatelskie z warunkami do dialogu między partnerami zaangażowanymi w rozwój społeczno-gospodarczy powiatu, wysoki poziom zatrudnienia, ograniczenie zjawiska wykluczenia społecznego, doskonalenie systemu działań wspierającego rozwiązywanie, problemów bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych, wyrównanie szans rozwoju oraz samorealizacji mieszkańców powiatu, wysoka jakość i efektywność kształcenia oraz wychowania, powszechne kształcenie ustawiczne⁶⁸. W dziedzinie infrastruktury określono dwa priorytety. Pierwszy to realizacja nowoczesnych rozwiązań infrastrukturalnych, który osiągnąć będzie poprzez 3 cele strategiczne: rozwój infrastruktury technicznej wzmacniającej dostępność i spójność powiatu, wysoka jakość i dostępność usług publicznych, poprawa komunikacji w powiecie. Drugim priorytetem jest budowa infrastruktury teleinformatycznej elektronicznego obiegu dokumentów, z dwoma celami strategicznymi: stworzenie, upowszechnienie i promowanie interaktywnych usług elektronicznych w powiecie kwidzyńskim oraz zapewnienie powszechnego i bezpiecznego dostępu do wiedzy, usług elektronicznych oraz informacji oferowanych przez Internet dla mieszkańców i przedsiębiorców powiatu⁶⁹.

Program Opieki zgodny jest z zapisami Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Kwidzyńskiego.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

5.1.1. Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Gminy Kwidzyn

„Strategia Rozwoju Społeczno – Gospodarczego Gminy Kwidzyn na lata 2015-2020”⁷⁰ została opracowana w 2014 r. i przyjęta uchwałą Nr XVI/90/15 przez Radę Gminy Kwidzyn w dniu 10 września 2015 r.

Na podstawie analizy stanu rozwoju gminy w 2014 r. określono ściśle od siebie zależne oraz połączone obszary, na których powinien koncentrować się wysiłek strategiczny:

---

⁶⁶ Tamże, s. 35;

⁶⁷ Tamże, s. 36;

⁶⁸ Tamże, s. 37;

⁶⁹ Tamże, s. 41-42;

⁷⁰ Strategia Rozwoju Społeczno – Gospodarczego Gminy Kwidzyn na lata 2015-2020: <http://www.bip.gminakwidzyn.pl/?a=6714> [strona Urzędu Gminy Kwidzyn, dostęp 2.01.2019 r.];

Obszar I – Gospodarka

Obszar II – Kapitał społeczny

Obszar III – Usługi publiczne

Obszar IV – Zarządzanie rozwojem gminy

Dla każdego z głównych obszarów rozwoju opracowano cel strategiczny, który został uszczegółowiony celami operacyjnymi. Wyznaczono również kierunki działań.

Za jeden z wariantów rozwoju obrano Rozwój szlaków turystycznych m.in. pieszych (nordic walking), rowerowych, konnych czy ścieżek edukacyjnych, kulturowych⁷¹. Tak wyznaczony kierunek działań daje możliwość włączenia zabytków z terenu gminy Kwidzyn do różnego rodzaju szlaków czy ścieżek w celu szerokiej promocji dziedzictwa kulturowego.

Program Opieki zgodny jest z zapisami „Strategii Rozwoju Społeczno – Gospodarczego Gminy Kwidzyn na lata 2015-2020”.

5.1.2. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Kwidzyn

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Kwidzyn⁷² jest podstawą bieżących działań władz samorządowych gminy, jak też planów rozwojowych, w tym materiałem merytorycznym i dokumentem wyjściowym do wykonania opracowań planistycznych z zakresu gospodarki przestrzennej. Studium przyjęte zostało przez Radę Gminy Kwidzyn uchwałą Nr IX/43/2011 z dnia 1 lipca 2011 r., zostały w nim zdefiniowane główne czynniki mające wpływ na rozwój i zagospodarowanie gminy, oraz sformułowane kierunki zagospodarowania przestrzennego niezbędne do prowadzenia polityki przestrzennej.

Zarządzeniem zastępczym Wojewody Pomorskiego z dnia 15 maja 2018 r. w sprawie wprowadzenia udokumentowanych złóż kopalin do Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Kwidzyn wprowadzono zmianę do *Studium uwarunkowań* w tym zakresie. Złóża kopalin nr 14 znajdują się częściowo na terenie strefy ochrony archeologicznej (stanowiska archeologiczne nr 6 i 7).

W *Studium uwarunkowań* znajdują się zapisy odnośnie ochrony dziedzictwa kulturowego gminy. W części A. Uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego w rozdziale 6. *Uwarunkowania wynikające ze stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej* znajduje się wykaz obiektów nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków - wykaz jest już nieaktualny, brakuje kościoła ewangelickiego ob. filialnego p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Pastwie (decyzja z 19.04.2012 r., nr w rej. zab. A-1886), zestawienie obiektów nie wpisanych do rejestru zabytków pn. Sumaryczny wykaz zabytków nie ujętych w wojewódzkim rejestrze zabytków – dziś funkcjonujący pod nazwą „Gminna Ewidencja Zabytków” oraz wykaz zabytków archeologicznych z określonymi zasadami ich ochrony:

„Strefa obserwacji archeologicznej – na obszarze Kwidzyn wyznaczone są dwie strefy obserwacji archeologicznej. Jedna z nich rozciąga się od Kwidzyna do Białego Dworu, wzdłuż wysoczyzny obejmując swoim zasięgiem wieś Baldram. Druga znacznie większa ciągnie się wzdłuż północno-wschodniej i wschodniej granicy gminy poprzez miejscowości: Brachlewo, Dubiel, Ośno, Licze, Bronno. Na terenie strefy wszelkie prace ziemne wymagają zgłoszenia do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w celu uzyskania warunków nadzoru archeologicznego związanego z możliwością natrafienia na stanowiska archeologiczne.

⁷¹ Tamże, s. 68;

⁷² Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Kwidzyn, <http://www.bip.gminakwidzyn.pl/?a=4178> [strona Urzędu Gminy Kwidzyn, dostęp 2.01.2019 r.];

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

Strefa ochrony archeologicznej – na terenie gminy znajduje się 7 stref ochrony archeologicznej: wokół wsi Bronno, na południe od wsi Kamionka, w pobliżu miejscowości Dubiel i Brachlewo, na południe od Podzamcza, na północ od wsi Tychnowy oraz pomiędzy miejscowościami Barldram i Tychnowy.

Na terenie strefy wszelkie prace ziemne (np. pod uzbrojenie terenu bądź wykopy pod fundamenty) wymagają zezwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, w którym zostaną określone warunki prowadzenia robót. Bez zezwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków dopuszcza się jedynie ograniczoną działalność inwestycyjną.”

W części B. Kierunki zagospodarowania przestrzennego w rozdziale 3. Obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej umieszczono tabelę z obiektami zabytkowymi z terenu gminy Kwidzyn wpisanymi do rejestru zabytków oraz informację dotyczącą zasad ochrony konserwatorskiej wynikających z przepisów prawa:

„Zgodnie z przepisami ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2003, Nr 162, poz. 1568) zabytki znajdujące się w ewidencji zabytków podlegają ochronie.

W odniesieniu do zabytków wpisanych do rejestru, w tym zabytków archeologicznych, ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wymaga uzyskania zgody Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w przypadku:

- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- wykonywania robót budowlanych w otoczeniu zabytku,
- prowadzenia badań konserwatorskich,
- prowadzenia badań architektonicznych,
- prowadzenia badań archeologicznych,
- przemieszczania zabytku nieruchomego,
- dokonywania podziału zabytku nieruchomego,
- zmiany przeznaczenia zabytku lub sposobu korzystania z tego zabytku,
- umieszczanie na zabytku urządzeń technicznych, tablic, reklam oraz napisów z wyłączeniem tablic informujących, iż dany obiekt jest zabytkowy,
- podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku,
- poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.”

Ponadto w rozdziale 3 znajduje się również Sumaryczny wykaz zabytków nie ujętych w wojewódzkim rejestrze zabytków oraz wprowadzono propozycję zasady ochrony konserwatorskiej:

„Na terenie gminy proponuje się wprowadzenie następujących stref ochrony konserwatorskiej do uwzględnienia w MPZP:

- Strefa ochrony konserwatorskiej „A” – znajduje się w miejscowościach: Rakowiec, Licze, Tychnowy, Janowo, Podzamcze oraz Mareza i dotyczy ona pojedynczych zabudowań. Na obszarze strefy obowiązuje pełna ochrona konserwatorska, dotycząca historycznych założeń dworsko-folwarczno-parkowych oraz sakralnych o bardzo dobrze zachowanej strukturze przestrzennej.

- Strefa ochrony konserwatorskiej „B” – obejmuje układy ruralistyczne wsi: Janowo, Pastwa, Korzeniewo, Mareza, Barldram, Rakowiec oraz Licze. W strefie obowiązuje zakaz lokowania inwestycji niewkomponowanych w układ ruralistyczny, zachowanie historycznych linii zabudowy bądź nawiązanie do niej. Nowe zabudowania wymagają opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

Strefa ochrony konserwatorskiej wglądu w krajobraz – zaczyna się ona w miejscowości Mareza i prowadzi w kierunku miasta Kwidzyn, otwiera się jednak dopiero po dojechaniu do dróg: drogi wojewódzkiej nr 518, drogi wojewódzkiej nr 588 oraz drogi krajowej nr 90 w miejscowości Mareza, a jej główny obszar znajduje się już w granicach miasta. Na terenie strefy obowiązuje zakaz lokowania obiektów i urządzeń mogących zakłócić bądź przesłonić ekspozycję chronionych elementów środowiska kulturowego. Dopuszcza się natomiast na terenie strefy lokalizowanie obiektów i urządzeń niezbędnych dla funkcjonowania poszczególnych terenów. Niezbędne jest jednak spełnienie warunku pierwszego oraz uzyskanie zgody od Powiatowego Konserwatora Zabytków. Obecnie zagospodarowanie terenu nie wpływa na zakłócenie walorów widokowych. Należy zwrócić uwagę, przy wydawaniu decyzji o warunkach zabudowy, aby przyszłe zagospodarowanie terenu nie spowodowało zakłóceń walorów widokowych. W strefie ścisłej ochrony konserwatorskiej wszelkie decyzje planistyczne, projektowe i realizacyjne przy nowych inwestycjach budowlanych oraz wpływających na układ przestrzenny w strefie, podlegają uzgodnieniu przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na etapie procedury administracyjnej.”

W dziale dotyczącym archeologii zamieszczono spis stanowisk archeologicznych oraz powtórzono zasady ochrony zabytków archeologicznym zamieszczone w rozdziale 6 w części A.

Zapisy zawarte w *Studium* odnoszące się do zasad ochrony konserwatorskiej są w znacznej mierze nieaktualne. Zapis o konieczności uzyskania uzgodnień lub opinii odnośnie nowej zabudowy właściwego miejscowo konserwatora zabytków w strefach ochrony konserwatorskiej nie ma obecnie podstaw prawnych. Rada Gminy uchwalając *Studium* uwarunkowań i kierunków zagospodarowania bądź miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego nie można rozszerzać kompetencji innego organu czyli wojewódzkiego konserwatora zabytków poprzez nałożenie obowiązków w postaci konieczności konsultowania i uzgadniania z wojewódzkim konserwatorem zabytków wszelkich działań inwestycyjnych. Kwestie wydawania pozwoleń lub uzgadniania projektów budowlanych uregulowane są w aktach wyższego rzędu (np. art. 36 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami czy art. 39 Prawa budowlanego).

31 lipca 2018 r. Rada Gminy Kwidzyn przyjęła wyniki oceny aktualności *Studium* uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Kwidzyn i miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (Uchwała Nr LIII/367/18 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 31 lipca 2018 r. w sprawie oceny aktualności *studium* uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Kwidzyn i miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z uwzględnieniem decyzji zamieszczonych w rejestrach). Stwierdzono aktualność *Studium* uwarunkowań... oraz aktualność wszystkich miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego na terenie gminy Kwidzyn. Jednocześnie przyjęto do realizacji wieloletni program sporządzania planów miejscowych dla obszaru gminy Kwidzyn. Analiza zawartości *Studium* wykazała, że w rozdz. 6 Części A odnoszącym się do dziedzictwa kulturowego oraz w rozdziale 3 Części B odnoszącym się do obszarów i zasad ochrony dziedzictwa kulturowego, zabytków i dóbr kultury współczesnej istnieją miejscowe rozbieżności w przebiegu granic obszarowych form ochrony prawnej, nieaktualny jest stan w odniesieniu do obiektów i obszarów ujętych w wykazach WKZ, Gminnej Ewidencji Zabytków oraz stanowisk archeologicznych i stref obserwacji archeologicznej.

Zgodnie z art. 19 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami uwzględnia się w *studium* uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego i miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. W związku z powyższym w *Studium* uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Kwidzyn należy zamieścić aktualne wykazy zabytków wpisanych do rejestru zabytków oraz do

gminnej ewidencji zabytków, uaktualnić przebieg stref ochrony konserwatorskiej układów ruralistycznych zabytkowych wsi włączonych do Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Kwidzyn (Baldram, Janowo, Korzeniewo, Licze, Lipianki, Mareza, Nowa Wieś Kwidzyńska, Rakowiec, Tychnowy), uaktualnić przebieg stref ochrony archeologicznej, uaktualnić zapisy odnośnie zasad ochrony konserwatorskiej układów przestrzennych i obiektów zabytkowych.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Charakterystyka gminy

Gmina Kwidzyn położona jest w południowo-wschodniej części województwa pomorskiego, w powiecie kwidzyńskim i sąsiaduje z następującymi gminami: Gardeją, Gniewem (granica wzdłuż Wisły), Prabutami, Ryjewem, Sadlinkami oraz gminą miejską Kwidzyn. Obejmuje powierzchnię 207 km², zamieszkuje tu 11.150 osób⁷³ w 34 miejscowościach, z których największe to Rakowiec, Mareza, Tychnowy, Korzeniewo i Licze.

Gmina leży na pograniczu dwóch jednostek fizjograficznych: Pojezierza Łąskiego i Doliny Dolnej Wisły. Teren gminy to obszar przede wszystkim nizinny, bagienny, bardzo urodzajny. Lasy stanowią prawie 19% powierzchni ogólnej gminy i położone są głównie w północno-wschodniej jej części. Obszar gminy okala niemal w pełni miasto Kwidzyn, opierając się od zachodu na rzece Wiśle, na której czynne są przeprawy promowe z Korzeniewa i Janowa do Opalenia i Gniewu.

Na terenie gminy występują obszary chronione w dorzeczu rzeki Wisły i Liwy, m.in. Obszar Chronionego Krajobrazu Doliny Kwidzyńskiej, Ryjewski Obszar Chronionego Krajobrazu, Sadliński Obszar Chronionego Krajobrazu, Morawski Obszar Chronionego Krajobrazu.

Oprócz walorów przyrodniczych gmina Kwidzyn posiada również znaczne zasoby dziedzictwa kulturowego. Zabytkowe obiekty i zespoły znajdują się w przeważającej liczbie w dobrym stanie technicznym. Obiekty nieruchome wpisane do rejestru zabytków (kościół, dwory) są na bieżąco poddawane konserwacji, pracom konserwatorskim i niezbędnym dla ich funkcjonowania robotom budowlanym. W parkach i na cmentarzach objętych ochroną na podstawie wpisu do rejestru prowadzone są na bieżąco prace pielęgnacyjne zabytkowej zieleni. Największe zagrożenia dotyczą obiektów zabytkowych włączonych do gminnej ewidencji zabytków ze względu na brak odpowiednich przepisów prawnych w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wynikający z przepisów ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane brak konieczności uzgodnienia z konserwatorem zabytków robót budowlanych podlegających zgłoszeniu oraz brak konieczności zgłoszenia niektórych robót budowlanych m.in. docieplenie w obiektach do 12 m, powoduje, że obiekty włączone do gminnej ewidencji zabytków, usytuowane poza obszarami wpisanymi do rejestru zabytków nie są w takich przypadkach objęte nadzorem konserwatorskim.

W bardzo złym stanie technicznym na terenie gminy Kwidzyn znajdują się następujące obiekty włączone do Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Kwidzyn:

a) zabudowa zabytkowa:

- budynek mieszkalny, Baldram 2 – zaniedbany,
- budynek obory, Baldram 2 – zaniedbany,
- budynek mieszkalny, Baldram 8 – zaniedbany,
- budynek mieszkalny, Baldram 16 – w złym stanie technicznym,
- budynek mieszkalny, Baldram 18 – zaniedbany,
- budynek mieszkalny, Baldram 19 – połowa budynku w złym stanie technicznym,

⁷³ stan wg GUS 30.06.2014 r., www.stat.gus.pl, [strona Głównego Urzędu Statystycznego, 12.12.2018 r.];

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

- budynek mieszkalny, Brachlewo 15 – zaniedbany,
  - budynek mieszkalny, Brachlewo 20 – zaniedbany,
  - stacja kolejowa w Brachlewie – zaniedbana,
  - budynek gospodarczy z zespołu podworskiego, Bronno – zniszczony podczas pożaru w styczniu 2018 r.,
  - budynek mieszkalny, Gniewskie Pole 4 – zaniedbany,
  - budynek mieszkalno-gospodarczy, Gniewskie Pole 39 – zaniedbany,
  - budynek stajni, Gniewskie Pole 41 – zaniedbany,
  - budynek gospodarczy, Gurcz 7 – zaniedbany,
  - budynek mieszkalny, Janowo 31 – zaniedbany,
  - budynek gospodarczy, Janowo 35 – zaniedbany,
  - budynek mieszkalny, Janowo 60 – zaniedbany,
  - budynek mieszkalny, Kamionka 10 – zaniedbany,
  - budynek mieszkalno-gospodarczy, Kamionka 15 – zaniedbany,
  - budynek mieszkalny, Korzeniewo, ul. Kwidzyńska 16 – rozebrany,
  - budynek wodowskazu (budynek bosmanatu portu wiślanego) w Korzeniewie usytuowany na wale – w bardzo złym stanie technicznym,
  - d. gospoda, Korzeniewo, ul. Kwidzyńska 29 – zaniedbana,
  - budynek mieszkalno- gospodarczy, Licze 1 – rozebrany,
  - d. szkoła, Licze 5 – wymienione pokrycie dachu i stolarka okienna bez nawiązania do materiałów i form historycznych,
  - budynek mieszkalny, Licze 36 – zaniedbany,
  - budynek mieszkalny (drewniany), Licze 40 – zaniedbany,
  - budynek mieszkalny (drewniany), Licze 41 – zaniedbany,
  - budynek mieszkalny (drewniany), Licze 42 – zaniedbany,
  - budynek mieszkalny (drewniany), Licze 49 – zaniedbany,
  - budynek mieszkalny (drewniany), Licze 50 – zaniedbany,
  - budynek mieszkalny (drewniany), Licze 51 – zaniedbany,
  - stacja kolejowa, Licze 48 – zaniedbana,
  - budynek mieszkalny (drewniany), Lipianki 1 – w ruinie,
  - budynek byłej parowozowni kolei wąskotorowej, Mareza, ul. Długa - zaniedbany
  - budynek mieszkalny, Mareza, ul. Długa 40 – zaniedbany,
  - budynek mieszkalny, Mareza, ul. Długa 67 – zaniedbany,
  - budynek mieszkalny, Mareza, ul. Grabowska 4 – zaniedbany,
  - budynek mieszkalny, Nowy Dwór 3a,b – brak bieżącej konserwacji,
  - budynek gospodarczy, Nowy Dwór 9 – zaniedbany,
  - budynek mieszkalny, Nowy Dwór 10 – zaniedbany,
  - budynek gospodarczy, Nowy Dwór 16 – zaniedbany,
  - budynek gospodarczy, Pastwa 3 – zły stan techniczny,
  - budynek mieszkalny, Pastwa 15 – stan katastrofalny,
  - budynek gospodarczy, Pastwa 15 – zły stan techniczny,
  - budynek mieszkalny, Pastwa 20 – zaniedbany,
  - młyn w Piekarskim Młynie – rozebrany w 2018 r.,
  - dwór, Szałwinek 1 – zniszczony podczas pożaru w lutym 2016 r.,
- b) zieleń zabytkowa:

- park podworski w Bronnie – zaniedbany,
- cmentarz ewangelicki w Dubielu – zaniedbany,
- cmentarz ewangelicki w Gilwie Małej – zaniedbany,
- cmentarz ewangelicki w Grabówku – zaniedbany,
- cmentarz ewangelicki w Janowie – zaniedbany,
- cmentarz ewangelicki w Kamionce – zaniedbany,
- cmentarz ewangelicki w Liczu – zaniedbany,
- cmentarz ewangelicki w Lipiankach – zaniedbany,
- cmentarz w Nowej Wsi Kwidzyńskiej – zaniedbany,
- zespół zieleni przydomowej w Oborach (b. nr) – zagrożony wycinką,
- cmentarz menonicki w Podzamczu – zaniedbany,
- cmentarz ewangelicki w Rakowicach – zaniedbany,
- cmentarz w Woli Sosence - zaniedbany.

Należy dążyć do poprawy stanu technicznego wyżej wymienionych budynków poprzez przeprowadzenie prac remontowych, konserwatorskich, restauratorskich, a tam gdzie jest to niezbędne do odtworzenia zniszczonych elementów budynków w celu integracji i scalenia zabytku, po uzyskaniu wymaganych przepisami prawa uzgodnień z właściwym miejscowo konserwatorem zabytków. Zespoły zieleni oraz cmentarze należy uporządkować oraz poddać rewaloryzacji. W przypadku zabytkowej zieleni wpisanej do rejestru zabytków (parki, cmentarze) należy uprzednio uzyskać pozwolenie wojewódzkiego konserwatora zabytków na zaplanowane prace. Po zrealizowaniu niezbędnych prac porządkowych i rewaloryzacyjnych należy objąć stałą ochroną nieużytkowane cmentarze na terenie gminy.

5.2.2. Zarys historii gminy

Obszar Pojezierza Pomorsko-Mazurskiego, a tym samym okolice Kwidzyna zostały zasiedlone przez człowieka znacznie później niż tereny Polski południowej i środkowej. Podczas gdy Małopolskę i Śląsk od dawna zamieszkiwały grupy ludzkie, Pomorze było przykryte grubym „płaszczem” lodowca. Ustąpił on z tych terenów około 12 tysięcy lat p.n.e. Sporadycznie pojawiali się tu ludzie w okresie starszej i środkowej epoki kamienia (8000 do 3500 lat p.n.e.). Pierwsi mieszkańcy tych ziem to ludność kultury świdurskiej, prowadząca koczowniczy tryb życia.

Znaczne ożywienie osadnicze w okolicach Kwidzyna daje zaobserwować się dopiero w młodszej epoce kamienia (3500 do 1700 lat p.n.e.), kiedy to zmieniono koczowniczy tryb życia na osiadły. Pierwsze rozpoznane ślady działalności ludzkiej na terenie Dolnego Powiśla pochodzą z drugiego okresu młodszej epoki kamienia (3500 do 2500 lat p.n.e.) z osad Kamionka, Licze, Rakowiec.

Osadnictwo epoki brązu (1700 do 650 lat p.n.e.) do tej pory nie zostało dokładnie rozpoznane. W początkach tej epoki, wzdłuż Wisły, docierały na Pomorze pierwsze importy narzędzi z miedzi i brązu, czego przykładem może być znaleziona w Rozpędzinach siekierka brązowa.

Pełniejszy obraz osadnictwa pradziejowego okolic Kwidzyna rysuje się po zasiedleniu tych terenów przez prasłowiańskie plemiona kultury łużyckiej (około 1000 lat p.n.e.).

Z wczesnej epoki żelaza (700 do 200 lat p.n.e.) wokół Kwidzyna rozpoznano dwanaście stanowisk archeologicznych kultury łużyckiej i wschodniopomorskiej.

Cmentarzyska ludności kultury łużyckiej z urnami z prochami zmarłych w grobach płaskich odkryto w miejscowościach: Bystrzec, Czarne Dolne, Klecewo i Zajezierze. W kulturze wschodniopomorskiej formą przewodnią był grób skrzynkowy (BalDRAM, Cygany, Gardeja, Kwidzyn,

Ośno, Podzamcze). Prastłowiańska ludność kultury łużyckiej na Dolnym Powiślu budowała osiedla obronne — grody na trudno dostępnych wzgórzach (Baldram, Podzamcze).

Z młodszego okresu przedrzymskiego pochodzą niezwykle ciekawe znaleziska ze stanowiska w Lipiankach. Znaleziono tu fragmenty naczyń ceramicznych wykazują związki z kulturą przeworską. Odnaleziono tu również ceramikę z fazy przejściowej pomiędzy młodszym okresem przedrzymskim a rzymskim, wskazującą na kontynuację stylistyki kultury oksywskiej oraz ceramikę łączoną z kulturą wielbarską. Poza ceramiką odnaleziono zapinkę brązową, nóż i haczyk z żelaza, a także dwa paciorki szklane⁷⁴. Teren ten zajęty był pod osadnictwo przez długi okres – od fazy A2 młodszego okresu przedrzymskiego po okres wpływów rzymskich przez ludność kultury wielbarskiej.

U progu naszej ery Dolne Powiśle znajdowało się pod silnym wpływem kultury starożytnego Rzymu i jego prowincji. Powstawały i rozwijały się szlaki bursztynowe. Najważniejszy z nich wiódł z Italii wzdłuż Dunaju, przez Czechy i ziemie polskie, dolną Wisłę do Bałtyku. Po obu stronach dolnej Wisły zagęszczało się osadnictwo, a okolice Kwidzyna przeżywały w tym okresie renesans osadniczy. Powstało i funkcjonowało przez kilka stuleci wiele osad w okolicy Brokowa, Bystrzca, Kamionki, oraz cmentarzyska (Bystrzec, Rakowiec). Osady z reguły zakładano w pobliżu rzek lub naturalnych zbiorników wody. W większości były to osady otwarte, nie chronione wałem lub inną konstrukcją obronną. Jakkolwiek nie ma wyraźnych dowodów mówiących o istnieniu w pierwszych wiekach naszej ery osiedli obronnych, to jednak na przykładzie osady w Brokowie można stwierdzić, że miała ona charakter zdecydowanie obronny. Położona była na dużym półwyspie otoczonym z trzech stron głębokimi jarami, z których jednym płynęła rzeka Liwa. Jest to typowy przykład zakładania osady w naturalnych warunkach obronnych.

Obszar między dolną Wisłą a Pasłęką, zasiedlała ludność prastłowiańska, nieprzerwanie ponad tysiąc lat. Pod koniec IV lub na początku V wieku, w wyniku przesuwania się słowiańskiej ludności na zachód (ogólnoeuropejska wędrówka ludów), nastąpiło znaczne rozrzedzenie osadnictwa na wspomnianym terenie. Opuszczone miejsca powoli zasiedlały plemiona pruskie, dochodząc, około VI—VII wieku, na północy do rzeki Dzierżgoń, na południu zaś do okolic Prabut. Najprawdopodobniej w połowie XII wieku osadnictwo pruskie dotarło w rejon Kwidzyna aż do Wisły.

Zanim jednak to nastąpiło, na terenie całego Dolnego Powiśla, jak wykazały badania archeologiczne, rozwijało się intensywnie osadnictwo słowiańskie. Po czasowym (w okresie wędrówek ludów) regresie osadniczym tereny te, począwszy od VII—VIII wieku, zostały zasiedlone ponownie przez ludność słowiańską, impulsem osadniczym z ziemi chełmińskiej i Pomorza Gdańskiego.

W Kwidzynie i w najbliższej okolicy rozciągał się wzdłuż wschodniego biegu Wisły duży zespół osadniczy składający się z trzech grodzisk i pięciu osad (m.in. grodzisko Baldram).

W najbliższej okolicy, współcześnie z grodem w Baldramie, funkcjonowała tylko jedna osada i być może gród w Podzamczu.

Impuls osadniczy, jaki poszedł w pierwszym podokresie wczesnego średniowiecza z ziemi chełmińskiej na północ i północny wschód, sięgnął aż po Łławę. Przełomowym momentem w dziejach Pomorza Gdańskiego i ziem do niego przylegających było włączenie tej dzielnicy w granice państwa Polan około X wieku.

Od drugiej połowy X wieku do XII stulecia przypadał największy rozwój wczesnośredniowiecznego osadnictwa słowiańskiego na obszarze Dolnego Powiśla. Na wschodniej

⁷⁴ A. Strobin, Keramik aus der Siedlung der Oksywie- und Wielbark-Kultur in Lipianki, Kr. Kwidzyn, Woiwodschaft Pommern / Ceramika z osady kultury oksywskiej i wielbarskiej w Lipiankach, pow. Kwidzyn, woj. Pomorskie, s. 365–391, [w]: *Eisenzeitliche Siedlungskeramik der Przeworsk-Kultur / Ceramika osadowa kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego*, pod red. M. Meyer, P. Łuczkiwicz and B. Rauchfuß, Berlin 2017;

krawędzi Wisły i Nogatu od ujścia Osy aż po Żuławy funkcjonowało wiele grodzisk (m.in. gród w Podzamczu).⁷⁵

W początkach średniowiecza gospodarka i kultura na tamtych terenach były nieco opóźniona w porównaniu z rozwojem gospodarczym i społecznym państw sąsiednich. Stwarzało to dogodne warunki ekspansji polityczno-militarnej⁷⁶ oraz religijnej. Od czasów powstania państwa Mieszka I i jego chrystianizacji Polacy dążyli do podboju Prus. Pierwszymi misjonarzami na terenie Prus był św. Wojciech, a po nim św. Brunon z Kwerfurtu. Obydwie wyprawy zakończyły się śmiercią misjonarzy. Dopiero w XII w. książęta polscy podjęli ponownie inicjatywę podboju Prus⁷⁷. Krucjata prowadzona przez Bolesława IV Kędzierzawego w 1147 r. doprowadziła do uznania zwierzchności polskiej przez część Prusów. Ale reakcja pogańska i klęska wyprawy polskiej w 1166 r. położyły kres zwierzchności polskiej.⁷⁸ Stworzyło to odpowiednie warunki do aneksji przez Prusów pewnej części ziem, a tym samym chyba także najbliższych okolic Kwidzyna. Zajęcie bliżej nieokreślonych obszarów miało raczej charakter nie tyle etniczny co polityczny, chociaż nie wyklucza się stałego osadnictwa pruskiego, o czym świadczą nazwy wielu miejscowości. Dolne Powiśle, a tym samym okolice Kwidzyna wchodziły przypuszczalnie w skład Pomezanii. Najbliżej Kwidzyna położone były dwie włości: Resia (Prabuty) i Prezła (Przędzawek). Także Kwidzyn miał wchodzić w skład włości Resi.⁷⁹

W 1206 r. miejsce miała pokojowa misja cystersów z Łekna (Wielkopolska), osiągnęła ona znaczne sukcesy zwłaszcza wśród Pomezanów⁸⁰. Mnich z Łekna – Chrystian mianowany został w 1215 r. przez papieża biskupem Prus⁸¹.

W 1230 r. w okolice dzisiejszego Torunia przybył pierwszy oddział krzyżacki, sprowadzony tu umową z 1225 r. przez Konrada Mazowieckiego w celu zajęcia terenów zamieszkałych przez Prusów. Zakon krzyżacki opanował w pierwszej kolejności ziemię chełmińską. W 1234 r. wyprawa pod wodzą Hermana Balka wkroczyła do Pomezanii. Pierwsze umocnienia założono na ostrowie utworzonym przez główne ramie Wisły i Stary Nogat. Gród ten został nazwany Wyspą Panny Marii (po niem. Marienwerder)⁸². Następnie Krzyżacy przystąpili do dalszego podboju Pomezanii. Nowo założony gród przeniesiono na prawy, wyższy brzeg Wisły. Stąd połączone siły krzyżackie i polskie uderzyły na teren Resji, stanowiącej środkowozachodnią część Pomezanii. Ponieśli oni ciężką klęskę nad rzeką Dzierżgoń. Dzięki temu zwycięstwu w ręce Zakonu dostała się część Pomezanii położona w pobliżu Kwidzyna, na których to terenach rozpoczęto intensywną akcję osadniczą. Najstarsze umocnienia zwane później Małym Kwidzynem, Kwidzynkiem lub Castrum Quidin oraz okoliczne grunty wraz z innymi dochodami i uprawnieniami, nadał w 1236 r. Herman Balk potomkowi możnej rodziny szlacheckiej z Saksonii – Dytrychowi z Dypenow. Ostateczny podbój Pomezanii nastąpił po przybyciu do Prus drugiej grupy krzyżowców⁸³.

Na mocy bulli z 1234 r. tereny opanowane przez Zakon Krzyżacki przeszły na własność Stolicy Apostolskiej, przez co znajdowały się pod jej bezpośrednią kościelną jurysdykcją. Zaś papież oddał je w wieczyste posiadanie zakonowi. Wprowadzono podział ziemi chełmińskiej i Prus na cztery diecezje. Obszar dzisiejszej gminy Kwidzyn znalazł się w obrębie diecezji pomezańskiej z siedzibą w Kwidzynie.

⁷⁵ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic, red. A. Wakar, Olsztyn 1982, s. 33-47;

⁷⁶ L. Kranz, J. Domaśłowski, Katedra i zamek w Kwidzynie, Warszawa 1982, s. 6;

⁷⁷ L. Kranz, J. Domaśłowski, op.cit., s. 22;

⁷⁸ K. Górski, Zakon Krzyżacki a powstanie państwa pruskiego, Wrocław 1977, s. 21;

⁷⁹ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic ..., s. 47;

⁸⁰ L. Kranz, J. Domaśłowski, op.cit., s. 6;

⁸¹ K. Górski, op.cit., s. 23;

⁸² L. Kranz, J. Domaśłowski, op.cit., s. 7;

⁸³ Tamże, s. 8;

W 1242 r. w wyniku pierwszego powstania pruskiego zburzono miasto Kwidzyn, które odrodziło się po objęciu biskupstwa pomezkańskiego przez Ernesta z Torgawy (1248-1260).

Okolice Kwidzyna były wielokrotnie terenem wypraw odwetowych ze strony Prusów. Podczas najazdów powstańców pruskich po 1260 r. miasto dwukrotnie burzono, ocalał jedynie gród biskupi. Dopiero po całkowitym uśmierzeniu zamieszek, drugi biskup pomezkański Albert (1260-1286) wzmacnił stolicę w Kwidzynie⁸⁴. Z czasem biskupstwa pruskie uznały zwierzchnictwo Zakonu Krzyżackiego.

Po bitwie pod Grunwaldem biskup pomezkański Jan II (1409-1427) złożył przysięgę wierności królowi polskiemu i oddał mu miasto. W 1414 r., gdy na nowo wybuchła wojna, miasto przeszło w ręce Krzyżaków.

W marcu 1440 r. powstał w Kwidzynie Związek Pruski, który dążył do uzyskania wpływu na rządy w państwie krzyżackim i przywilejów stanowych, podobnych do posiadanych przez szlachtę i mieszczaństwo w krajach sąsiednich. W wyniku braku porozumienia z Zakonem Krzyżackim w 1454 r. Związek Pruski wypowiedział Zakonowi posłuszeństwo, w wyniku czego wybuchła wojna trzynastoletnia, w którą zaangażowana była także Polska, walcząca po stronie Związku Pruskiego. Kwidzyn był parokrotnie oblegany i niszczone przez wojska polskie. Na mocy II pokoju toruńskiego (1466 r.) dominium biskupów pomezkańskich pozostało w granicach państwa zakonnego. Pełnili oni jednocześnie jurysdykcję w tej części swej diecezji, która znalazła się w granicach Prus Królewskich⁸⁵.

Prusy Krzyżackie przeżywały na przełomie XV/XVI w. głęboki regres. Sytuacji tej nie zmieniły postępujące reformy administracyjne. W 1506 r. wielki mistrz Fryderyk Saski podzielił obszar swego państwa na pięć okręgów wojskowych, zrywając z dawnymi podziałami na komturstwa i dominie biskupie. Podział ten, który miał być pomocny w wypadku wojny, likwidował odrębności militarno-administracyjne biskupstwa pomezkańskiego. Sekularyzacja Prus postępowała za rządów Albrechta Hohenzollerna. Głównym celem polityki nowego przywódcy Krzyżaków było zniesienie postanowień traktatu toruńskiego. Z tego powodu doszło ostatecznie do wojny polsko-krzyżackiej. Wojska polskie wkroczyły do Pomezanii. W marcu 1520 r. poddał się Kwidzyn, a biskup Hiob von Dobeneck (1501-1521) złożył przysięgę wierności królowi polskiemu.

Jednocześnie w Prusach trwały przygotowania do sekularyzacji Zakonu. W 1525 r. podpisano układ, zgodnie z którym Albrecht i jego następcy otrzymali w lenno ziemie Zakonu, przy czym powrócono do granic z 1466 r. Zagwarantowano także protekcję dla praw Kościoła katolickiego w Prusach. Sekularyzacja nie napotkała oporu ze strony Kościoła w Prusach ani ze strony Krzyżaków. Biskupstwo pomezkańskie objął w 1523 r. protegowany Albrechta – Erhard von Queiss. Diecezję zniesiono w 1587 r.⁸⁶ Po sekularyzacji rola Kwidzyna – siedziby kapituły biskupstwa pomezkańskiego – zmalała. Stał się on siedzibą starosty książęcego i jednym z mniejszych miast o charakterze agrarnym.⁸⁷

Wojny szwedzkie toczące się od 1563 do połowy XVII w. nie oszczędziły terenów dzisiejszej gminy Kwidzyn i samego Kwidzyna. Miasto było oblegane dwukrotnie: w 1628 r. przez Gustawa Adolfa i w 1659 r. przez Karola Gustawa⁸⁸, okoliczne wsie grabione i palone m.in. Baldram, Licze, Rakowice, Rakowiec, Szadowo, w wyniku czego znacznie spadła liczba osadników. Po wojnie siedmioletniej, aby ściągnąć nowych osadników chłopów oczynszowano. Wkrótce zaczęli przybywać

---

⁸⁴ *Tamże*, s. 10;

⁸⁵ *Tamże*, s. 12;

⁸⁶ *Tamże*, s. 13;

⁸⁷ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic ..., s. 83;

⁸⁸ L. Kranz, J. Domasłowski, op.cit., s.13;

na teren wsi niemieccy i holenderscy koloniści. W 1788 r. niemal na terenie całej obecnej gminy nadano chłopom ziemię w dziedziczne użytkowanie⁸⁹.

W 1754 roku mieszczanie kwidzyńscy uruchomili prom w Korzeniewie, aby z pominięciem Nebrowa i Grabowa mieć połączenie z głównymi szlakami lądowymi po zachodniej stronie Wisły⁹⁰.

Od początku XVIII w. miasto i jego okolice weszły w skład nowego Królestwa Prus. W wyniku I rozbioru Polski w 1772 r. Kwidzyn uzyskał rangę stolicy rejencji, a tym samym nabrał charakteru miasta urzędników i zachował go aż do 1945 r., mimo powolnego rozwoju przemysłu o lokalnym znaczeniu⁹¹. W 1883 r. zbudowana została linia kolejowa Malbork-Kwidzyn-Grudziądz. Most na Wiśle koło Grabowa łączący Kwidzyn ze Smętowem wzniesiono w 1909 r., szosę do Malborka przez Tychnowy zbudowano w 1847 r., a do Prabut w 1857 r., kolejną, wiodącą na południe do Gardei a stąd do Grudziądza oddano do użytku w 1864 r. Na zachód nadal jeżdżono przez Korzeniewo przez most pontonowy lub prom do Opalenia, gdzie był węzeł komunikacyjny o dużym znaczeniu⁹².

Po I wojnie światowej na terenie zwanym później Powiślem (obejmującym powiaty malborski, sztumski, kwidzyński i suski), na mocy traktatu wersalskiego z 1919 r., przeprowadzono Plebiscyt, w którym jego mieszkańcy mieli wypowiedzieć się za przynależności do Polski lub do Prus Wschodnich. Po Plebiscycie w 1920 r., pięć wsi obejmujących obszar dzisiejszego Janowa: Bursztych, Janowo, Kramowo, Nowe Lignowy i Małe Pólko utworzyło tzw. „Małą Polskę”⁹³ - enklawę polską na ziemiach niemieckich, pozostałe tereny włączone zostały do państwa niemieckiego.

W okresie międzywojennym na obszarze dzisiejszej gminy działały silne ośrodki polskości. Jednym z nich była wieś Tychnowy. Powstał tu polski Bank Ludowy, istniały: biblioteka, czytelnia i szkółka polska, założone przez księdza Piotra Baranowskiego. Do najaktywniejszych działaczy należeli: ksiądz Eryk Gross, Aleksander Liszewski, Konrad i Teofil Redmerowie, Marta Omieczynska, Edmund Komorowski. Szczególnie ważną kartą w historii Ziemi Kwidzyńskiej zapisało się Janowo - miejscowość o wieloletnich tradycjach walki o polskość. W okresie plebiscytowym aktywną działalność prowadzili tu: Tadeusz Tollik, Augustyn i Robert Czyżewscy, Bolesław Napiontek, Franciszek Komorowski, Jan Czaja. W Janowie założono Towarzystwo Czytelni Ludowych organizujące zebrania i pogadanki dla polskiej ludności, działał chór, zespół teatralny i taneczny. Język polski krzewił janowski oddział Stowarzyszenia św. Kingi prowadzony przez księdza Ignacego Niklasa. We wrześniu 1939 r. hitlerowcy aresztowali i zamordowali 13 mieszkańców Janowa⁹⁴.

Teren dzisiejszej gminy Kwidzyn został włączony do Polski po II wojnie światowej.

Kwidzyn został zajęty bez walk 29.01.1945 r. przez Armię Czerwoną. Miasto było wówczas niezniszczone i niemal puste. Wojska radzieckie niemal natychmiast po wkroczeniu na ziemię kwidzyńską rozpoczęło systematyczną grabież i niszczenie zastanego mienia. W gminie Kwidzyn zniszczeniu uległy zabudowania zagród (spalono 171 budynków, uszkodzono 102 budynki)⁹⁵. Jedną z najpoważniejszych bolączek całego Powiśla, w tym i samego Kwidzyna było wywiezienie przez władze radzieckie w maju 1945 r. większości torów kolejowych na linii Elbląg-Malbork-Sztum-Kwidzyn-Grudziądz. Zniszczenia objęły również inne pobliskie szlaki, mające znaczenie dla połączeń Kwidzyna z resztą kraju. Utrudniało to proces zagospodarowania tej części ziem odzyskanych⁹⁶. Ostatecznie wojska radzieckie wycofały się z terenu miasta późną wiosną 1946 r., a z terenu powiatu dopiero

⁸⁹ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic ..., s. 235-236, 266, 280-281, 287-288;

⁹⁰ *Tamże*, s. 101;

⁹¹ *Tamże*, s.83;

⁹² *Tamże*, s. 110, 112;

⁹³ *Tamże*, s. 252;

⁹⁴ *Tamże*, s. 254, 295;

⁹⁵ Kwidzyn. Dzieje Miasta, pod. red. K. Mikulskiego, J. Ligusz, Kwidzyn 2004, t. 2, s. 9;

⁹⁶ *Tamże*, s. 21;

jesienią 1946 r.⁹⁷ Ludność polska napływała do Kwidzyna już od wczesnej wiosny 1945 r. Jednak cały czas znaczna część miasta i powiatu nie była zasiedlona przez stałych mieszkańców. W całym powiecie osiedlono do 1 października 1945 r. 2.073 rodziny, a w grudniu tereny wiejskie zamieszkiwało łącznie 14.229 Polaków, z czego niewielka część, mniej niż 10% stanowili autochtoni. Widoczna była zdecydowana dominacja Polaków ze Wschodu. Na ziemi kwidzyńskiej część ziem nie była uprawiana, szczególnie w pobliżu majątków obsadzonych przez jednostki radzieckie (np. majątek Górki, Gurc i Bursztych) lub zdewastowane przez szabrowników⁹⁸.

W wyniku reformy podziału administracyjnego kraju 1 czerwca 1975 roku zlikwidowano powiat kwidzyński. Obszar ten wszedł w skład nowo powstałego województwa elbląskiego, utworzono gminę Kwidzyn z siedzibą w mieście Kwidzynie z połączenia gmin Tychnowy i Rakowice oraz w 1976 r. gminy Korzeniewo.

Kolejna reforma administracyjna powołała do istnienia od 1 stycznia 1999 r. powiaty i zmieniła zasięg województw. Gmina Kwidzyn należy od tej pory do powiatu kwidzyńskiego w województwie pomorskim.

5.2.3. Krajobraz kulturowy

Gmina Kwidzyn znajduje się na pograniczu dwóch jednostek fizjograficznych: Pojezierza Iławskiego i Doliny Dolnej Wisły (Dolina Kwidzyńska). Jednostki te kształtują się w układzie północ – południe, zaś granica między nimi przebiega wzdłuż granicy wysoczyzny biegnącej z północy od Ryjewa poprzez Kwidzyn i Sadlinki dalej na południe. Z tego też powodu w części zachodniej posiada krajobraz płaski, otwarty, ze zróżnicowaną roślinnością, charakterystyczny dla terenów nadrzecznych i zalewowych, zaś w części wschodniej krajobraz charakterystyczny dla Pojezierza Iławskiego – pagórkowaty, lesisty.

Ukształtowanie terenu części zachodniej ma typowo antropogeniczne pochodzenie; część pokrycia przyrodniczego została stworzona przez człowieka np. wał wiślany, groble, kanały, rowy i nasadzenia zieleni, pozostałe elementy krajobrazu kulturowego to domy, układy przestrzenne wsi, architektura mieszkalna i gospodarcza oraz cmentarze. Pod względem gospodarczym jest to typowy krajobraz wiejski (rolniczy); charakterystyczne są mozaikowate uprawy polowe, użytki zielone (łąki i pastwiska) ze zwartym i rozproszonym osadnictwem wiejskim.

W części wschodniej gminy wpływ działalności człowieka na ukształtowanie terenu jest znacznie mniejszy, ze względu na brak bezpośredniego zagrożenia powodziowego, a także konieczności regulacji rzek i tworzenia polderów. Pozostawiona została naturalna rzeźba terenu i znaczne obszary leśne. Wpływy antropogeniczne widoczne są w szerokich rozłogach pól i użytkach zielonych z zabudową wiejską (zwarte średniowieczne wsie kmiece, wielka własność ziemską oraz rozproszone nowożytnie osadnictwo kolonijne).

Charakterystyczne cechy kompozycyjne widoczne w panoramach tj. grupy zieleni z widocznymi dachami zabudowań, w tle mające otwarte przestrzenie upraw rolnych, zachowane są we wsiach: Grabówko, Janowo, Korzeniewo, Licze, Lipianki, Nowa Wieś Kwidzyńska, Nowy Dwór, Ośno, Pastwa, Rakowice (Mały Rakowiec), Tychnowy oraz w założeniach dworko-parkowych: Górki, Licze, Pawlice.

Wsie zlokalizowane w otwartym, rozmaicie ukształtowanym krajobrazie, w areale rolnym (rozłogi pól) to Obory, Mareza, Podzamcze.

---

⁹⁷ Tamże, s. 31;

⁹⁸ Tamże, s. 75;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

Historyczna sieć drożna jest zachowana w dość dobrym stopniu. Jednakże w części zachodniej gminy większość dróg pozbawiona została nasadzeń, wśród których dominowały jesiony i lipy, część z nich zaś obsadzona była drzewami owocowymi. Aleje i zadrzewienia dróg zachowane są w części wschodniej np. droga z Ośna do Licza, z Rakowca do Pawlic, wzdłuż drogi nr 55 i 521.

Układ komunikacyjny wzbogacony został o linie kolejowe relacji Myślice – Szlachta z 1916 r. (ze stacjami kolejowymi w Rakowcu i Liczem), relacji Toruń Wschodni – Malbork nr 207 z 1883 r., biegnąca przez Brachlewo i Tychnowy oraz nieczynną obecnie linię kolei wąskotorowej relacji Kwidzyn – Mareza – Wielkie Walichnowy z 1901 r. (ze stacjami w Marezie, Korzeniewie Cegielni, Korzeniewie, Lipiankach, Gniewskim Polu, Pastwie Pd. i Pn., Gurczu i Janowie), przy czym w terenie widoczne są tylko nieliczne fragmenty przebiegu dawnego torowiska.

Większość miejscowości na terenie gminy Kwidzyn posiada metrykę średniowieczną. Charakterystyczną cechą osadnictwa na tym terenie była liczebna przewaga majątków ziemskich nad wsiami. Majątki te w większości już nie istnieją lub zostały bardzo mocno przekształcone przestrzennie. W zachodniej części gminy występują wsie rzędówki pochodzące z okresu osadnictwa ołędzkiego, które w znacznej mierze zachowały czytelny układ siedlisk, pól i dróg.

Struktura dawnej sieci osadniczej powoli zanika w terenie, przyczyniły się do tego reformy agrarne z 2 połowy XIX w., parcelacje z okresu działania Pruskiej Komisji Kolonizacyjnej (1886-1918) i z lat 30-tych XX wieku, a także powojenna reforma rolna. Największy, negatywny wpływ na zachowanie wartości kulturowych w dawnych założeniach dworsko-parkowych miało ich upaństwowienie po II wojnie światowej, które przyczyniło się w kilku przypadkach do całkowitego zniszczenia historycznych zabudowań oraz struktury przestrzennej. Ponadto od początku lat 90-tych XX w. nastąpiły silne przeobrażenia wsi przejawiające się głównie w rozprasaniu zabudowy i rozdrabnianiu arealu. Wiele osad folwarcznych o średniowiecznej proveniencji straciło swoje historyczne walory przestrzenne i znaczne lub wszystkie istniejące jeszcze pod koniec ubiegłego stulecia zasoby kulturowe.

Występuje tu kilka typów przestrzennych wsi. Najstarsze osady miały genezę wczesnośredniowieczną, kolejne zakładane były w XIV w. przez Zakon Krzyżacki, który lokował wsie na prawie chełmińskim. Do XVI w. wszystkie zakładane wsie miały charakter zwarty, co wiązało się z samym charakterem lokacji, rozmierzeniem gruntów, wytyczeniem gospodarstw i rozłogu, oraz trójpolową formą kultury rolnej. Wsie powstałe w okresie XIV-XV w. to wsie owalnicowe, ulicowo-placowe, ulicówki jedno- i dwustronne, wielodrożnicowe, sakowe, przysiółki placowe i ulicowe oraz folwarki. W tym okresie zakładano też wsie w formie ulicówki wodnej, gdzie zabudowa sytuowała się wzdłuż ciek wodnego - rzeki lub kanału, czy ulicówki przywałowej, gdzie wieś założona przy wale rzeki oddzielona była od niego drogą. W tych wsiach ważną rolę komunikacyjną odgrywała rzeka. We wsiach zakładanych od 2 poł. XVI w. następowało z reguły nowe rozmierzenie gruntów, komasowanie pól w jednym kawałku, a zabudowanie znajdowało się w centrum arealu właściciela. Dlatego też zabudowania oddalone były mniej lub bardziej od siebie nie tworząc zwartego ciągu domów, jak we wsiach zakładanych wcześniej. Wyodrębniły się więc formy tzw. łańcuchówek, rzędówek, szeregówek i zabudowań jednodworczych. Łańcuchówki to typ wsi długiej, usytuowanej wzdłuż jednej drogi, obustronnie, lub w przypadku ciek wodnego jednostronnie, w znacznym oddaleniu od siebie. Rzędówki, to typ wsi z zabudowaniami położonymi także po obu stronach prostej, wytyczonej drogi, biegnącej często dawną groblą, jednakże z zabudowaniami położonymi bliżej siebie niż w łańcuchówkach. Szeregówka jest typem wsi o jednostronnej zabudowie, małych działkach siedliskowych położonych blisko siebie. Zabudowę jednodworczą blokową cechują regularnie lokowane zagrody w znacznym oddaleniu od siebie, o indywidualnych, z reguły prostopadłych

dojazdach od drogi - osi wsi. W zabudowie jednodworczej liniowej zagrody oddalone są od głównej drogi jednakowo⁹⁹.

Zachowane do dziś układy przestrzenne są wynikiem wielowiekowych przekształceń oraz nawarstwień, jednak zasadnicze ich zręby w wielu miejscowościach są nadal czytelne.

Formę owalnicy posiadają wsie: Rakowiec (śląd po owalnicy zachowany w centralnej części wsi, obecnie wieś ulicowo-placowa, późniejsza rozbudowa wokół pierwotnej wsi oparta na regularnej siatce dróg, przed 1293 r.).

Formę ulicówki posiadają wsie: BalDRAM (ulicówka w osi pn.-pd., południowa część wsi przekształcona przez usytuowanie tu w latach powojennych PGR-u, lokacja 1333 r.), Korzeniewo (pierwotnie ulicówka, później wraz z rozwojem wsi przekształciła się w wielodrożnicę, XIX w.), Licze (wieś ulicowa, k. XIII w.), Nowa Wieś Kwizdyńska (mała wieś w typie ulicówki, XIII w.), Rakowice (mała wieś w typie ulicówki, lokacja 1323 r.), Tychnowy (wieś rycerska, ulicówka, 1236 r.).

Formę łańcuchówki: Kamionka (pierwotnie łańcuchówka, przekształcona w wielodrożnicę, 1299 r.), Rozpędziny (pierwotnie łańcuchówka, obecnie o układzie przestrzennym nieregularnym, 1564 r.).

Formę rzędówki posiadają wsie: Gniewskie Pole (rzędówka przywałowa, 1389 r.), Grabówko (rzędówka zniekształcona przez drogę prowadzącą na most, 1790 r.), Gurcz (rzędówka, wtórnie przecięta drogą do Szkaradowa Wielkiego, 1565 r.), Janowo (rzędówka przywałowa, powstała z kilku wsi, XVII w.), Lipianki (rzędówka przywałowa, 1789 r.), Mareza (wieś w typie rzędówki z rozproszonymi koloniami i założeniem folwarcznym, XVI w.), Nowy Dwór (rzędówka, 1338 r.), Obory (rzędówka, XIV w.), Pastwa (rzędówka z rozproszoną zabudową, XVII w.).

Osady folwarczne: Brachlewo (dobra rycerskie, 1236 r.), Brokowo (dobra rycerskie, 1236 r., osada folwarczna z kolonią w typie ulicówki), Bronno (osada na prawie niemieckim 2 poł. XIV w., obecnie pozostałości majątku), Dubiel (folwark rycerski 1396 r. przekształcony w osadę o nieregularnej formie), Górki (1287 r.), Osno (układ historyczny nie zachował się, po założeniu dworsko – parkowym i folwarku zachował się tylko park, 1328 r.), Pawlice (XIX w.), Podzamcze (z nieregularnym układem przestrzennym, XVIII w.), Szałwinek (kolonia z osadą folwarczną, XIV w.)

Osada jednodworcza: Dankowo (1540 r., obecnie układ przestrzenny niezachowany).

Z zespołów dworsko-parkowych na terenie gminy Kwizdzyń zachowały się zespoły, których obecna postać pochodzi z 2 połowy i końca XIX w., na miejscu starszych, zwykle dużo skromniejszych zespołów. Wyróżniającym się na tle zespołów dworsko-parkowych gminy jest założenie w Górkach, z którego dwór wpisany został do rejestru zabytków oraz wpisane do rejestru zabytków założenie dworsko-parkowe w Liczu. Z dawnego zespołu w Górkach zachował się dwór, park i jeden z budynków gospodarczych. Pierwotna forma dworu pochodzi z przełomu XVI i XVII w., obecną postać uzyskał w wyniku wielokrotnych przebudów (k. XVII w., XVIII w., XVIII/ XIX w., pocz. XX w.). Park o barokowej proweniencji, którego kompozycja uzupełniona została w XIX w. w stylu krajobrazowym z elementami kompozycji geometrycznej, posiada nieregularny kształt, kompozycja podkreślona została przez dwie główne aleje, wzbogacona przez ciekawy układ wodny. W drzewostanie przeważają gatunki rodzime (olsze czarne, klony, jesiony, wiązy, topole białe i czarne, wierzby, brzozy, świerki i lipy), z gatunków obcych występuje jedynie kasztanowiec biały i robinia biała. W Liczu oprócz dworu i parku (wpisanych do rejestru zabytków) zachowały się również zabudowania gospodarcze z dawnego folwarku, niestety przebudowane w związku z otrzymaniem funkcji mieszkalnych. Dwór wzniesiony został w 1664 r. w stylu renesansu holenderskiego, z wcześniejszą,

⁹⁹ Katalog Zabytków Osadnictwa Holenderskiego w Polsce, hasło: Układy przestrzenne wsi, źródło: <http://holland.org.pl/art.php?kat=art&dzial=zul&id=7> (strona Stowarzyszeniu Konserwatorów Zabytków, dostęp: 30.05.2018 r.);

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

pochodzącą prawdopodobnie z 2 poł. XVI w., oficyną. Park pochodzi z poł. XIX w., ze śladami starszego XVIII-wiecznego założenia. Na terenie parku występują drzewa liściaste (w przeważającej graby, buki, lipy, kasztanowce, dęby)

W Bronnie z dawnego założenia dworsko-parkowego zachowały się relikty parku z pocz. XX w. (zachował się starodrzew, natomiast układ kompozycyjny w tym rozplanowanie ścieżek i alejek jest nieczytelny) i stodoła dawnego folwarku z pocz. XX w., budynek gospodarczy spalił się w 2018 r.

W Ośnie po założeniu dworsko – parkowym i folwarku zachował się tylko park z końca XIX w., w którym układ kompozycyjny został zatarty, zachował się starodrzew (m.in. buk czerwony, jesiony, klony, lipy i świerki).

W Pawlicach układ przestrzenny założenia zachował się tylko częściowo; zachował się dwór, park, spichlerz z dawnego folwarku, natomiast budynki mieszkalne (czworaki i dwojaki) i towarzyszące im budynki gospodarcze zostały przebudowane, wskutek czego utraciły wartości historyczne. Dwór w Pawlicach powstał pod koniec XIX w., wzniesiony jest z czerwonej cegły licówki. Park założony prawdopodobnie równo z budową dworu, posiada zachowany układ alejek i ścieżek, dobrze zachowany jest starodrzew, w którym przeważa lipa drobnolistna i klon pospolity.

Dwór w Podzamczu w swoich zrębach pochodzi z przełomu XV/XVI w., początkowo miał charakter obronny, po przebudowie w XVIII w. uzyskał dzisiejszą postać. Park otaczający dwór założony został prawdopodobnie na pocz. XX w. i ma charakter krajobrazowy o swobodnej kompozycji.

Znaczącymi zabytkami dla historii i kultury gminy są nekropolie:

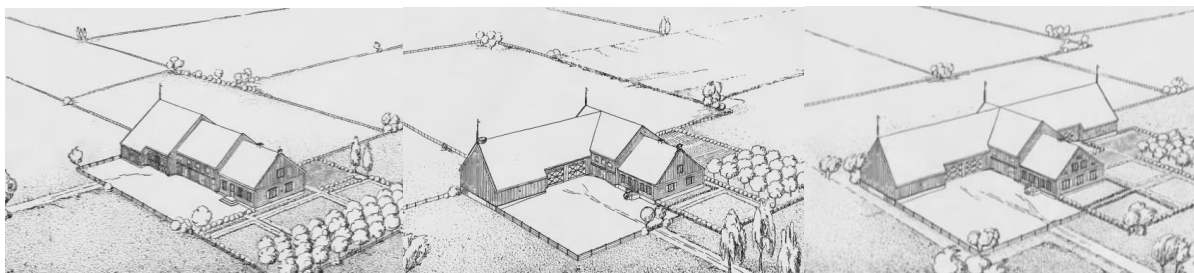
- cmentarz w Baldramie pocz. XIX w. – nie zachowały się nagrobki, zachował się nieliczny starodrzew uzupełniony późniejszymi nasadzeniami,
- cmentarz bezwyznaniowy, wiejski w Brokowie z 2 poł. XIX w. usytuowany na skraju lasu, porośnięty sosnami,
- cmentarz ewangelicki w Dubielu z l. 30-tych XX w. z zachowanymi relikami bramy, nielicznymi nagrobkami i starodrzewem,
- cmentarz ewangelicki w Gilwie Małej z 2 poł. XIX w., z nielicznymi nagrobkami i starodrzewem,
- cmentarz ewangelicki w Gniewskim Polu z 2 poł. XIX w., na wale wiślanym z zachowanym starodrzewem,
- cmentarz ewangelicki przy majątku dworskim Górki z XIX w. z zachowanym starodrzewem,
- cmentarz ewangelicki w Grabówku z 1 poł. XIX w., z zachowanymi nagrobkami i starodrzewem,
- cmentarz przykościelny w Janowie z 2 poł. XIX w., na którym znajdują się historyczne nagrobki, neogotycka brama oraz nieliczny już starodrzew, z zachowanym układem kwater, wpisany do rejestru zabytków,
- cmentarz ewangelicki w Janowie z 1 poł. XIX w. z zachowanymi nielicznymi nagrobkami i starodrzewem,
- cmentarz ewangelicki w Kamionce z 2 poł. XVIII w., z zachowanymi nielicznymi nagrobkami i starodrzewem,
- cmentarz ewangelicki przy majątku dworskim Licze z XVII w./k. XVIII w., z aleją, z zachowanymi nagrobkami i starodrzewem,
- cmentarz ewangelicki w Lipiankach z 2 poł. XIX w. z nielicznymi nagrobkami i starodrzewem,
- cmentarz menonicki w Marezie z kon. XVIII w., na którym usytuowane są dwie kamienne stele o cechach rokokowych oraz około stuletni kasztanowiec,

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

- cmentarz w Nowej Wsi Kwidzyńskiej pocz. XX w. z zachowanym ogrodzeniem i nagrobkami,
- cmentarz bezwyznaniowy w Nowym Dworze z pocz. XX w.,
- cmentarz ewangelicki w Ośnie z pocz. XX w. z zachowanym starodrzewem,
- miejsce po cmentarzu ewangelickim w Pastwie (cmentarz z XIX w.) - nie zachowały się nagrobki ani starodrzew,
- cmentarz menonicki w Podzamczu z 1 poł. XIX w. z zachowanymi częściowo nagrobkami i starodrzewem,
- cmentarz ewangelicki w Rakowicach z 2 poł. XIX w. z nielicznymi nagrobkami i starodrzewem,
- cmentarz ewangelicki w Rakowcu z 2 poł. XIX w. z zachowanym fragmentem ogrodzenia, nielicznymi nagrobkami i starodrzewem,
- cmentarz przykościelny, katolicki, d. także ewangelicki w Rakowcu z 1 poł. XIV w. - nie zachowały się nagrobki ani starodrzew,
- cmentarz ewangelicki w Rozpędzinach z 1 poł. XIX w. - nie zachowały się nagrobki ani starodrzew,
- cmentarz przy kościele parafialnym p.w. św. Jerzego Tychnowy z 2 poł. XIX w. z ceglana bramą wjazdową, neogotycką kapliczką, nagrobkami i starodrzewem, wpisany do rejestru zabytków,
- cmentarz w Woli Sosence 2 poł. XIX w. z nielicznymi nagrobkami i starodrzewem.

Ze względu na złożone procesy osadnicze budownictwo na terenie gminy Kwidzyn wykazuje znaczną różnorodność. Zachowały się pojedyncze przykłady zabudowy po osadnikach olęderskich, charakteryzujące się umieszczeniem zabudowań na tzw. terpie. Zabudowania osadników olęderskich dzieliły się na kilka zasadniczych typów ze względu na układ zagród:

- zagrody wzdłużne, które posiadały przylegające do siebie szczytami, ustawione w jednej linii budynki: mieszkalny, inwentarski, gospodarczy;
- zagrody kątowe, gdzie do budynku obory prostopadle przylega z jednej strony stodoła,
- zagrody krzyżowe, w których do obory z dwóch stron przylegają dwie stodoły¹⁰⁰.

Typy zagród według O. Kloeppela¹⁰¹: wzdłużna, kąтова i krzyżowa

W obrębie tych typów pojawiało się dużo rozmaitych odmian opartych na zredukowanych rozwiązaniach, np. budynki gospodarcze zblokowano, natomiast dom pozostał wolnostojący ewentualnie do domu przylegała jedynie obora.

Zabudowania tego typu spotkać możemy jeszcze w Gniewskim Polu, Janowie, Lipiankach, Marezie i Nowym Dworze. Ze względu na brak właściwej opieki domy te z roku na rok znikają z krajobrazu Doliny Kwidzyńskiej.

Oprócz tego typu zabudowy na terenie gminy Kwidzyn występują budynki o funkcji mieszkalnej, gospodarczej czy użyteczności publicznej ze schyłkowego okresu zaboru pruskiego i

¹⁰⁰ Katalog Zabytków Osadnictwa Holenderskiego w Polsce, hasło: Budownictwo, źródło:

<http://holland.org.pl/art.php?kat=art&dzial=zul&id=8> (strona Stowarzyszeniu Konserwatorów Zabytków, dostęp: 30.05.2018 r.);

¹⁰¹ O. Kloeppel, Die bäuerliche Haus-, Hof und Siedlungsanlage im Weichsel-Nogat-Delta, s. 77 i 79;

okresu międzywojennego. Dominuje zabudowa z cegły – z elewacjami wykończonymi czerwoną cegłą licówką, bądź z elewacjami tynkowanymi. Są to przeważnie budynki na rzucie prostokąta, kryte wysokimi dachami dwuspadowymi (dachówka esówka lub karpiówka), często na kamiennych fundamentach. W dawnych bogatych gospodarstwach spotkać można domy o znacznych gabarytach, na wysokiej kamiennej podmurówce, z osiowo zaznaczonym wejściem, często umieszczonym w ryzalicy, z kilkuosiowymi lukarnami. Elewacje zdobione były klasycystycznym detalem architektonicznym (kompozytowe pilastry, gzymsy, trójkątne lub półokrągłe naczółki). Przy budynkach mieszkalnych usytuowane były duże, murowane budynki inwentarskie (obory, chlewnie) z cegły licówki, z bogatym wystrojem elewacji oraz potężnych rozmiarów drewniane stodoły. Przykłady takiej zabudowy spotkać można w Baldramie, Brachlewie, Gniewskim Polu, Grabówku, Lipiankach, Marezie, Nowej Wsi Kwidzyńskiej, Nowym Dworze, Oborach, Pastwie, Podzamczu.

Ciekawą grupę zabudowy stanowią drewniane budynki mieszkalne w Liczu z okresu międzywojennego, wzdłuż drogi z Licza do Ośna, usytuowane szczytowo do drogi, o takim samym wyglądzie i gabarytach. Niektórym z nich towarzyszą jeszcze nieliczne zabudowania gospodarcze (stodoły, obory, chlewy).

Z zabytków techniki do dzisiejszych czasów zachowały się: wiadukty w Brachlewie, Grabówku, Rozpędzinach, mosty w Grabówku, Pastwie, Marezie i Szadowie, kuźnie w Gniewskim Polu, Liczu, Nowym Dworze, Pastwie i Rakowcu, młyn w Szadowie, remiza w Podzamczu, trafostacje w Bronnie, Gniewskim Polu, Grabówku, Gurczu, Lipiankach, Nowej Wsi Kwidzyńskiej, Pastwie, Podzamczu, Rakowcu, Rozpędzinach i Szałwinku, budynek wodowskazu w Korzeniewie (obecnie nieużytkowany).

Z zabytków kolejnictwa zachował się stacja kolejki wąskotorowej w Marezie wraz z parowozownią, stacje kolejowe w Brachlewie, Liczu i Rakowcu, dróżnicówki w Baldramie i dwie w Tychnowach.

Niewielką grupę obrazującą historię międzywojenną Polski stanowią budynki dawnych Urzędów Celnych w Janowie – polski i w Pastwie – niemiecki oraz budynek dawnego Urzędu Gminy w Janowie. Budynki administracji publicznej reprezentowane są ponadto przez budynek Urzędu Wodnego w Korzeniewie.

Stałym elementem krajobrazu polskiego są kapliczki przydrożne, które w gminie Kwidzyń występują dosyć licznie – są one murowane i pochodzą z okresu od pocz. XX w. do końca okresu międzywojennego, spotkać je można w Gurczu, Korzeniewie, Lipiankach, Marezie i Tychnowach.

Przeważająca część gminy posiada bardzo dobrze zachowany w swej historycznej formie i niezdegradowany przez działalność człowieka krajobraz. Najbardziej widoczne zmiany, wprowadzone w krajobrazie przez działalność ludzką, występują na obszarze obejmującym międzywałę Wisły. Jednakże teren ten nadal odznacza się dużymi walorami krajobrazowymi.

Tereny najsilniej przekształcone antropogenicznie o niekorzystnym wpływie na walory krajobrazowe gminy to tereny przemysłowe – zakładów celulozowo-papierniczych IP w Kwidzynie (poza obszarem gminy) oraz teren po południowej stronie drogi nr 521 w Górkach, na którym zlokalizowane są znacznych rozmiarów magazyny, hale i silosy różnych firm (m.in. Agro-Sieć, Ziarn-Pol, Intertrans-Service).

Zakłady celulozowe wpływają pośrednio na obniżenie wartości krajobrazowych części południowo-zachodniej gminy Kwidzyn. Negatywny wpływ na krajobraz wsi Rozpędziny jest złagodzony otuliną lasów od strony zachodniej zakładów i znaczne różnice poziomu terenu powodujące przesłonięcie widoku na zakłady, jednakże w dalszej perspektywie – z doliny – widoczne są silosy i budowle zakładów celulozowych, obniżających wartości krajobrazowe.

Tereny zakładów w Górkach składają się z kilku grup zabudowy, która nie została wkomponowana w otaczający ją krajobraz, część budynków nieużytkowana - dość mocno niszczone przez co dodatkowo wpływa negatywnie na wartości krajobrazowe tej części gminy.

Inne zjawiska o negatywnym charakterze to m.in. silna presja inwestycyjna, mająca bardzo duży wpływ na przekształcanie się krajobrazu kulturowego, objawiająca się zanikiem układów przestrzennych wsi, zagród, detali architektonicznych, proporcji budynków oraz zacieraniem charakterystycznych dla regionu układów zieleni (usuwanie zadrzewień śródpolnych i wzdłuż dróg, brak bieżącej opieki nad parkami i cmentarzami). Negatywny wpływ na krajobraz może mieć również transformacja użytków zielonych w inne użytki rolne (grunty orne, sady), leśne lub osadnicze.

Duży wpływ na zacieranie swoistości i niepowtarzalności krajobrazu kulturowego ma stosowanie współczesnych, zbyt zindywidualizowanych form architektonicznych, a także brak harmonijnego wkomponowania zabudowy w istniejące walory krajobrazowe. Brak opieki nad parkami i cmentarzami może doprowadzić do ich zniszczenia i zanikania w krajobrazie.

Ze względu na duże wartości kulturowe należy dążyć do zachowania krajobrazu kulturowego gminy Kwidzyn poprzez takie działania jak:

- nową zabudowę należy lokalizować w miejscach dawnych siedlisk z zachowaniem ich historycznych układów, w nowych lokalizacjach zabudowę należy sytuować i komponować zgodnie z ukształtowaniem terenu, kubatura i wysokość domów powinna być zbliżona do sąsiedniej historycznej zabudowy (jakkolwiek stylistyka architektoniczna budynków powinna być współczesna), należy przeciwdziałać powstawaniu zwartej zabudowy, ograniczać gabaryty budynków, należy stosować lokalne materiały budowlane (drewno, miejscowy kamień, ceramika), a także stosować historyczną kolorystykę dachów i elewacji,
- przy wprowadzaniu nasadzeń należy stosować gatunki rodzime, nasadzenia powinny powstać w formie sadów, ogrodów przydomowych i szpalerów wzdłuż dróg,
- należy uzupełniać historyczną zielen przy drogach, w ogrodach, na cmentarzach oraz w parkach, zgodnie z występującymi tam gatunkami.

5.2.4. Układy ruralistyczne

Większość miejscowości na terenie gminy Kwidzyn posiada metrykę średniowieczną. Charakterystyczną cechą osadnictwa na tym terenie była liczebna przewaga majątków ziemskich nad wsiami. Majątki te w większości już nie istnieją lub zostały bardzo mocno przekształcone przestrzennie. W zachodniej części gminy występują wsie rzędówki pochodzące z okresu osadnictwa olęderskiego, które w znacznej mierze zachowały czytelny układ siedlisk, pól i dróg.

Struktura dawnej sieci osadniczej powoli zanika w terenie, przyczyniły się do tego reformy agrarne z 2 połowy XIX w., parcelacje z okresu działania Pruskiej Komisji Kolonizacyjnej (1886-1918) i z lat 30-tych XX wieku, a także powojenna reforma rolna. Największy, negatywny wpływ na zachowanie wartości kulturowych w dawnych założeniach dworsko-parkowych miało upaństwowienie tych zespołów po II wojnie światowej, które przyczyniło się w kilku przypadkach do całkowitego zniszczenia dziedzictwa kulturowego. Ponadto silne przeobrażenia przestrzenne wsi, głównie przejawiające się poprzez rozproszenie zabudowy i rozdrobnienie arealu, następuje od początku lat 90-tych XX w. Wiele osad folwarcznych o średniowiecznej proweniencji straciło swoje historyczne walory przestrzenne i znaczne lub wszystkie, istniejące jeszcze pod koniec ubiegłego stulecia, zasoby kulturowe.

BALDRAM

Dawne nazwy: Mergenthal, Bedrony, Mergental, niem. Baldram.

Podstawowe dane historyczne: wokół wsi znajduje się znaczna ilość śladów pradziejowego osadnictwa. Na terenach dzisiejszej wsi istniał we wczesnym średniowieczu gród z osadą - zniszczony w X w. Pojawiająca się w źródłach pisanych dla późniejszego Baldramu nazwa łacińska Hospital sugerowała, jakoby Krzyżacy mieli tu po 1233 r. założyć szpital, na ślady którego nie natrafiono. Na obszarze Baldramu rozciągały się folwarki, które należały do dóbr krzyżackiego szpitala w Kwidzynie. Dobra te przeszły w ręce Kapituły Pomezkańskiej w 1286 r. W 1333 r. kapituła w granicach swoich dóbr pod Kwidzynem lokowała na 32 łanach wieś, której nadała nową nazwę Marienthal (Dolina Marii). Wsi przyznano zaledwie dwa lata wolnizny. Z każdego łana kmiecego płacono roczny czynsz: piętnaście skojców i jednego koguta. Sołtys otrzymał w dziedziczne użytkowanie trzy łany wolne od czynszu oraz czerpał połowę dochodów z sądownictwa mniejszego i z prowadzonej przez siebie karczmy (połowę dochodów obowiązany był uiszczać kapitule). Zarówno wojny prowadzone w XV w., jak i w następnych stuleciach (między innymi wojna polsko-krzyżacka w l. 1519-1521, polsko-szwedzka w l. 1626-1929 czy wojna siedmioletnia w l. 1756-1763) pustoszyły Baldram. W 1537 r. biskup Paulus Speratus, właściciel Baldramu, potwierdził przywilej lokacyjny wsi. Chłopi odrabiali pańszczyznę z 32 łanów na folwarku księżęcym w Marezie. W Baldramie, przy szlaku wiodącym z Kwidzyna do Sztumu, stała karczma (zwolniona z opłat). Po wojnie siedmioletniej, aby ściągnąć osadników, chłopów oczynszowano, a w 1788 r. nadano im ziemię w dziedziczne użytkowanie, sprowadzeni zostali koloniści z Niemiec. Wieś ucierpiała także w czasie postępu wojsk francuskich (w l. 1806-1807). Po 1816 r. chłopów uwłaszczono. Obszar wsi wynosił około 590 ha.¹⁰²

W 1883 r. po wschodniej stronie wsi powstała linia kolejowa relacji Toruń – Malbork.

W 1885 r. żyło tu 342 mieszkańców. W połowie XIX w. założony został w Baldramie cmentarz. W 1905 r. wieś zamieszkiwało 288, a w 1910 r. - 298 mieszkańców. Znanym działaczem polskim w okresie międzywojennym pochodzącym z Baldramu był rolnik Tadeusz König, współzałożyciel i długoletni członek rady nadzorczej Banku Ludowego w Kwidzynie. W 1938 r. Niemcy zmienili nazwę wsi na Mergental. W 1939 r. żyło tu 247 osób. Wieś liczyła 60 gospodarstw. Po II wojnie światowej wieś nosiła nazwę Bedrony. Od 1946 r. wielu mieszkańców wsi znajdowało zatrudnienie w stale rozwijającym się PGR. W l. 1960-1964 w gospodarstwie powstały: baza produkcyjna oraz osiedle mieszkaniowe. W 1970 r. Baldram łącznie z PGR oraz przysiółkiem Polanka zamieszkiwało 349 osób.¹⁰³

Położenie: 4 km na północ od Kwidzyna, przy drodze krajowej nr 55.

¹⁰² Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 235;

¹⁰³ Tamże, s. 236;

Układ historyczny: wieś w typie ulicówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny oraz krajobraz kulturowy zachowany (częściowo przekształcona południowa część wsi przez zabudowania dawnego PGR-u), niezmienny układ siedlisk, pól i dróg. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Po wschodniej stronie wsi biegnie linia kolejowa, zachowana dróżnicówka.

BRACHLEWO

Dawne nazwy: 1515 Brachelsdorf, 1872 Jerszewo, 1913 Jerzewo, niem. Rachelshof.

Podstawowe dane historyczne: obszar wsi Brachlewo, podobnie jak Tychnowy i Podzamcze należał od 1236 r. do rodziny von Stangów. Wojny polsko - krzyżackie z XV w. dokonały na tym terenie olbrzymich zniszczeń. W pobliżu wsi znane są jeszcze dwie inne osady wymieniane w dokumentach już od XII w. - chłopska wieś Jerzewo oraz osada Jerzewskie Pole (Jerzewerfelde). Zakon osiedlał tu niemieckich kolonistów, a po 1466 r. miały miejsce silne procesy polonizacyjne. W 1515 r. Elżbieta z Czołpy sprzedała Jerzemu Sokołowskiemu 16 łąnów w Tychnowach i na terenie obecnego Brachlewa. Dobra te były w posiadaniu szlachty polskiej, poszczególnych właścicieli Podzamcza (Białego Dworu). Do nich też należał folwark Zajezerze (Hintersee) leżący nad jeziorem Jerzewo (Brachlewo, niem. Hintersee). Po wykupieniu w 1777 r. dóbr Białego Dworu przez króla Prus, na terenie tym pracował podleśniczy i rachmistrz Johann August Rachels. Od jego nazwiska wzięta nazwę wieś Rachelshof. Leśniczówka zaś - Rachelsdorf. Już w 1788 r. istniała tu szkoła, w której nauczał nauczyciel o nazwisku Lindenau. Rola wsi wzrosła po wybudowaniu drogi bitej i kolei w 1883 r. na trasie Malbork - Kwidzyn. Obecny dworzec na stacji Brachlewo powstał w 1902 r. W 1907 r. połączono wieś i majątek Jerzewo. Już od drugiej połowy XIX w. istniał nad jeziorem luksusowy pensjonat i lokal rozrywkowy Johanna Karstena, który w okresie międzywojennym należał już do Abrahama Wiensa, znanego hodowcy srebrnych lisów. Nad jeziorem zbudowano też nowoczesne kąpielisko i dom zdrojowy, do których przyjeżdżali mieszkańcy Kwidzyna i okolic. W 1905 r. osadę zamieszkiwało 306, a w 1910 r. - 295 mieszkańców. We wsi działała mleczarnia Leonharda Kriega. Hermann Gresch prowadził tartak, a Hermann Dambeck handel końmi. W latach 20-tych XX w. wieś została zelektryfikowana. W tym też czasie, w pobliżu jeziora wybudowano dwuklasową szkołę. Jeszcze w czasie plebiscytu w 1920 r. oficjalnie używano nazwy Jerzewo, a nie Brachlewo. W plebiscycie tym za przynależnością do Polski głosowało 20 osób, co stanowiło 35,09 % mieszkańców. W 1928 r. Jerzewo, Jerzewskie Pole, Zajezerze i Brachlewo połączono w jedną gminę Brachlewo. W 1945 r. utworzono czteroklasową szkołę podstawową, którą kierował Franciszek

Siekierkowski. Pierwszym sołtysiem wsi został Jan Omieczyński (1945 – 1974), dawny działacz Związku Polaków w Niemczech. W 1970 r. żyło tu 348 osób.¹⁰⁴

Położenie: 10 km na północ od Kwidzyna, wzdłuż drogi wojewódzkiej nr 524, przy skrzyżowaniu z drogą krajową nr 55.

Układ historyczny: osada folwarczna.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ historyczny wsi niezachowany, nie zachowała się zabudowa pofolwarczna. Obecnie wieś składa się z nieregularnie usytuowanych zagród wzdłuż drogi nr 524. Wieś przecina od zachodu linia kolejowa z budynkiem stacyjnym, obecnie niepełniącym swoich dawnych funkcji (mieszkania).

BROKOWO

Dawne nazwy: 1294 Brokowe, 1303 Brocow, 1323 Brockow, 1327 Brokow, 1541 Brakaw, 1564 Brakau, 1790 Brackau, 1880 Brokowo, 1945 Brakau, 1951 Brokowo, niem. Brakau.

Podstawowe dane historyczne: W 1236 r. obszar Brokowa znajdował się na skraju dóbr, które były w posiadaniu Dytrycha von Diepenau, później nazwanych tychnowskimi. W drugiej połowie XIII w., między 1250 a 1294 r. obszar zarówno Wielkiego jak i Małego Brokowa (identycznego z późniejszą Kamionką), znalazł się w granicach politycznych dominium biskupstwa pomezkańskiego. W 1303 r. ówczesny właściciel tych ziem, Dytrych von Stango, nadał pola w Brokowie sołtysowi Arnoldowi w celu lokowania wsi. Sołtys otrzymał co dziesiąty łan wolny od czynszu, trzecią część dochodów sądowych i wolną karczmę. Inni mieszkańcy, po jedenastu latach, mieli płacić roczny czynsz pół grzywny z łana. Trzy wolne łany wyznaczono na uposażenie kościoła parafialnego. Jan Brokow (członek kapituły pomezkańskiej) w latach 60-tych XIV w. został plebanem brokowskim. Pod koniec 2 poł. XIV w., między 1385 a 1396 r., po podziale ziem tychnowskich Brokovo znalazło się w rękach rodziny Hannosa z Przeczna, pochodzącego z ziemi chełmińskiej. Wieś została sprzedana kapitule pomezkańskiej za 453 grzywny, dziesięć denarów i tyleż skojców w 1396 r. Młyn, założony tutaj mimo wielu sporów z kapitułą, został przekazany biskupstwu, które zachowało zwierzchność nad wsią i zastrzegło sobie uiszczanie przez kmieci, jak dotychczas, korca biskupiego i stróży (Wargeld). W niewyjaśnionych do końca okolicznościach Brokovo powróciło w posiadanie Hannosa, gdyż w 1405 r. kapituła wystawiła mu nowy przywilej na wieś. W 1541 r. po zniszczeniach wojennych książę ponownie lokował wieś na 40 łanach. Brakowało tu jednak osadników i dlatego też przez cały XVI w. użytkowano tylko 23 łany. Po kolejnych zniszczeniach wojennych w XVII w. zarząd dóbr książęcych sprzedał wieś w ręce prywatne. Pod wpływem działalności Władysława Kretkowskiego, w sąsiednich dobrach oraz ustaw państwowych z 1821 r. chłopów oczynszowano. W 1788 r. uzyskali

¹⁰⁴ Tamże, s. 238-239;

oni użytkowane przez siebie nadziały w dziedziczne władanie. W 1885 r. wieś miała 538 ha, mieszkało tu 369 osób. W 1905 r. osadę zamieszkiwało 316, a w 1910 r. - 297 mieszkańców, w tym 138 Polaków. W 1939 r. Brokowo liczyło 128 gospodarstw domowych i 583 mieszkańców. Po II wojnie światowej wieś znano Brukawa. W latach 1945-1951 mieściła się tu siedziba zarządu gminnego, potem Gminnej Rady Narodowej. Pierwszym wójtem i następnie przewodniczącym GRN był Władysław Wieczorek. Już w 1945 r. powstała tu szkoła podstawowa. Utworzony w 1946 r. PGR szybko rozbudował się i unowocześnił, i w 1974 r. powstał tu zakład hodowlano-łowiecki.¹⁰⁵

Położenie: 8 km na północny wschód od Kwidzyna.

Układ historyczny: osada folwarczna z kolonią w typie ulicówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: folwark nie zachował się (z wyjątkiem jednego budynku gospodarczego). Wieś w typie ulicówki zachowała układ przestrzenny z zabudową mieszkalną oraz gospodarczą. Zachowana historyczna sieć dróg.

BRONNO

Dawne nazwy: 1361 Brandt, 1591 Brandau, 1880 Brandowo, 1941 Brandau, niem. Brandau.

Podstawowe dane historyczne: na obszarze dzisiejszej wsi Bronno w drugiej połowie XIV w. powstała osada na prawie niemieckim nazwana Brandt (później Brandau). W 1361 r. biskup Mikołaj wystawił sołtysowi Mikołajowi przywilej na lokowanie wsi. Sołtys otrzymał trzy wolne łany i trzecią część dochodów sądowych. Z każdego łana kmiecego obowiązywał roczny czynsz w wysokości najpierw szesnastu skojców, a później dwudziestu skojców i ośmiu denarów, ponieważ we wsi stwierdzono istnienie dodatkowych sześciu łanów zwolnionych od szarwarku. Po sekularyzacji ksiądz nadał wieś Bronno swojemu zasłużonemu dworzaninowi, Fryderykowi von Dobeneckowi. W jego rodzinie utrzymała się do 1649 r. Następnie przeszła w ręce Jana Kospotha ze wsi Licze. Bronno było wsią pańszczyźnianą. W 1 poł. XIX w. uwłaszczono chłopów. W 1885 r. w Bronnie było 336 ha i 94 mieszkańców. W 1905 r. majątek zamieszkiwało 68, a w 1910 r. - 92 mieszkańców. Wkrótce po 1945 r. powstał tu PGR, specjalizujący się w produkcji żywca wołowego. W 1973 r. PGR Bronno przejął grunty po dawniejszej wsi Paczkowo. Od 1974 r. gospodarstwo wchodziło w skład Zakładu Rolnego Ośno. W 1970 r. w Bronnie mieszkało 139 osób.¹⁰⁶

Położenie: 13 km na wschód od Kwidzyna, 2 km na południe od drogi wojewódzkiej nr 521 i miejscowości Licze.

Układ historyczny: osada folwarczna.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny nie zachował się. Nie zachował się dwór i większość zabudowań gospodarczych z folwarku. Zachowały się relikty parku. Historyczna

¹⁰⁵ Tamże, s. 239;

¹⁰⁶ Tamże, s. 240-241;

zabudowa mieszkalna i gospodarcza mocno przekształcona w wyniku niewłaściwej przebudowy i modernizacji. Zachowana historyczna sieć dróg.

DANKOWO

Dawne nazwy: 1540 Semler, 1889 Semmler, 1941 Semmler, 1945 Seemler, 1951 Dankowo, niem. Semmler.

Podstawowe dane historyczne: osada miejska, leżąca na terenie kwidzyńskiego patrymonium miejskiego (należąca do gminy miejskiej Marienwerder). Pierwsze wzmianki o Dankowie pochodzą z 1540 r. i mówią o opuszczonym folwarku. Folwark został opuszczony prawdopodobnie w wyniku wojny polsko-krzyżackiej w latach 1519 - 1521. Książę Albert w 1550 r. wydzierżawił majątek na prawie chełmińskim miastu Kwidzyn, na polecenie biskupa Paulusa Speratusa. W XVI w. została ulokowana na Dankowskiej Strudze (dopływie Liwy) kuźnia miedzi. W końcu XVI w. działały tutaj piapiernia, a także młyn zbożowy. W 1885 r. były tutaj 2 domy mieszkalne. W 1905 r. osadę zamieszkiwało 20 mieszkańców. Po wojnie zmiana dotychczasowej nazwy Semmler na Dankowo ustalona została Zarządzeniem Prezesa Rady Ministrów z dnia 3 listopada 1950r. (Monitor Polski nr 134, poz. 1720). W 1945 r. Dankowo było wsią sołecką, obejmującą również PGR Górki. W 1970 r. w Dankowie mieszkały 82 osoby. W tymże roku funkcjonowała tutaj także wiejska świetlica i punkt biblioteczny. W 1973 r. Przedsiębiorstwo Obrotu Zwierzętami Hodowlanymi utworzyło tu swoją dużą bazę hodowlaną.¹⁰⁷

Położenie: 3 km na wschód od Kwidzyna.

Układ historyczny: osada jednodworcza.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny niezachowany. Historyczna zabudowa mieszkalna i gospodarcza mocno przekształcona w wyniku niewłaściwej przebudowy i modernizacji.

¹⁰⁷ Tamże, s. 245;

DUBIEL

Dawne nazwy: 1396 Dawbel, Daubel, 1397 Dubal, 1526 Dubielewo, 1582 Dubiela, 1647 Dubiel, 1727 Dubellen, 1776 Dubiel, 1790 Dubiell, 1881 Dubiel Wielki, Mały 1941 Dubiel, niem. Daubel.

Podstawowe dane historyczne: już od XIII w. obszar dzisiejszego Dubiela wchodził w skład ziem tychnowskich. Pierwszy raz nazwa wsi pojawiła się w źródłach w 1396 r. w formie Dawlel lub Daubel. W przeszłości ziemie te prawdopodobnie pełniły rolę folwarku rycerskiego. W XVI w. wieś i folwark miały 16 łanów. W XVIII w. chłopci zostali oczynszowani przez Jana Kazimierza Kretkowskiego, kasztelana chełmińskiego, właściciela Bystrzyca, który jeszcze przed oficjalnymi aktami ustawodawczymi, w l. 1717-1740 oczynszował swoich chłopów, likwidując część folwarków pańszczyźnianych. Przed 1728 r. wydał ustawę wiejską dla Bystrzyca i okolicznych wsi (w tym Dubiela). W poł. XVIII w. każdy chłop mieszkający we wsi posiadał nadział ziemi w wysokości jednego łana. Pod koniec XIX w. wieś liczyła 344 mieszkańców. Jej obszar zajmował 460 ha. W 1905 r. osadę zamieszkiwało 300, a w 1910 r. - 277 mieszkańców, z czego 233 osób narodowości polskiej. Podczas Plebiscytu w 1920 r. za Polską głosowało 72% mieszkańców Dubiela. Mimo takiego wyniku wieś znalazła się na obszarze niemieckim. W l. 30-tych XX w. powstał na zachodnim krańcu wsi cmentarz ewangelicki. W 1939 r. w 55 gospodarstwach domowych mieszkało 240 osób. Po II wojnie światowej Dubiel był wsią sołecką, w 1970 r. mieszkały tu 222 osoby¹⁰⁸.

Położenie: 11 km na północny wschód od Kwidzyna, przy drodze wojewódzkiej nr 524.

Układ historyczny: osada folwarczna o nieregularnym układzie przestrzennym.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny nieregularny, zachowana historyczna zabudowa mieszkalna i gospodarcza.

¹⁰⁸ Tamże, s.245;

GNIEWSKIE POLE

Dawne nazwy: 1389 Burgersdorf, 1624 Pastwisko Groszkowskie, 1664 Gniewskie Pole, 1790 Mewischfeld, 1881 Gniewskie Pole, 1945 Mewischfelde, 1951 Gniewskie Pole, niem. Mewischfelde.

Podstawowe dane historyczne: wieś została ulokowana między dwoma wałami przeciwpowodziowymi. Wewnętrzny (wschodni) był starszy i prawdopodobnie wyznaczał dawny przebieg prawej odnogi Wisły (w XIII w. Starej Wisły), po której pozostały oczka wodne i inne ciek wodne. Na zachód od niej leżała zapewne wówczas wyspa Gniew, która uległa potem rozmyciu, być może w związku z budową wału. Nazwa wsi utrwaliła się dopiero w 1593 r., kiedy to Gniewskie Pole należało do starostwa gniewskiego. Miejscowość zamieszkiwali Olędrzy. W 1676 r. została zawarta umowa starosty gniewskiego - Jana Sobieskiego - z mieszkańcami Kwidzyna. Umowa dotyczyła wykopania rowu odwadniającego, który miał rozgraniczyć posiadłości miejskie i królewskie. Każda ze stron umowy zobowiązała się do wykopania rowu o długości 160 prętów. W 1780 r. Gniewskie Pole zamieszkiwało 354 osób. Na początku XIX w. 334 osoby. Powierzchnia ziem wynosiła 831 ha. Prawdopodobnie w 1809 r., na drugim wale wiślanym, powstał cmentarz ewangelicki. W 1905 r. wieś zamieszkiwało 205, a w 1910 r. - 334 mieszkańców. W 1939 r. liczba ludności uległa kolejnemu zmniejszeniu i wyniosła 311 osób. Gniewskie Pole liczyło wtedy 73 gospodarstwa domowe. Po II wojnie światowej zorganizowano tu czteroklasową szkołę podstawową. W roku szkolnym 1960/1961 uczęszczało do niej 26 uczniów. W 1945 r. powstał tu PGR, który od 1974 r. wszedł w skład Zakładu Rolnego w Gurczu. W 1970 r. wieś liczyła 312 osób¹⁰⁹. Przez miejscowość przechodziła linia kolei wąskotorowej Kwidzyn - Maresa - Wielkie Walichnowy.

Położenie: 10 km na północny zachód od Kwidzyna, wzdłuż Wisły.

Układ historyczny: wieś w typie rzędówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: zabudowa złożona z luźno usytuowanych zagród wykształciła się między dwoma wałami przeciwpowodziowymi oraz po wschodniej stronie wału. Układ przestrzenny oraz krajobraz kulturowy zachowany, niezmienny układ siedlisk, pól i dróg. Historyczna zabudowa mieszkalna i gospodarcza zachowana. Po wschodniej stronie wsi przechodziła linia kolei wąskotorowej (rozebranej w 1987 r.) – obecnie jej przebieg w niektórych miejscach jest jeszcze czytelny.

¹⁰⁹ Tamże, s. 247;

GÓRKI

Dawne nazwy: 1287 Waltherstorph, 1342 Waltherisdorf, 1357 Walthersdorf, 1373 Gorken ołym Woyslavicz dicta, 1540 Gorcken, 1588 Gurken, 1749 Gorken, 1790 Gurken, 1881 Górki, 1941 Waltershof, niem. Gorken/Waltershof.

Podstawowe dane historyczne: pierwotnie miejscowość nosiła nazwę Wojstawice, prawdopodobnie od nazwiska pierwszych właścicieli lub mieszkańców wsi. Później powstała polska nazwa topograficzna – Górki, która wyparła nazwę pierwotną. W 1373 r. kapituła nadała sołtysowi Tomaszowi jedenaście łanów na prawie chełmińskim w Górkach. Zgodnie z przywilejem lokacyjnym sołtys miał posiadać jeden łan i trzy morgi, wolne od czynszu i trzecią część dochodów sądowych, a z każdego z pozostałych dziesięciu łanów sołtys lub wieśnicy winni uiszczać dziesięć skojców. Byli także zobowiązani do robocizny na rzecz zamku kapitulnego. W 1527 r. książę nadał folwark i wieś protestanckiemu biskupowi Pawłowi Speratusowi. Przez 40 lat Górki pozostawały w jego rękach i spadkobierców. Potem starosta kwidzyński wykupił je, ale musiały wystąpić jakieś przeszkody, bo nie prowadził sam gospodarstwa, ale je wydzierżawiał. Dopiero od końca XVII w. wieś zaczęła się rozwijać, ale nadal był tu folwark. W 1885 r. Górki zajmowały powierzchnię 761 ha, mieszkało tu 166 osób. W 1910 r. majątek Górki przeszedł w ręce rodziny Kowalskich. W 1920 r. Komisja Międzysojusznicza dla Rządu i Plebiscytu w Kwidzynie rozporządziła, że polskim adiunktem przy landracie na powiat kwidzyński mianowany został Jan Kowalski – obywatel w Górkach. Z chwilą ogłoszony został plebiscyt, dwór w Górkach, stał się ośrodkiem ruchu polskiego. W 1937 r. majątek Kowalskich, o powierzchni 1700 mór pruskich, przeszedł w ręce niemieckie. Rok później nazwę wsi zmieniono na Waltershof. Po 1945 r. powstał tu PGR. Odremontowano i uruchomiono gorzelnię, wybudowano suszarnię zielonek i roślin okopowych. W latach 70-tych wybudowano osiedle mieszkaniowe dla 25 rodzin i fermę tuczu trzody chlewnej oraz mieszalnię pasz.¹¹⁰

Układ historyczny: osada folwarczna.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny nie zachował się, zachował się dwór i park.

¹¹⁰ Tamże, s. 248;

GRABÓWKO

Dawne nazwy: 1790 Klein Grabau, 1881 Grabówko, 1945 Klein Grabau, 1951 Grabówko, niem. Klein Grabau.

Podstawowe dane historyczne: pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1454 r., kiedy to wymieniona została pod nazwą Gotteswerder. Wieś ta zapewne istniała już od dłuższego czasu. W 1460 r. stacjonował tu silny oddział polski z Grudziądza, który próbował przy pomocy części mieszczan opanować Kwidzyn. W wyniku przerwania wałów ochronnych na Wiśle woda zalała całą Żuławę Kwidzyńską, zniszczone zostały wówczas wsie, kościoły, pola i pastwiska, w tym także Grabówko. Grabówko jako wieś wyodrębniło się z Grabowa dopiero w XVIII w. W 1788 r. było tu 46 gospodarstw¹¹¹.

W 1881 r. powierzchnia 5335 mórg, 86 budynków, domów mieszkalnych 48, katolików 28, ewangelików 459. Szkoła na miejscu¹¹². W 1885 r. wieś liczyła 1309 ha i 653 mieszkańców. W 1939 r. we wsi mieszkały 482 osoby, które zajmowały 139 gospodarstw domowych.¹¹³

W 1901 r. powstała linia kolei wąskotorowej relacji Mareza – Rusinowo, przechodząca przez wieś. W 1909 r. wieś przecięła linia kolejowa z Kwidzyna poprzez most na Wiśle do Smętowa.

W 1970 r. mieszkało tu 310 osób¹¹⁴.

Położenie: 7,5 km na południowy zachód od Kwidzyna.

Układ historyczny: wieś w typie rzędówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny zniekształcony przez drogę prowadzącą na most. Krajobraz kulturowy zachowany w dobrym stanie, pomimo przekształceń wsi na przełomie XIX i XX w. czytelny pierwotny układ. Zachowana historyczna zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Przez wieś biegnie linia kolei normalnotorowej zamknięta dla ruchu w 1947 r., zaś po stronie zachodniej drogi nr 588 znajdowała się linia kolei wąskotorowej (rozebrana w 1989 r.), której przebieg jest już niewidoczny w terenie.

¹¹¹ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 251-252;

¹¹² Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Warszawa 1882, tom II, s. 781;

¹¹³ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 251;

¹¹⁴ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 251;

GURCZ

Dawne nazwy: 1565 Kurze, 1624 Gutts, 1682 Gurcz, 1772 Gutzsche, 1790 Gutsch, 1881 Gurcz, 1945 Gutsch, 1951 Gurcz, niem. Gutsch/Zandersfelde.

Podstawowe dane historyczne: obszar późniejszej wsi był w średniowieczu silnie zabagniony i przecięty przez dwie przynajmniej odnogi Nogatu. Pozostawał poza zasięgiem dóbr tychnowskich, należąc do komturstwa, a potem starostwa gniewskiego. W XVI w. rozwinęło się tu osadnictwo ołęderskie. W 1780 r. wieś liczyła 151 mieszkańców¹¹⁵. W 1881 r. wieś miała 1023 mórg powierzchni, 22 budynki, domów mieszkalnych 7, we wsi mieszkało 51 katolików i 11 ewangelików¹¹⁶.

W 1905 r. powstała na południu wsi linia kolejowa z Marezy przez Janowo do Wielkich Walichnowych.

W 1939 r. były tu 54 gospodarstwa domowe zamieszkałe przez 290 osób. W 1945 r. wieś została sołectwem. W roku szkolnym 1960/1961 w czteroklasowej szkole podstawowej było 39 uczniów. Od 1964 r. PGR Szałwinek przejmował grunty z Państwowego Funduszu Ziemi we wsi Gurcz. Na tych gruntach wybudowano bazę produkcyjną Zakładu Rolnego Gurcz, który rozpoczął swą działalność w 1974 r. W jego skład wchodziły: PGR Szałwinek i PGR Gniewskie Pole. W 1970 r. Gurcz zamieszkiwały 273 osoby. W tymże roku były tu klub "Ruchu" i punkt biblioteczny¹¹⁷.

Położenie: 13 km na północ od Kwidzyna.

Układ historyczny: wieś w typie rzędówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny zachowany częściowo poprzez wybudowanie drogi do Szkaradowa Wielkiego. Krajobraz kulturowy nieznacznie przekształcony. Zachowana historyczna zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Od strony południowej, przy drodze nr 518 biegła linia kolejowa (rozebrana w 1920 r.), której przebieg jest niewidoczny obecnie w terenie.

¹¹⁵ Tamże, s. 252;

¹¹⁶ Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego..., t. II, s. 912;

¹¹⁷ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Gurcz> [strona Encyklopedii e-kwidzyna, dostęp 12.12.2018 r.];

JANOWO

Dawna nazwa: Janowa Góra, 1319 Iohannisdorf, 1682 Jansdorf, 1772 Johansdorf, niem. Johannisdorf.

Podstawowe dane historyczne: początki osadnictwa datuje się tu na II poł. XVI w. Jednak dopiero sprowadzenie na te tereny holenderskich menonitów na początku XVII w., którzy zabezpieczyli te tereny wałami przeciwpowodziowymi umożliwiło rozwój osadnictwa. Obecna wieś Janowo powstała z pięciu wsi czynszowych, w jej skład wchodzi nieistniejące już: Małe Pólko, Kępa Brolewska, Nowe Lignowy, Kramry Dwór (Kramrowo) i Bursztyn (wymieniany jednocześnie z nazwą Kuligany). Nazwa Janowo wywodzi się od „pastwisk pana Jana” wymienionych w dokumencie z 1597 r. Jednak początek wsi datuje się dopiero na 1682 r. Wówczas mieszkało tu 14 czynszowników. Wielka powódź w 1773 r. poczyniła szkody również w tej miejscowości. W 1774 r. wszystkie te wsie zamieszkiwali chłopi holenderscy, w większości menonici i Polacy. Wśród nich byli rzemieślnicy, chałupnicy i parobkowie. Każda z tych wsi, oprócz Kramrowa miała sołtysa. Na dużą skalę hodowano konie, trzodę i bydło, uprawiano zboża i rośliny paszowe. W XVII i XVIII w. tereny te uległy stopniowej polonizacji¹¹⁸. W 1746 r. był tu niewielki zbor protestancki. W 1 poł. XIX w. powstał w Janowie cmentarz ewangelicki. W 1780 r. zaludnienie wynosiło 264 osoby. Chłopi byli oczynszowani¹¹⁹.

Z inicjatywy katolickiej większości w l. 1867-1872 zbudowano kościół w stylu neogotyckim.

Pod kon. XIX w. wieś miała 1446 mórg powierzchni, 64 budynków, 31 dymów, mieszkało w niej 157 katolików i 126 ewangelików. Część dzieci uczęszczała do szkoły w Nowych Lignowach, część w Pastwie, poczta - Kurzybrak (Korzeniewo)¹²⁰.

W 1905 r. do Janowa doprowadzono kolej wąskotorową z Marezy, którą po przeprawie promem do Gniewa można było dojechać do Wielkich Walichnow. Została ona zlikwidowana wskutek wyznaczenia 1,5 km na wschód od wsi granicy polsko-niemieckiej w 1920 r.¹²¹

W 1905 r. osadę zamieszkiwało 351, a w 1910 r. na około 370 ha mieszkało 341 osób, w tym 211 Polaków. 11.07.1920 r. przeprowadzono plebiscyt. Przewodniczącym Komisji Plebiscytowej był Tadeusz Tollik, miejscowy gospodarz. Członkami – Czyżewski, Albrecht i nauczyciel Kronke. Na 437 głosujących za powrotem do Polski padły 252 głosy (Janowo – 111 głosów – 48,05%; Bursztyn – 99 głosów – 78,57%; Kramrowo – 8 osób – 50,00%; Małe Pólko 12 osób – 44,44%; Nowe Lignowy – 22 osoby – 57,89%). Dobry wynik głosowania w 1920 r. w Janowie zawdzięczać należy odwadze i patriotyzmowi wszystkich polskich mieszkańców, a przede wszystkim ofiarnej pracy między innymi księdza proboszcza Ignacego Niklasa, (który od 1894 r., mimo szykan niemieckich i pobytu

¹¹⁸ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Janowo> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 12.12.2018 r.];

¹¹⁹ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 252;

¹²⁰ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Warszawa 1882, Tom III, s. 435;

¹²¹ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Janowo> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 12.12.2018 r.];

w więzieniu w okresie pierwszej wojny światowej głosił polskie kazania i popularyzował polski śpiew), Tadeusza Tollika, Stefani Pobrynowny, Andrzeja i Bolesława Napiontków, Anastazego Wygockiego, Walentego Banieckiego, Augustyna i Alojzego Czyżewskich, Roberta Małkowskiego¹²². Dzięki zwycięstwu strony polskiej w plebiscytcie, w sierpniu 1920 r. obszar pięciu wsi („Pięciowieś”) włączono do Polski i często nazywano Małą Polską lub Rzeczpospolitą Janowską. Graniczną rzeczką stała się Katryńka. Połączenie z Polską było możliwe dzięki promowi do Gniewa. W latach 1920-1932 rejon Janowa należał do powiatu gniewskiego, a po jego likwidacji do powiatu tczewskiego 1932 – 1939 i po wojnie w latach 1945 – 1954. W okresie międzywojennym wójtami byli: Tadeusz Tollik od 1920 do śmierci w 1937 r. i Augustyn Czyżewski (1937 – 1939). Działa tu mała szkółka polska.

W znacznym stopniu ze składek publicznych w 1935 r. wybudowano nowy obiekt szkolny. Szkoła ta w latach 1935 - 1939 nosiła imię Józefa Piłsudskiego.

W sierpniu 1939 r. do Janowa zostały symbolicznie skierowane dwa plutony wojska (jeden z armii czynnej i drugi z formacji Obrony Narodowej). Po wysadzeniu przez wojsko polskie "Mostów Tczewskich" i stoczeniu krótkiej walki obronnej oddziały polskie zostały ewakuowane na zachodni brzeg Wisły. Niemcy po wkroczeniu do Janowa aresztowali, po czym rozstrzelali prawdopodobnie w lasach szpręgawskich pod Starogardem 17 polskich działaczy plebiscytowych i z okresu późniejszego. Ich symboliczna mogiła znajduje się na przykościelnym cmentarzu, a pamiątkowa tablica z napisem „Augustyn Czyżewski 1882-1940, wybitny działacz plebiscytowy, inicjator budowy szkoły w Janowie, zakatowany przez hitlerowców, do końca wierny ojczyźnie”, w szkole.

20.04.1945 r. kierownictwo w szkole obejmuje Stefan Cieślewicz. W 1966 r. oddano do użytku szkołę 1000-lecia wraz z izbą pamięci narodowej. W 1974 r. była tu ośmioklasowa szkoła podstawowa, w której siedmiu nauczycieli uczyło 170 dzieci, oraz biblioteka publiczna. Nowoczesny budynek szkolny, wybudowano z pomocą wojska w latach 1987 – 1990. Z dniem 1 stycznia 1953 r. gminę Janowo, pozostającą dotąd w granicach powiatu tczewskiego, włączono do powiatu kwidzyńskiego. Od 1 stycznia 1955 do 1972 r. Janowo było siedzibą Gromadzkiej Rady Narodowej. Do gromady przyłączono wsie: Gurcz, Pastwa, Gniewskie Pole. Przewodniczącymi Prezydium GRN byli: Antoni Jaroszyński, Roman Pawłowicz i Tadeusz Chmielewski. 1 stycznia 1972 r. gromadę w Janowie zlikwidowano, przyłączając ją do gromady Marezka. W l. 1962-1965 dla ochrony przeciwpowodziowej, wzmocniono korpus wału nadwiślańskiego na odcinku janowskim. Uchwałą Rady Państwa z dnia 9 maja 1979 r. zastróżoną wieś Janowo odznaczono Krzyżem Grunwaldu III klasy¹²³.

Położenie: 15 km na północ od Kwidzyna.

Układ historyczny: wieś w typie rzędówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: wieś powstała z kilku osad - rzędówek, ciągnących się wzdłuż jednej drogi. Położona przy wale przeciwpowodziowym odgradzającym wieś od rzeki. W centrum wsi szkoła i kościół o XIX-wiecznej proveniencji. Układ przestrzenny i krajobraz kulturowy zachowany w dobrym stanie, czytelny pierwotny układ siedlisk i pól. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Przy drodze nr 518 biegła linia kolejowa (rozebrana w 1920 r.), która jest już niewidoczna w terenie.

¹²² Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 252-255;

¹²³ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Janowo> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 12.12.2018 r.];

KAMIONKA

Dawne nazwy: 1299 Lamprechtesdorf, 1510 Kominky, 1790 Kaminke, Camjontken, 1945 Kaminke, niem. Königlich Kamiontken/Lamprechtsdorf.

Podstawowe dane historyczne: w X w. na obszarze wsi Kamionki istniała osada pruska. Przez teren wsi przechodziła znana już w 1239 r. droga kwidzyńsko-dzierzgońska oraz, wymieniona w 1313 r., droga królewska do Tychnow (i dalej do Santyra). Historycznie, prawdopodobnie Kamionkę należy utożsamić z wsią Małe Brokowo, którego istnienie sugerowała nazwa Brokowo Wielkie. W 1236 r. obszar wsi leżał w obrębie granic późniejszych dóbr tychnowskich. W 1299 r. wieś Kamionka pod nazwą Lamprechtesdorf została wraz z 40 łanami, położonymi po obu stronach Liwy, nadana Gerhardowi, który otrzymał co dziesiąty wolny łan na prawie chełmińskim, trzecią część dochodów sądowych oraz wolne od czynszu: karczmę, ławy mięsna, płócienną i szewską. Z każdego z pozostałych 36 łanów po siedemnastu latach wolnizny miał obowiązywać roczny czynsz w wysokości połowy grzywny. Przed 1362 r. wieś przeszła w ręce Jachanda (Juranda) z Plemięt z ziemi chełmińskiej i jego synów, Chocimira i Nicza. Natomiast w 1396 r. ze składek pobożnych wiernych kapituła kupiła Kamionkę od kolejnego jej właściciela Piotra Vanscha, rycerza z Tychnow, za 380 grzywien. W owym czasie Piotr posiadał jeszcze inne dobra (na terenie późniejszej Nowej Wsi), z dobrami Rothhof (Czerwony Dwór) i Schibe, z Tychnowami, Brokowem, Rakowcem i dobrami kapituły (BalDRAM). Młyn, który znajdował się przy wsi Piotr sprzedał biskupstwu, które też zachowało zwierzchnictwo dominialne i pewne świadczenia od kmieci (stróżę i korzec biskupi). W 1400 r. Michał Lamprechtisdorfer był ławnikiem miejskim kwidzyńskim. W 1543 r. Kamionka stanowiła jeszcze jedną część Brokowa. W 1586 r. na dwudziestu łanach siedziało dziesięciu gburów. W 1607 r. oprócz gburów pojawili się zagrodnicy szarwarkowi. Oczynszowanie nastąpiło dopiero w 1694 r. Sołtys nazywał się Banwski. W XIX w. wieś dzieliła się na Kamionkę Królewską (dawn. niem. Königlich Kamiontken) i Kamionkę Szlachecką (dawn. niem. Adlig Kamionken), co odpowiadało stosunkom własnościowym. Kamionka Szlachecka w 1885 r. miała 257 ha, liczyła 300 mieszkańców, w 1905 r. osadę zamieszkiwało 711, a w 1910 r. już 729 osób. Do pochodzenia polskiego przyznawały się 673 osoby. W 1905 r. Kamionkę Królewską zamieszkiwało 230, a w 1910 r. na 710 ha żyły tylko 273 osoby, w tym 50 Polaków. W 1938 r. nazwę wsi zmieniono na Lamprechtsdorf. Rok później Kamionka liczyła 84 gospodarstwa domowe zamieszkałe przez 338 osób. W 1945 r. powstała tu czteroklasowa szkoła podstawowa, do której uczęszczało dwudziestu uczniów. W tymże roku Kamionka liczyła 173 mieszkańców.¹²⁴

Położenie: 5 km na północny wschód od Kwidzyna.

Układ historyczny: pierwotnie łańcuchówka, przekształcona w wielodrożnicę.

¹²⁴ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 255-256;

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny niezachowany, zachowane pojedyncze historyczne budynki mieszkalne. Krajobraz kulturowy przekształcony niemal całkowicie poprzez współczesną zabudowę, która nie nawiązuje do historycznego układu i nie zachowuje charakteru regionalnego budownictwa.

KORZENIEWO

Dawne nazwy: 1540 Kurze Brache, 1790 Kurzebrack, 1883 Kurzebrack, 1941 Kurzebrack, niem. Kurzebrack.

Podstawowe dane historyczne: z Korzeniewa pochodzi znalezisko z okresu rzymskiego, które wskazuje na wczesne osiedlenie Żuławy Kwidzyńskiej lub przynajmniej penetrację gospodarczą tego terenu. Początki osadnictwa średniowiecznego sięgają przełomu XIV i XV w. Położenie przeprawy przez Wisłę przyczyniło się tutaj do rozwoju wsi miejskiej. Pola wydzierzawiono mieszczanom, ale trudności związane z częstymi powodzią sprawiły, że użytkowano je głównie jako pastwiska. Szczególnie duże szkody, nie tylko w Korzeniewie, wyrządziła powódź z 1682 r. W 1755 r. powstał tu port dla promów. Nabrzeża umocniono i ufortyfikowano. Mimo to wylew Wisły w 1786 r. przerwał umocnienia i wyrządził duże szkody. W l. 1808 - 1813 był w Korzeniewie most pontonowy strzeżony przez wojska francuskie. W 1813 r. przeprawę zdobyły wojska rosyjskie¹²⁵. Do czasów współczesnych zachowały się pozostałości dawnego torowiska kwidzyńskiej kolejki wąskotorowej, prowadzącego na bocznicy wąskotorową, do rzeczno-portu na Wiśle. Była to bocznica odchodząca od wybudowanej w 1901 r. linii wąskotorowej relacji Maresa-Pastwa. W porcie tym cumował m.in. prom kolei wąskotorowej kursujący na trasie Gniew-Janowo. Na szczycie wału okalającego port znajduje się dawny budynek bosmanatu portu wiślanego. W niedalekim sąsiedztwie portu zachowała się gospoda oraz budynek urzędu wodnego, oba obiekty pełnią dzisiaj rolę budynków mieszkalnych¹²⁶.

Rozwój przemysłu sprawił, że w 1828 r. wybudowano bitą szosę do portu w Korzeniewie. Przewóz państwowy ustanowiono w l. 1832 - 1834. Port stracił znaczenie po wybudowaniu mostu powyżej Korzeniewa, pod Grabówkiem¹²⁷.

Pod koniec XIX w. znajdowała się tu cegielnia. Wieś liczyła wówczas 858 mórg, 111 budynków, 60 domów, we wsi mieszkało 52 katolików, 584 ewangelików, na rzece funkcjonował prom. Parafia i poczta Kwidzyn, szkoła w miejscu¹²⁸.

W 1905 r. osadę zamieszkiwało 656, a w 1910 r. wieś liczyła 218,8 ha, mieszkało tu 666 osób¹²⁹.

¹²⁵ Tamże, s. 263;

¹²⁶ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Korzeniewo> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 12.12.2018 r.];

¹²⁷ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 263;

¹²⁸ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego..., tom IV, s. 944;

W wyniku przegranej przez Polskę plebiscytu po I wojnie światowej wieś została przyłączona do Niemiec. Znajdujący się w Korzeniewie port rzeczny został w ramach regulacji poplebiscytowych na Powiślu udostępniony ruchowi tranzytowemu i oddany pod kontrolę Państwowego Zarządu Dróg Wodnych w Tczewie¹³⁰.

W 1939 r. w Korzeniewie było 145 gospodarstw domowych zamieszkałych przez 495 osób.

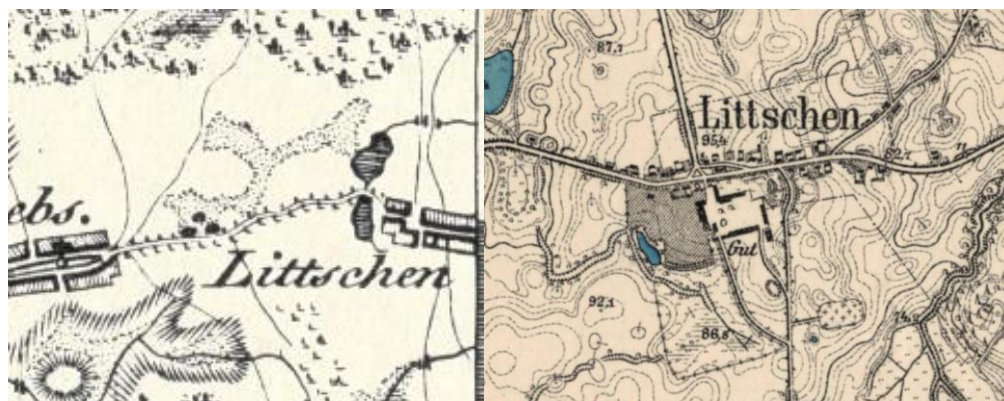
Po drugiej wojnie światowej w Korzeniewie utworzono gminę wiejską. Pierwszymi organizatorami władzy i administracji państwowej byli tu: wójt Edmund Wiliński i sekretarz zarządu gminnego Wojciech Czajkowski. 31 grudnia 1951 r. Korzeniewo włączono do gminy Maresa. W 1952 r. powstała tu Rolnicza Spółdzielnia Produkcyjna „Zgoda”, prowadząca uprawę warzyw i hodowlę bydła. W l. 60-tych XX w. uruchomiono w Korzeniewie zakład przetwórczy warzyw i owoców Kwidzyńskiej Spółdzielni Ogrodniczej „Nadwiślanka”. Także Gminna Spółdzielnia „SCh” rozbudowała swoją bazę zaopatrzenia i zbytu. W 1973 r. w Korzeniewie ulokowano siedzibę Gromadzkiej Rady Narodowej. Jej przewodniczącymi byli: Józef Szwacki i Andrzej Cichocki. W 1974 r. do miejscowej ośmioklasowej szkoły podstawowej, w której pracowało siedmiu nauczycieli, uczęszczało 106 uczniów. W 1970 r. w Korzeniewie mieszkało 580 osób.¹³¹

Położenie: 6 km na północny zachód od Kwidzyna, wzdłuż drogi krajowej nr 90.

Układ historyczny: pierwotnie ulicówka, przekształcona w wielodrożnicę.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: wieś ulokowana na prawym brzegu Wisły, odgradzona od rzeki wałem przeciwpowodziowym. Pierwotnie ulicówka, później wraz z rozwojem wsi przekształciła się w wielodrożnicę. W związku z powstaniem przeprawy promowej i kolei rozwinęło się budownictwo murowane. Układ przestrzenny zachowany, natomiast krajobraz kulturowy przekształcony w wyniku silnej współczesnej rozbudowy, zwłaszcza od strony południowej. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Wzdłuż drogi nr 90, po jej południowej stronie biegła linia kolejowa, rozebrana w 1987 r. – obecnie ucztylniona w postaci ścieżki rowerowej.

LICZE

Dawne nazwy: 1293 Liczchin, 1323 Lyczin, 1328 Lyzzin, 1336 Liczen, 1361 Liczschén, 1567 Litschen, 1664 Littschen, 1945 Littschen, niem. Littschen.

Podstawowe dane historyczne: wieś i dobra rycerskie. Osada ta istniała już jakiś czas przed 1293 r. Zasadźcy Rakowca, uzyskując w 1293 r. 11 lat wolnizny z tejże wsi byli zobowiązani do uiszczania rocznego czynszu dwóch grzywien z pól uprawnych. Potem Licze wyodrębniły się w samodzielną wieś

¹²⁹ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 263;

¹³⁰ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Korzeniewo> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 12.12.2018 r.];

¹³¹ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 263;

na prawie chełmińskim, miejscowość należała przez cały czas do biskupstwa. Biskup Wincenty Kiełbasa zastawił Licze nieznanemu osobie. Jego następca, Jan IV, wykupił je w 1480 r. za 150 dukatów. W 1520 r. wieś została zniszczona w wyniku działań wojennych. Po sekularyzacji Licze przeszły w ręce książęce. Jeszcze w 1540 r. rościł do nich pretensje Paweł Mikołaj Milewski, ale przegrał proces z zarządem dóbr książęcych (starostą kwidzyńskim). Książę Albrecht nadał je jako uposażenie Uniwersytetowi Królewickiemu, założonemu w 1544 r. W 1630 r. Licze znalazły się w rękach szlachty niemieckiej. 9 lipca 1635 r. odbyła się w tutejszym dworze sesja mediatorów, radzących nad warunkami pokoju polsko-szwedzkiego. Dwór w Liczu pochodzi z 1664 r.¹³²

Pod koniec XIX w. dobra rycerskie Licze obejmowały 525 ha roli ornej, 52 ha łąk, 42 ha pastwisk, 48 ha lasu, 13 nieużytków, 7 wody, ogółem 689 ha powierzchni. We majątku mieszkało 5 katolików, 22 ewangelików, było 22 budynki i 12 domów. Parafia i poczta Kwidzyn, szkoła w miejscu, właścicielem był Ludwik Hardt. Wieś włościańska miała 1068 ha powierzchni, budynków 127, domów 40, we wsi mieszkało 18 katolików i 293 ewangelików.¹³³

W 1910 r. wynosiła około 600 ha, było tu 150 osób. W 1939 r. 150 gospodarstw domowych zamieszkiwało 740 osób.¹³⁴

W 1916 r. na północ od wsi powstała linia kolejowa wraz ze stacją. W latach 20-tych i 30-tych XX w. wzdłuż drogi do Ośna powstały zagrody z drewnianą zabudową mieszkalną i gospodarczą.

Po przejściu zarządzania majątkiem przez Karla Gorga, dwór był siedzibą jego rodziny do 1931 r. W 1905 r. osadę zamieszkiwało 220 mieszkańców. W 1910 r. powierzchnia wsi wynosiła około 600 ha, było tu 150 osób. W tymże roku wybudowano także szkołę. Wieś znana była w powiecie, jako ośrodek hodowli krów mlecznych.¹³⁵

Już w 1945 r. otwarto tu szkołę podstawową. W latach 1954 – 1957 wieś Licze była siedzibą Gromadzkiej Rady Narodowej, którą zlikwidowano po korekcie podziału administracyjnego. W latach 1965-1974 w dworze mieściła się szkoła budowlana utworzona przez Kwidzyńskie Przedsiębiorstwo Budownictwa Rolniczego, następnie przeniesiono ją do Kwidzyna. W 1969 r. rozpoczęła działalność nowa szkoła podstawowa. W 1970 r. we wsi mieszkało 633 osoby.¹³⁶

W latach 1975-1998 miejscowość administracyjnie należała do województwa elbląskiego. W 2006 r. liczba mieszkańców wynosiła 522 osoby.¹³⁷

Położenie: 10,5 km na wschód od Kwidzyna, na skrzyżowaniu dróg wojewódzkich nr 521 i 524.

Układ historyczny: osada folwarczna z wsią w typie ulicówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: wieś powstała jako osada folwarczna złożona z dworu, parku, budynków gospodarczych i inwentarskich, z wsią w typie ulicówki. Układ przestrzenny i krajobraz kulturowy zachowany w dobrym stanie, zachowany dwór, park i zabudowania gospodarcze, sieć drożna, układ siedlisk i pól oraz wiejska zabudowa mieszkalna i gospodarcza (w tym dwojaki i czworaki). Na północ od wsi biegnie towarowa linia kolejowa, z budynkami stacyjnymi, które obecnie nie pełnią już swoich dawnych funkcji (przekształcone na funkcję mieszkalną).

¹³² Tamże, s. 266-267;

¹³³ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego..., Tom V, s. 213;

¹³⁴ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 266-267;

¹³⁵ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Licze> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 12.12.2018 r.];

¹³⁶ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 267;

¹³⁷ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Licze> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 12.12.2018 r.];

LIPIANKI

Dawne nazwy: 1790 Ziegellack, 1941 Ziegellack, niem Ziegellack.

Podstawowe dane historyczne: w XIII wieku dorywczo eksploatowano obszar pomiędzy późniejszymi wsiami: Cygelakiem, Korzeniewem, Marezą i Oborami (rybołówstwo, wyrąb drzew, zbiór trzciny).

Istnienie sołtysa we wsi Czechenlache (Cygelak) na przełomie XIV i XV w. świadczy o dalszym rozwoju osadnictwa na tym terenie. W 1585 r. powierzchnia osady na wiślanej łasze wynosiła czternaście fanów i 27 mórg. Stałe osadnictwo wykazywało dużą zmienność, co wiązało się z częstymi wylewami Wisły. W XVI w. wraz z robotami melioracyjnymi zamieniono pastwiska na działki uprawne. Próba założenia tu w XVII stuleciu folwarku zakończyła się niepowodzeniem, gdyż nie przynosił on oczekiwanych dochodów. Powrócono więc do starej metody wydzierżawiania niedużych działek mieszkańcom. Była tu przystań i przeprawa do Opalenia. Przewoźnik mieszkał obok karczmy zwanej Czerwoną Budą. Tam też dyżurował goniec pocztowy księcia pruskiego, jako że Cygelak stanowił ważny punkt na szlaku Berlin - Królewiec¹³⁸.

W 1789 r. odnotowano tu wieś włościańską o 31 dymach. W 1885 r. we wsi było 38 domów, 69 dymów, 369 mieszkańców (127 katolików, 241 ewangelików, 1 wyznawca innej wiary). We wsi była szkoła ewangelicka. W skład wsi wchodziło Wybudowanie Sechseelen z dwoma domami i 45 mieszkańcami. Pod koniec XIX w. wieś miała 911 ha powierzchni, w tym 634 ha roli ornej, 42 ha łąk, 11 ha lasu¹³⁹.

W 1901 r. po wschodniej stronie Lipianek powstała linia kolei wąskotorowej (Mareza – Pastwa Pd.).

W 1905 r. osadę zamieszkiwało 331, a w 1910 r. - 347 mieszkańców.¹⁴⁰

W 1939 r. w Lipiankach było 67 gospodarstw domowych zamieszkałych przez 308 osób. Po 1945 r. nazwę wsi zmieniono na Lipianki. W tymże roku otwarto tu czteroklasową szkołę podstawową. Obok wsi, w 1946 r. zorganizowano PGR, który od 1970 r. stanowił część Zakładu Rolnego w Marezie. W latach 1962 - 1965 umocniono wały nadwiślańskie. W 1970 r. we wsi mieszkało 309 osób¹⁴¹.

Położenie: 8,6 km na północny zachód od Kwidzyna.

Układ historyczny: wieś w typie rzędówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: wieś położona na prawym brzegu Wisły, z wałem przeciwpowodziowym odgradzającym wieś od rzeki. Układ przestrzenny i krajobraz kulturowy zachowany w dobrym stanie, czytelny układ siedlisk i pól. Zachowana zabudowa mieszkalna

¹³⁸ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 267;

¹³⁹ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego..., t. XIV, s. 589;

¹⁴⁰ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Lipianki> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 12.12.2018 r.];

¹⁴¹ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 268;

i gospodarcza. Po wschodniej stronie wsi przechodziła linia kolei wąskotorowej (rozebranej w 1987 r.) – obecnie jej przebieg w niektórych miejscach jest jeszcze czytelny.

MAREZA

Dawne nazwy: 1543 Marienwiese, 1615 Mareese, 1790 Marese, 1885 Mareza, 1945 Mareese, niem. Mareese.

Podstawowe dane historyczne: teren Mareskiego Dworu był pierwotnie obszarem rozlewisk Starego Nogatu. Natomiast położona na skraju wysoczyzny Mareza Górna obfituje w ślady dawnego osadnictwa. W XIII w. może w wyniku prac odwadniających koryta Starego Nogatu oddzielono jezioro, po którym pozostały dwa jeziora w obrębie Mareskiego Dworu. W 1336 r. biskup Bertold nadał miastu Kwidzyn wspólne pastwisko między Szpitalem (Baldramem), a rzeką płynącą pomiędzy miastem i zamkiem oraz między rzeką płynącą ze starego Nogatu a drogą publiczną do Santyra. Pastwisko to obejmowało więc obszar późniejszej Marezy Górnej.

W 1386 r. po licznych sporach granicznych, wielki mistrz Konrad Zöllner odsądził właścicieli dóbr tychnowskich od jeziora Mareza, zatwierdzając je kapitule wraz z prawem do połowy ryb. W 1527 r. książę nadał w dożywocie tutejszy folwark protestanckiemu biskupowi Pawłowi Speratusowi. Po jego śmierci folwark powrócił jednak do starostwa książęcego. W 1607 r., w trakcie kolejnej reorganizacji dóbr książęcych powstał folwark Mareski Dwór, obok niego rozwijała się wieś.¹⁴²

Duże straty na tym obszarze przyniosły „potop” szwedzki w 1659 r. oraz zaraza z lat 1709 – 1711 w czasie wojny północnej. Do Marezy należały też przysiółki Rozgarty (Rossgarten) i „Góra Stürmera” (Stürmerberg) – folwark, który założył w 1788/89 roku radca Samuel Christoph Stürmer. Już w 1793 r. było tu 15 domów. Właścicielami Mareskiego Dworu byli m.in. Bromund, szef związku wäłowego Schwarz, a od 1860 roku, menonickie rodziny Ehms i Tgahrt (od 1906 roku). Ostatnimi właścicielami dworu byli Erna i Bruno Kerber.¹⁴³

W majątku Mareza w 1868 r. było 8 budynków, w tym 3 domy, 45 mieszkańców, 38 ewangelików, 7 katolików, podatek od gruntu wynosił 159 talarów, od budynków 5 talarów. Pod koniec XIX w. majątek miał 60,89 ha roli ornej i ogrodniczej, 32,14 ha łąk, 4,74 ha pastwisk, 0,69 ha boru, 1,00 ha nieużytków, 3,18 ha wody, razem 102,64 ha powierzchni, czysty dochód z gruntu wynosił 2763 marek. Właścicielami byli wówczas Jan i Henryk Ehms¹⁴⁴.

Od końca XVIII w. istniała szkoła, która w 1923 r. po wybudowaniu nowego gmachu stała się trzyklasowa. Mareza była jedną z największych i najbogatszych wsi w powiecie. Hodowano tu krowy,

¹⁴² Tamże, s. 268;

¹⁴³ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Mareza> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, 7.12.2018 r.];

¹⁴⁴ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego..., t. VI, s. 111;

konie, trzodę. Uprawiano zboże, buraki cukrowe i rośliny paszowe. Mieszkało tu wielu rzemieślników, były też sklepy i młyn olejowy.¹⁴⁵

W 1885 r. majątek dominialny i grunty wiejskie liczyły 3171 ha.

Pod koniec XIX w. wieś miała 945,28 mórg powierzchni, 159 budynków, w tym 60 domów, 523 mieszkańców (1868 r.), 465 ewangelików, 111 katolików. Podatek od gruntu wynosił wówczas 522 talarów, od budynków 103 talarów¹⁴⁶.

Dnia 28.01.1901 r. uruchomiono Kwidzyńskie Koleje Wąskotorowe (rozstaw 750 mm). Stacja kolejowa Mareza połączona była ze stacją w Kwidzynie linią o długości 3,4 km. W 1905 r. miejscowość skomunikowana została linią kolejową z Wielkimi Walichnowami poprzez przeprawę na Wiśle.

W 1905 r. osadę zamieszkiwało 912.¹⁴⁷

W 1910 r. we wsi Mareza mieszkało 869 osób, w tym 551 Polaków. W 1939 r. w Marezie mieszkało 1026 osób, było tu 285 gospodarstwa domowych. Po drugiej wojnie światowej w Marezie powstała gmina wiejska. W 1972 r. gromadę Mareza włączono do nowo utworzonej gromady Korzeniewo. W roku szkolnym 1960/1961 w tutejszej pięcioklasowej szkole podstawowej było trzech nauczycieli i 133 uczniów. W 1947 r. powstał PGR Mareza specjalizujący się w hodowli bydła mlecznego oraz produkcji owoców i warzyw. W 1970 r. wieś liczyła 1026 mieszkańców. Były tu: dwuklasowa szkoła, wiejska świetlica i biblioteka publiczna.¹⁴⁸

Położenie: 2 km na zachód od Kwidzyna na skrzyżowaniu dróg: krajowej nr 90 i wojewódzkiej nr 518.

Układ historyczny: wieś w typie rzędówki z rozproszonymi koloniami i założeniem folwarcznym.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny i krajobraz zachowany w dobrym stanie, z założenia folwarcznego zachował się drewniany (dziś otynkowany) dwór, obora i stodoła w bardzo złym stanie technicznym. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. W części południowej biegła linia kolei wąskotorowej, rozebrana w 1987 r., zachował się budynek stacyjny.

NOWA WIEŚ KWIDZYŃSKA

Dawne nazwy: 1788 Neudorf, 1790 Neudorf, 1945 Neudorf, niem. Neudorf.

Podstawowe dane historyczne: Obszar wsi od 1236 r. wchodził w skład dóbr tychnowskich, przylegając do ustalonej w latach 1250-1294 granicy państwa krzyżackiego z dominium biskupstwa pomezjańskiego. W latach 1499 i 1501 był tu folwark Bomgart (Sad), który wraz z Czerwonym Dworem, Czołpinem, Zalewicami, Dubielem i Namirowem w 1527 r. należał do Marcina Trebenicza,

¹⁴⁵ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Mareza> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, 7.12.2018 r.];

¹⁴⁶ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego..., t. VI, s. 111;

¹⁴⁷ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Mareza> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 12.12.2018 r.];

¹⁴⁸ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 269;

a potem do Jerzego Sokołowskiego. W XVIII w. Nową Wieś Kwidzyńską kupiła pruska Kamara. W 1788r. areal wsi wynosił 18 łanów i tyleż mórg, było tu 8 gburów, 6 zagrodników i 1 nauczyciel.¹⁴⁹

We wsi była szkoła ewangelicka, w której na przełomie XVIII i XIX w. około 40 dzieci uczył Ephraim Matthies¹⁵⁰.

W 1883 r. po wschodniej stronie wsi powstała linia kolejowa relacji Toruń – Kwidzyn.

Pod koniec XIX w. wieś miała 721,79 mórg powierzchni, 19 budynków, 7 dymów, 54 mieszkańców (w tym 20 katolików, 34 ewangelików), we wsi była szkoła, należała do parafii katolickiej w Tychnowach, zaś do ewangelickiej w Kwidzynie¹⁵¹. Na początku XX w. miejscowość została włączona do wsi Tychnowy.¹⁵²

Położenie: 5,5 km na północ od Kwidzyna.

Układ historyczny: wieś w typie małej ulicówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny i krajobraz kulturowy zachowany w dobrym stanie. Czytelny układ drożny, układ siedlisk i pól. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Po wschodniej stronie wsi biegnie linia kolejowa.

NOWY DWÓR

Dawne nazwy: 1338 Nova Curia, 1414 Nuwen Houfe, 1575 Neuhofen, 1617 Neuhöfen, 1790 Neuhoffen, 1886 Neuhoefen, 1945 Neuhöfen, niem. Neuhöfen.

Podstawowe dane historyczne: już w 1338 r. był tu dwór biskupi, wzmiankowany pod łacińską nazwą Nova Curia (Nowy Dwór), potem zaś znany pod nazwą niemiecką - Neuhof. W 1414 r. biskupim włodarzem w Nowym Dworze był Mikołaj Kluger. Oprócz spustoszeń wojennych w XV w. Nowy Dwór dotknęły także powodzie, które zalewały tereny żuławne. Folwark biskupi wówczas opustoszał. Wieś lokowano na nowo w 1584 r. Powstał tu również folwark. Dalsze losy Nowego Dworu były podobne do dziejów innych wsi nadwiślańskich. W 1885 r. na 640 ha mieszkało 198 osób, w 1905 r. – 211.

W 1901 r. powstała linia kolei wąskotorowej relacji Mareza – Rusinowo, biegnąca po zachodniej stronie drogi.

W 1910 r. - 235, a w 1933 r. wieś liczyła 318 mieszkańców. W 1939 r. Nowy Dwór zamieszkiwało 250 osób, było tu 61 gospodarstw domowych. Po 1945 r. zbudowano we wsi wiele domów mieszkalnych i budynków gospodarczych. Powstał też POM. W 1974 r. były tu: ośmioklasowa szkoła podstawowa,

¹⁴⁹ Tamże. s. 272-273;

¹⁵⁰ http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Nowa_Wie%C5%9B_Kwidzy%C5%84ska [strona Encyklopedii e-kwidzyn, 7.12.2018 r.];

¹⁵¹ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego..., t. VII, s. 10;

¹⁵² Tamże. s. 273;

do której uczęszczało 131 uczniów, i w której pracowało dziewięciu nauczycieli, wiejska świetlica i klub "Ruchu". W 1970 r. w Nowym Dworze mieszkało 238 osób.¹⁵³

Położenie: 5 km na zachód od Kwidzyna w ciągu drogi wojewódzkiej nr 588.

Układ historyczny: wieś w typie rzędówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: wieś posiada rozproszoną zabudowę zagrodową. Układ przestrzenny i krajobraz kulturowy zachowany w dobrym stanie. Czytelny układ siedlisk i pól. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Po stronie zachodniej drogi nr 588 biegła linia kolei wąskotorowej (rozebrana w 1989 r.), która jest już niewidoczna w terenie.

OBORY

Dawne nazwy: 1790 Oberfeld, 1941 Oberfeld, niem. Oberfeld.

Podstawowe dane historyczne: od XIV w. wieś stanowiła posiadłość należącą do miasta Kwidzyna. Przechodziła losy do dziejów sąsiednich osad.¹⁵⁴

W 1901 r. powstała linia kolei wąskotorowej relacji Mareza – Rusinowo, biegnąca po wschodniej stronie drogi.

W 1905 r. osadę zamieszkiwało 219, a w 1910 r. - 184 mieszkańców.¹⁵⁵

W 1939 r. w Oborach było 50 gospodarstw domowych zamieszkałych przez 230 osób. Szybszy rozwój Obór nastąpił po 1945 r. Rok później powstało tu gospodarstwo szkolne Technikum Mechanizacji Rolnictwa w Kwidzynie. Od 1953 do 1976 r. dyrektorem gospodarstwa był Józef Wiącek, dawny działacz ruchu oporu. W 1970 r. w Oborach mieszkało 211 osób.¹⁵⁶

Położenie: 4 km na zachód od Kwidzyna w ciągu drogi wojewódzkiej nr 588.

Układ historyczny: wieś w typie rzędówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: wieś z rozproszoną zabudową. Układ przestrzenny i krajobraz kulturowy zachowany w bardzo dobrym stanie. Czytelny układ dróg, siedlisk i pól. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Po stronie wschodniej drogi nr 588 biegła linia kolei wąskotorowej (rozebrana w 1989 r.), która jest już niewidoczna w terenie.

¹⁵³ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 274-275;

¹⁵⁴ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 275;

¹⁵⁵ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Obory> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 12.12.2018 r.];

¹⁵⁶ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 275;

OŚNO

Dawne nazwy: 1328 Ossena, 1391 Muntmisdorf, 1396 Muntmansdorf, 1584 Mundmannsdorf, 1692 Osche oder Mundmannsdorf, 1790 Oschen oder Mundmansdorf, 1945 Oschen, niem. Oschen.

Podstawowe dane historyczne: w 1303 r. w sąsiedztwie Brokowa w pobliżu starej drogi dzierżońskiej leżały dobra dwóch braci, Prusów, Scillinga i Mikołaja. Obejmowały one teren późniejszego Ośna. Przedstawiciele następnego pokolenia tejże rodziny, Tomasz i Tylko z Białachowa, w 1328 r. wystawili przywilej dla lokowanej na prawie chełmińskim przez sołtysa Markwarda wsi Ośno. Sołtys miał co dziesiąty łan wolny, wolną karczmę i trzecią część dochodów sądowych. Z każdego z pozostałych łanów mieszkańcy mieli płacić właścicielom pół grzywny czynszu rocznie.

W 1378 r. Jan z Schillingsdorfu był wasalem biskupstwa pomezańskiego, zapewne z racji posiadania Ośna. Potem wieś przeszła na własność biskupstwa. W 1391 r. biskup Jan I kupił tu od sołtysa Jana czynsz z karczmy, wynoszący półtora grzywny rocznie, zatwierdzając poza tym przywilej z 1328 r. Wieś nosiła już wówczas niemiecką nazwę Muntmisdorf, nieco później zaś Muntmansdorf – prawdopodobnie od nazwiska sołtysów. Ośno zostało zniszczone w 1520 r. i przez pewien czas pozostawało puste. Po sekularyzacji ksiądz nadał je biskupowi Pawłowi Speratusowi. Z chwilą jego śmierci Ośno było wsią rycerską. W 1787 r. natomiast należało do Kamery. Na 40 łanach mieszkały wówczas 233 osoby.¹⁵⁷

W 1905 r. osadę zamieszkiwało 170, a w 1910 r. - 173 mieszkańców. Po reformach uwłaszczeniowych Ośno stało się majątkiem junkierskim, w którym na przeszło 1018 ha mieszkały i pracowały 173 osoby. Po II wojnie światowej powstał w Ośnie PGR, który niestety stał się główną przyczyną dewastacji istniejącego tu od początku XX w. cmentarza¹⁵⁸.

W 1970 r. było tu 202 mieszkańców.¹⁵⁹

Położenie: 14 km na północny wschód od Kwidzyna w ciągu drogi wojewódzkiej nr 524.

Układ historyczny: osada folwarczna.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ historyczny nie zachował się, po założeniu dworsko – parkowym i folwarku zachował się tylko park. Zachowały się nieliczne zabudowania mieszkalne i gospodarcze.

¹⁵⁷ Tamże, s. 276;

¹⁵⁸ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=O%C5%9Bno> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 12.12.2018 r.];

¹⁵⁹ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s.276.

PASTWA

Dawne nazwy: 1624 Pastwisko Wielkie, 1682 Wielka Pastwa, 1763 Pastwy, 1788 Pastwa oder Weide, 1790 Gr. Weide, 1945 Gross Weide, niem. Gross Weide.

Podstawowe dane historyczne: Kępa Wiśłana, użytkowana jako pastwisko przez XVI i XVII w. Osadnictwo stałe rozwinęło się tu dopiero w XVIII w. W 1780 r. mieszkali tu już 242 osoby. Chłopi byli czynszowani. W 1885 r. na około 260 ha mieszkali 143 osoby, a w 1910 r. - 124, w tym 103 Polaków.¹⁶⁰

W 1901 r. powstała w części południowej wsi po wschodniej stronie drogi linia kolei wąskotorowej z Marezy, a w 1905 r. przechodząc na zachodnią stronę drogi połączyła się przez Gurcz i Janowo, poprzez przeprawę na Wiśle z Wielkimi Walichnowami.

W 1939 r. we wsi było 88 gospodarstw domowych zamieszkałych przez 344 osoby.

Po drugiej wojnie światowej powstała w Pastwie tuczarnia świń. Od 1972 r. znajdowała się tu również baza SKR. 13 lipca 1974 r. otwarto wiejski dom kultury. W tymże roku we wsi działały: czteroklasowa szkoła podstawowa, klub "Ruchu" i LZS. W 1970 r. w Pastwie było 340 mieszkańców.¹⁶¹

Położenie: 12 km na północ od Kwidzyna.

Układ historyczny: wieś w typie rzędówki.

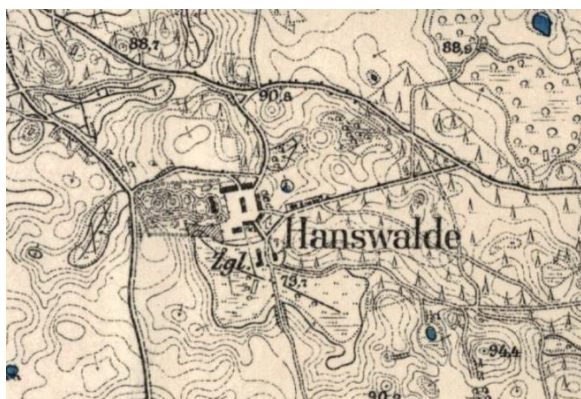
Analiza przekształceń układu przestrzennego: wieś z rozproszoną zabudową. Układ przestrzenny i krajobraz kulturowy zachowany w dobrym stanie. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza.

Po stronie wschodniej w części południowej i po zachodniej w części północnej wsi przechodziła linia kolei wąskotorowej (rozebranej w części północnej w 1920 r., zaś w części południowej w 1987 r.), obecnie jej przebieg jest nieczytelny.

¹⁶⁰ Tamże, s. 279;

¹⁶¹ Tamże, s. 279;

PAWLICE

Dawne nazwy: 1907 Hanswalde, 1941 Hanswalde, niem. Hanswalde.

Podstawowe dane historyczne: wieś powstała w końcu XIX w. Istniejący tu dwór i zabudowania, początkowo zaliczane do Rakowca w 1907 r. nazwano Hanswalde. Mieszkańcami wsi byli ewangelicy, zaś majątek należał do Thomasa Leinvebera. W 1905 r. osadę zamieszkiwało 92 mieszkańców. Oprócz zwykłej gospodarki rolnej mieszkańcy trudnili się tu wydobywaniem torfu. W 1936 r. wieś zelektryfikowano.¹⁶² W 1946 r. powstał tu PGR, przemianowany w 1974 r. na Zakład Rolny. Po wojnie zmiana dotychczasowej nazwy Hanswalde na Pawlice ustalona została Zarządzeniem Prezesa Rady Ministrów z dnia 3 listopada 1950r. (Monitor Polski nr 134, poz. 1720). W 1970 r. w Pawlicach mieszkało 250 osób, w 2006 liczba mieszkańców wynosiła 404 osoby.¹⁶³

Położenie: 10 km na wschód od Kwidzyna.

Układ historyczny: osada folwarczna.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny zachował się tylko częściowo; zachował się dwór, park, spichlerz z dawnego folwarku, natomiast budynki mieszkalne i gospodarcze zostały przebudowane, wskutek czego utraciły wartości historyczne.

PODZAMCZE

Dawne nazwy: 1763 Podgor, 1776 Unterberg, 1887 Podzamcze, 1945 Unterberg, niem. Unterberg.

Podstawowe dane historyczne: stąd znane jest cmentarzysko z okresu rzymskiego i wczesnośredniowieczne grodzisko (sięgające początkami przed X w.) z osadą podgrodową. W 1527r. dobra te posiadał Maciej Trebenicz, ale już rok później przejął je Jerzy Sokołowski.¹⁶⁴ Jego córka

¹⁶² <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Pawlice> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 12.12.2018 r.];

¹⁶³ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s.279;

¹⁶⁴ Tamże, s. 280;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

Lukrecja została żoną kasztelana gdańskiego, później wojewody malborskiego, Stanisława Konarskiego (zm. 1626 r.) i im przypadło Podzamcze oraz Dubiel. Następnie były tu rodziny Trzebuchowskich, Kretkowskich, a od 1764 r. Dziewanowskich. W 1777 r. Ludwika Dziewanowska sprzedała swój majątek pruskiej Kamerze Domen i Wojska.¹⁶⁵

W 1763 r. powstał tu folwark Podgórz.¹⁶⁶

Dotkliwe straty spowodowała powódź w połowie XVII w. za czasów Stanisława Kretkowskiego. W XIII – XV w. obok Prusów kolonizowano ten teren chłopami niemieckimi. W l. 1466 – 1772 w wykazach pojawiają się nazwiska polskie i Olędrów. Chłopi na nizinach otrzymywali na 30 lat 1 – 3 łany ziemi. W 1709 r. objął ich przywilej uwłaszczeniowy Władysława Kretkowskiego. Byli m. in. zwolnieni z szarwarku, ale musieli w razie potrzeby pomagać mieszkańcom innych wsi na nizinie.¹⁶⁷

W 1885 r. powierzchnia Podzamcza wynosiła około 110 ha, było tu 177 mieszkańców. W 1905 r. osadę zamieszkiwało 178, a w 1910 r. - 140 mieszkańców. W 1939 r. były tu 54 gospodarstwa domowe, zamieszkałe przez 255 osób.¹⁶⁸

We wsi istniała jednoklasowa szkoła ewangelicka. Funkcjonowała ona do 1945 r., w którym przemianowano ją na czteroklasową szkołę podstawową działającą do 1975 r.

W 1928 roku Podzamcze i Czerwony Dwór połączono w jedną gminę.¹⁶⁹

W 1970 r. Podzamcze liczyło 226 mieszkańców.¹⁷⁰

Położenie: 7,5 km na północ od Kwidzyna.

Układ historyczny: wieś o układzie przestrzennym nieregularnym.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: wieś z rozproszoną zabudową – zagrodami. Układ przestrzenny zachowany. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza.

RAKOWICE

Dawne nazwy: 1323 Parvo Crebisse, 1326 de Crebisse parve, 1328 Krebssee, 1717 Cleinen Krebsse, Klein Krebs, 1945 Klein Krebs, 1951 Rakowiec Mały, niem. Klein Krebs.

Podstawowe dane historyczne: obecna wieś Rakowice jeszcze na przełomie XII i XIV w. należała do sąsiedniego Rakowca. W 1323 r. biskup Rudolf zawarł z sołtysem Henrykiem Zletenerem odrębny kontrakt lokacyjny na wieś Parvum (małe) Crebisse dla odróżnienia od wsi Maius Crebisse (Rakowiec). Wieś lokowano na 32 łanach na prawie chełmińskim. Sołtys otrzymał trzy wolne łany, karczmę, z której uiszczał biskupstwu połowę czynszu, oraz prawo do trzeciej części dochodów sądowych.

¹⁶⁵ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Podzamcze> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 12.12.2018 r.];

¹⁶⁶ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 280;

¹⁶⁷ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Podzamcze> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 12.12.2018 r.];

¹⁶⁸ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 280;

¹⁶⁹ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Podzamcze> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 12.12.2018 r.];

¹⁷⁰ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 280;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

Roczny czynsz z 29 łanów kmiecych wynosił pół grzywny i dwie kury. Część wsi została zniszczona w czasie wojen w XV i XVII w. W 1543 r. było tu 14 łanów opuszczonych. Starano się więc pozyskać osadników, których, w odróżnieniu od Rakowca, osadzano na czynszach. W 1608 r. pojawili się w Rakowicach, obok chłopów, zagrodnicy. W 1788 r. kmiecie przyjęli ziemię w dziedziczne użytkowanie. W 1885 r. na 652 ha mieszkali 302 osoby, w 1905 r. osadę zamieszkiwało 206, a w 1910 r. było tu 215 mieszkańców.

W 1939 r. Rakowice liczyły 57 gospodarstw domowych i 237 mieszkańców.

W 1945 r. utworzono tu jedną z pierwszych na ziemi kwidzyńskiej czteroklasową szkołę podstawową.

W 1960 r. wieś zelektryfikowano. W 1974 r. filia kółka rolniczego założyła tu odchowalnię cieląt.

W 1970 r. w Rakowicach mieszkali 134 osoby.¹⁷¹

Położenie: 8 km na wschód od Kwidzyna.

Układ historyczny: mała wieś w typie ulicówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny zachowany częściowo. Zachowane pojedyncze przykłady zabudowa mieszkalnej.

RAKOWIEC

Dawne nazwy: 1293 Crebissee, 1323 Maius Crebisse, 1328 Krebssee, 1349 Krebisse, 1374 Rakewicz, 1386 Rakowicz, 1542 Groskrepissehe, 1568 Krebessehe, 1692 Gross Krebs, 1888 Rakowice, 1945 Gross Krebs.

Podstawowe dane historyczne: Osadnictwo istniało tu w okresie rzymskim i we wczesnym średniowieczu. Niewykluczone, że znana zapisów (kopie od schyłku XIV w.) nazwa Crebissee, Kirbisse, Crebisse, Crebisehe była tłumaczeniem lub zniekształceniem nazwy polskiej lub pruskiej. W 1293 r. biskup Henryk zawarł kontrakt lokacyjny z sołtysami Rakowca: Albertem, Marcinem (lub Markiem) i jego synem Krystianem, uzyskali oni za lokowanie wsi co 10 łan wolny, trzecią część dochodów sądowych, karczmę, ławę chlebową i jatkę mięsną. Z pozostałych łanów miano płacić po 11 latach wolnizny roczny czynsz w wysokości połowy grzywny i dwie kury. W 1299 r. sołtysiem Rakowca był Tylo, w 1336 r. Henryk. Zgodnie z postanowieniami przywileju z 1293 r. zbudowano we wsi w połowie XIV w. kościół parafialny.¹⁷² W 1336 r. proboszczem w nim był Johann, a sołtysiem wsi Henryk.¹⁷³

Rakowiec został częściowo zniszczony w czasie wojen polsko – krzyżackich. Po sekularyzacji wieś przeszła na własność księcia Albrechta. Osadzona na 100 łanach wieś nie była jednak w pełni zagospodarowana. W 1542 r. gburzy uprawiali 46 łanów, cztery łany użytkował pastor, niewielką ich

¹⁷¹ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 280;

¹⁷² Tamże, s. 281;

¹⁷³ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Rakowiec> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 12.12.2018 r.];

liczbę mieli także zagrodnicy, dwaj karczmarze oraz jeden wolny. Gburzy i zagrodnicy odbywali szarwarki, co świadczyło o istnieniu tu folwarku.¹⁷⁴

W 1543 r. wieś wizytował ewangelicki biskup Georg von Polenz. Nabożeństwa i kazania w kościele odbywały się po polsku aż do początków XIX wieku. Kolejne szkody w XVII w. poczyniły we wsi wojny szwedzkie. W 1657 – 1710 l. proboszczem w rakowieckim kościele był Peter Göbbelin. Zaraza w latach 1710 – 1711 pochłonęła we wsi aż 255 osób. W 1711 r. spłonęła plebania, a kościół groził zawaleniem. Część pieniędzy na odbudowę plebanii i remont kościoła wyłożyli w 1736 r. wizytujący tu król Fryderyk Wilhelm I i księżę Nassau z synami. Kolejne zniszczenia wywołał huragan, jaki przeszedł przez wieś w 1747 r. Odnotowano, że w 1789 r. było tu mniej niż 59 domów. W 1807 – 1812 l. wieś łożyła w postaci rekwizycji i kontrybucji na utrzymanie wojsk napoleońskich. We wsi od XVIII w. istniała szkoła, która przed 1945 r. była 3 – klasowa.¹⁷⁵

Rakowiec zachował charakter wsi szarwarkowej i folwarcznej aż do reform agrarnych w XVIII w. i drugiej dekadzie XIX w.¹⁷⁶

Duże zasługi dla wsi miał długoletni pastor Richard Willuhn (1889 – 1935) – organizator obchodów 600 – lecia wsi w 1893 r. i autor wydanej wówczas monografii Rakowca i gminy ewangelickiej. W 2 połowie XIX w. zamieszkiwało tu 12 rodzin staroluteranów, a w 1893 roku było 46 osób tego wyznania, którym pastor Willuhn pozwolił korzystać z kościoła. Prawdopodobnie około roku 1833 na zachodnim krańcu wsi powstał cmentarz ewangelicki. Na przełomie XIX i XX wieku powstały nowe osady: Pawlice (dawn. niem. Hanswalde) – na południe i Rakowieckie Pole (dawn. niem. Krebsfelde) – na północny wschód od wsi Rakowiec. W 1909 r. wzniesiono we wsi dworzec kolejowy na trasie Kwidzyn – Prabuty.¹⁷⁷

W 1910 r. majątek i wieś zajmowały obszar 2053 ha. Mieszkały tu 1062 osoby.¹⁷⁸

Większość chłopów miała od 10 do 30 ha ziemi. Pracowało tu kilkunastu różnych zawodów rzemieślników, były trzy karczmy, dom starców, położna, poczta, duża mleczarnia oraz trzy wiatraki (1 holender i 2 kozłaki). Na początku XX w. wieś zelektryfikowano.¹⁷⁹

W 1916 r. wieś przecięła linia kolejowa, przy linii zbudowano stację kolejową.

W 1928 r. wybudowano drogę łączącą Rakowiec z Otoczynem. W 1939 r. we wsi było 260 gospodarstw domowych, w których mieszkało 1031 osób. Po II wojnie światowej w Rakowcu powstała gmina. Wójtami byli kolejno: Mieczysław Golał, Leon Domański i Wiktor Gula. W l. 1954 – 1972 w Rakowcu działała gromada, którą 1 stycznia 1973 r. włączono do gminy Kwidzyn. Już 1 września 1945 r., dzięki energicznym staraniom Marii Zarembianki rozpoczęła działalność szkoła podstawowa. W 1960/1961 r. w siedmioklasowej szkole było ośmiu nauczycieli i 271 uczniów. Po 1945 r. otwarto tu również pocztę, ośrodek zdrowia, aptekę i kilka sklepów.¹⁸⁰

Położenie: 7,2 km na wschód od Kwidzyna.

Układ historyczny: pierwotnie wieś w typie owalnicy, przekształciła się w wieś ulicowo-placową, późniejsza rozbudowa wokół pierwotnej wsi oparta na regularnej siatce dróg.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny zachowany. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Wieś przecina od strony północnej towarowa linia kolejowa, z budynkami stacyjnymi, które obecnie nie pełnią już swoich dawnych funkcji (przekształcone na funkcję mieszkalną).

¹⁷⁴ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 281-284;

¹⁷⁵ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Rakowiec> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 12.12.2018 r.];

¹⁷⁶ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 281-284;

¹⁷⁷ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Rakowiec> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 12.12.2018 r.] dostęp

¹⁷⁸ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 281-284;

¹⁷⁹ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Rakowiec> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 12.12.2018 r.];

¹⁸⁰ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 281-284;

ROZPĘDZINY

Dawne nazwy: 1540 Rosswitz, 1641 Rospitz, 1888 Rozpędziny, 1945 Rospitz.

Podstawowe dane historyczne: we wczesnym średniowieczu w okolicy znajdowała się osada, leżąca przy drodze wiodącej z Grudziądza do Kwidzyna. Nazwa wsi wywodzi się od sołtysa Rozpędzińskiego, który w 1564 r. otrzymał przywilej lokacyjny od księcia. Na przełomie XVI i XVII w. było tu dwunastu gburów i dwie karczmy. W XVII w. chłopów oczynszowano, a po uwłaszczeniu uregulowane zostały granice wsi.¹⁸¹

Pod koniec XVIII w. w Rozpędzinach powstał cmentarz ewangelicki¹⁸².

W 1883 r. na wschód od wsi powstała linia kolejowa relacji Grudziądz – Malbork, a w 1909 r. nowa linia z Kwidzyna poprzez most na Wiśle do Smętowa.

W 1905 r. osadę zamieszkiwało 649, a w 1910 r. na 705 ha mieszkało 570 osób. W 1939 r. we wsi było 141 gospodarstw domowych, które zamieszkały łącznie 534 osoby. W l. 1946-1972 działał we wsi PGR. Grunty jego przekazano pod budowę kombinatu celulozowo-papierniczego. W 1970 r. Rozpędziny liczyły 478 mieszkańców¹⁸³.

Położenie: 4 km na południe od Kwidzyna w ciągu drogi wojewódzkiej nr 532.

Układ historyczny: pierwotniej łańcuchówka, obecnie o układzie przestrzennym nieregularnym.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: wieś z rozproszoną zabudową. Układ przestrzenny zachowany. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Od strony wschodniej wsi biegnie linia kolejowa.

¹⁸¹ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 284-285;

¹⁸² <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Rozp%C4%99dziny> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 12.12.2018 r.];

¹⁸³ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 284-285;

SZAŁWINEK

Dawne nazwy: 1399 Schadewynkel, 1402 Schadewinkel, 1565 Sadwinkel, 1624 Szalwink, 1664 Szadwinkell, 1682 Szadwinkiel, 1790 Schadewinkel, 1941 Schadewinkel, 1945 Szadówko, 1970 Szwałwinek.

Podstawowe dane historyczne: w l. 1399-1446 był tu dwór, należący do komturstwa gnieńskiego. Oprócz rozwoju hodowli, uprawiano także w majątku ziemię. W kwietniu 1454 r. starosta gnieński Jan z Jani protestował przeciw wypasowi bydła przez poddanych Tomasza z Zalewic, współwłaściciela dóbr tychnowskich sąsiadujących z Szadówkiem. W wyniku zniszczeń wojennych oraz powodzi w 2 poł. XV w. i początku XVI w. folwark upadł, a grunty doń przynależne użytkowano wyłącznie jako pastwisko.¹⁸⁴

W 1566 r. ziemie te, jako „pastwiska koło Kwidzyna” wydzierżawił na okres sześciu lat gdański rzeźnik. Odnotowano też kolejne umowy dzierżawne z lat 1613, 1624 i 1638 – tym razem na okres 60 lat. Budowa i umocnienie wałów przeciwpowodziowych korzystnie wpłynęła na rozwój stałego osadnictwa¹⁸⁵. Dopiero w 2 połowie XVIII w., po zakończeniu wojny siedmioletniej, rozpoczęło się stałe osadnictwo¹⁸⁶. W 1682 r. odnotowano tu 6 czynszowników, którzy dostali ziemię do użytkowania na okres 40 lat. W 1744 r. było ich już 10 w tym 5 menonitów. Menonitów na tych terenach mieszkało więcej jednak stopniowo ulegli oni germanizacji¹⁸⁷. W 1780 r. w osadzie było 194 mieszkańców¹⁸⁸. Przez cały XIX w. do 1945 r. funkcjonowała tu 1 klasowa szkoła ewangelicka, do której uczęszczały też dzieci z Jarzębiny. W l. 1932 – 1937 uczył w niej Rudolf Calmse. W 1905 r. osada liczyła 109 mieszkańców¹⁸⁹.

W 1910 r. Szadówko liczyło 118 osób, w tym 52 Polaków. Wieś obejmowała 278 ha. W 1939 r. w 25 gospodarstwach domowych mieszkało 117 osób. Po 1945 r. utworzono tu PGR, którym kierował w latach 1953 - 1974 pochodzący z ziemi sztumskiej Klemens Weiss. W 1970 r. nazwę wsi Szadówko zmieniono na Szwałwinek. W tymże roku wieś zamieszkiwało 161 osób¹⁹⁰.

Położenie: 18 km na północ od Kwidzyna w ciągu drogi wojewódzkiej nr 525.

Układ historyczny: kolonia z osadą folwarczną.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny zachowany częściowo, zachował się dwór i budynki gospodarcze dawnego folwarku.

¹⁸⁴ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 288;

¹⁸⁵ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Sza%C5%82winek> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 12.12.2018 r.];

¹⁸⁶ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 288;

¹⁸⁷ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Sza%C5%82winek> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 12.12.2018 r.];

¹⁸⁸ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 288;

¹⁸⁹ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Sza%C5%82winek> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 12.12.2018 r.];

¹⁹⁰ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 288;

TYCHNOWY

Dawne nazwy: 1250 a castro Dypenowe, 1285 Tyfenow, 1288 Typhenow, 1294 Tifenouwe, 1299 Tifenowe, 1303 Tyfenow, 1333 Tieffenau, 1336 Tyfenow, 1409 Tyfenaw, 1641 Tychnowy, 1790 Tieffenau, 1892 Tychnowy, 1945 Tiefenau, niem. Tiefenau.

Podstawowe dane historyczne: historia wsi rozpoczyna się w 1236 r., kiedy to mistrz krajowy zakonu krzyżackiego Hermann von Balk nadaje rycerzowi Detrichowi von Diepenau gród Parvum Queden (Mały Kwidzyn późniejsze Podzamcze) wraz z przyległymi 300 łanami flamandzkimi. W skład tego nadania wszedł między innymi obszar późniejszej wsi Tychnowy. W 3 lata później Dytrych otrzymał dalsze 22 łany leżące przy drodze z Kwidzyna do Dzierzgonia. Dobra jego rozciągały się szerokim pasem od Starego Nogatu aż po Mikołajki. Dytrych jako siedzibę obrał gród w Małym Kwidzynie, który od jego miejscowości nazwał Dipenau (Diepenau czyli Tifenau, stąd polska nazwa Tychnowy). Tę samą nazwę otrzymała pobliska wieś. Po pierwszym powstaniu pruskim większość dóbr tychnowskich odziedziczył syn Dytrycha – Velard, który odsprzedał je następnie namiestnikowi dominium biskupstwa pomezaniańskiego Dytrychowi Stango. W 1288 r. Dytrych Stango uzyskał od Krzyżaków potwierdzenie na posiadanie dóbr tychnowskich, stając się wówczas jednym z największych posiadaczy ziemskich w państwie krzyżackim. Siedzibę swoją zlokalizował w Stążkach (Stangenbergu). Dytrych Stango lokował w swoich dobrach wiele wsi na prawie niemieckim, w tym także Tychnowy. W 1299 r. sołtysiem tychnowskim był Jan z Gołot pochodzący z ziemi chełmińskiej, podobnie jak wielu innych ówczesnych mieszkańców tej miejscowości. W tymże roku plebanem Tychnow był Marcin, co dowodzi wcześniejszego założenia parafii. Na początku XIV w. lub nieco wcześniej wystawiono tu murowany kościół. Po śmierci Dytrycha Stango (wkrótce po 1313 r.) jego dobra zostały podzielone między różnych spadkobierców. Dobra Tychnowskie dostały się w ręce Polaka z Pomorza Gdańskiego Chocimira z Tuchomia (zapewne wnuka po kądzieli Dytrycha). Następnymi właścicielami włości także w wyniku dziedziczenia po kądzieli byli Jachant (Jarand [?]) z Plemięt oraz jego synowie Chocimir i Mikołaj w latach 1362-1363. W 1385 r. dobra tychnowskie były już podzielone między kilka rodzin. Same Tychnowy były w rękach Piotra Vanscha (Wąż [?]) i Mikołaja Woscha. Później dobra ulegały dalszym podziałom. W 1451 r. ich właścicielami byli, oprócz członka Związku Pruskiego Marcina z Tychnow, także posiadacze Czerwonego Dworu oraz Tomasz z Zalewic, w 1460 r. zaś również Jan z Białego Dworu. Na mocy pokoju toruńskiego w 1466 r. dobra tychnowskie pozostały w obrębie Prus Królewskich, w województwie malborskim. Od 1528 do 1777 r. dobra tychnowskie były w rękach szlachty polskiej. W XV i XVII w. obejmowały m.in. Tychnowy, Jerzewo, Bystrzec, Dubiel, Czerwony Dwór i Biały Dwór. W 1581 r. we wsi Tychnowy było 40 łanów. W XVII w. miejscowość stała się ponownie centrum dóbr tychnowskich (w XVI w. był nim okresowo

Bystrzec). Jeden z właścicieli wsi – Kretkowski miał ambicje lokowania tutaj miasta, na co uzyskał nawet przywilej od króla Augusta II w 1724 r., wprawdzie głównie z powodu śmierci właściciela do założenia miasta nie doszło, ale wieś nadal przeżywała okres rozkwitu gospodarczego. Ujemnie na rozwój ekonomiczny musiała wpłynąć wojna siedmioletnia, ponieważ w 1766 r. było tu tylko 17 gburów na 21 łanach. We wsi istniała nadal parafia. Od czasu sekularyzacji pomimo wprowadzenia wyznania luterańskiego jako urzędowego, był tu kościół katolicki, nawet po sprzedaży dóbr Kamerze. Oczynszowanie chłopów przez Kretkowskiego, zapewne przyspieszyło nadanie im ziemi w dziedziczne użytkowanie w 1788 r. W 1885 r. na około 842 ha mieszkały 642 osoby, w 1910 r. wieś liczyła 635 osób, w tym aż 375 Polaków. Nic więc dziwnego, że Tychnowy były jednym z najsilniejszych ośrodków polskości na ziemi kwidzyńskiej. Jej ludność walczyła o utrzymanie języka polskiego w domu, szkole i kościele. Szczególne zasługi na tym polu odniósł ksiądz Piotr Baranowski (1805 – 1901), który był proboszczem parafii Tychnowy - Straszewo przez 64 lata. Dla sprawy obrony polskości zasłużył się również inny proboszcz tychnowski ksiądz Eryk Gross (1862 – 1935).

W 1883 r. po wschodniej stronie wsi powstała linia kolejowa relacji Toruń – Kwidzyn, z towarową stacją w Tychnowych.

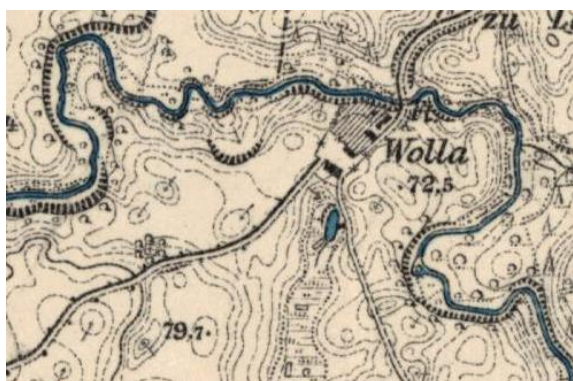
W 1912 r. założono w Tychnowach Bank Ludowy, który został rozwiązany w 1925 r. Przewodniczący Komisji Plebiscytowej w 1920 r. był Polak Aleksander Liszewski. Ze przynależnością do Polski głosowało w Tychnowach 286 osób. W 1939 r. wieś liczyła 761 mieszkańców i 195 gospodarstw domowych. Po II wojnie powstał tu gmina wiejska, a następnie gromada (w latach 1954 – 1972). Utworzono szkołę podstawową, w której w 1966 r. powstała izba pamięci narodowej. W 1970 r. we wsi mieszkały 564 osoby. Oprócz szkoły działały także biblioteka publiczna, biblioteka wiejska i LZS. W styczniu 1973 r. gromadę Tychnowy włączono do gminy Kwidzyn¹⁹¹. Szkołę w latach 1992 – 1994 rozbudowano. W Tychnowach do 1992 r. działał SKR.¹⁹²

Położenie: 7 km na północ od Kwidzyna.

Układ historyczny: wieś w typie ulicówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny i krajobraz kulturowy zachowany. Czytelny układ siedlisk, pól i dróg. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Wieś przecięta jest od wschodu linią kolejową, zachowane dwie dróżnicówki, stacja towarowa nie istnieje.

WOLA – SOSENKA

Dawne nazwy: 1852 Wolla, 1893 Wola, 1945 Wolla, niem. Wolla.

Podstawowe dane historyczne: osada Wola Sosenka wymieniona została po raz pierwszy w 1852 r. przy transakcji kupna przez Hugo Falkenhayna majątków Ośna i Szadowa. Już w 1855 r. sprzedał on

¹⁹¹ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 290-297;

¹⁹² <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Tychnowy> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 12.12.2018 r.];

Wolę Karłowi Leopoldowi Pupplowi. Po jego śmierci gospodarzyła wdowa z dwiema córkami i synem Maxem, który w latach 1873 – 1882 był już jedynym właścicielem. Kolejnymi właścicielami byli: Max Margull z Kamionki oraz rodzina i Sigismund Krentz, który na 123 ha hodował woły, krowy, konie i uprawiał ziemię. W 1864 r. zamieszkiwało tu 16 osób, a w 1905 r. - 5 mieszkańców.¹⁹³ W 1885 r. we wsi były 2 domy, 3 dymy, 18 mieszkańców, w tym 7 katolików, 11 ewangelików, we wsi były pokłady torfu, obszaru miała 125 ha (95 ha roli ornej, 7 ha łąk, 2 ha lasu)¹⁹⁴. Pod koniec 1998 r. nazwa Wola została zmieniona na Wola-Sosenka¹⁹⁵.

Położenie: 7 km na północ od Kwidzyna.

Układ historyczny: osada.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny nie zachował się. Zabudowa mieszkalna i gospodarcza zmodernizowana.

5.2.5. Zabytki nieruchome

Do jednej z cenniejszych grup zabytków na terenie gminy Kwidzyn należy grupa zabytków architektury sakralnej. Świątynie gotyckie reprezentowane są przez: kościół w Tychnowach z XIV w., przebudowany na przeł. XVI/XVII w., z wieżą i kruchtą z 1869 r.; kościół w Rakowcu z l. 1330-1340, przebudowany w l. 1722-1725. Świątynie neogotyckie reprezentowane są przez: kościół p.w. Św. Jana Chrzciciela w Janowie wzniesiony w l. 1867-1872, kościół p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Pastwie wzniesiony w 1906 r. dla gminy ewangelickiej. Obydwie świątynie są murowane z cegły licówki. Kościoły w Janowie, Pastwie, Rakowcu i Tychnowach są w dobrym stanie technicznym.

W Rakowcu wraz z kościołem wpisany został budynek plebanii z początku XIX w., murowany, otynkowany, na wysokiej kamiennej podmurówce, bez wyraźnych cech stylowych.

Znaczącymi zabytkami dla historii i kultury gminy są nekropolie: cmentarz menonicki w Marezie z kon. XVIII w., na którym usytuowane są dwie kamienne stele o cechach rokokowych oraz około stuletni kasztanowiec; cmentarz przykościelny w Janowie z 2 poł. XIX w., na którym znajdują się historyczne nagrobki, neogotycka brama oraz nieliczny już starodrzew; cmentarz przykościelny w Tychnowach z ceglana bramą wjazdową, neogotycką kapliczką z 2 poł. XIX w., historycznymi nagrobkami i starodrzewem. Cmentarze są dobrze zachowane, jednak zieleń wysoka wymaga uzupełnienia – szczególnie na cmentarzu w Janowie.

Do niemniej cennych zabytków zaliczyć należy reprezentantów architektury rezydencjonalnej: dwór w Górkach z 1 ćw. XVI w., wielokrotnie przebudowywany (XVIII w., ok. 1850 r., na pocz. XX w.), obecnie bez wyraźnych cech stylowych z elementami wystroju neoklasycystycznego i secesji; dwór w Podzamczu, którego zręby pochodzą z przełomu XV/XVI w. i który początkowo miał charakter obronny, po przebudowie w XVIII w. uzyskał dzisiejszą postać; dwór w Liczu wzniesiony w 1664 r. w stylu renesansu holenderskiego, rozbudowany w XIX w.; dworek myśliwski w Rakowcu z XVIII w. Budynki te są w dobrym stanie technicznym, na bieżąco są konserwowane i remontowane. Przy dworach w Górkach i w Liczu znajdują się zabytkowe parki, dobrze utrzymane, z cennym starodrzewem.

Oprócz opisanych powyżej zabytków wpisanych do rejestru zabytków województwa pomorskiego Gmina Kwidzyn posiada znaczne zasoby zewidencjonowanych obiektów o zachowanych wartościach historycznych i kulturowych, opisane szczegółowo w rozdziale 5.2.3.

¹⁹³ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Wola-Sosenka> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 12.12.2018 r.];

¹⁹⁴ Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego..., t. XIII, s. 820;

¹⁹⁵ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 11 grudnia 1998r. (Dz. U. 1998 Nr 156, poz. 1026);

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

Z zespołów dworsko-parkowych zachował się zespół w Pawlicach, gdzie istnieje dwór, park oraz spichlerz z dawnego folwarku, w Bronnie z dawnego założenia zachowały się relikty parku i stodoła dawnego folwarku, w Ośnie pozostał jedynie park.

Dość licznie zachowały się cmentarze. Najczęściej są to cmentarze ewangelickie, rzadziej menonickie lub bezwyznaniowe: w Baldramie, Brokowie, Dubielu, Gilwie Małej, Gniewskim Polu, Górkach, Grabówku, Janowie, Kamionce, Liczu, Lipiankach, Nowej Wsi Kwidzyńskiej, Nowym Dworze, Ośnie, Pastwie, Podzamczu, Rakowicach, Rakowcu, Rozpędzinach, Woli Sosence.

W zabytkowym zasobie kulturowym gminy dominują budynki mieszkalne, mieszkalno-gospodarcze i gospodarcze (inventarskie, stodoły, chlewy) pochodzące z przełomu XIX/XX w., początku XX w. i z okresu międzywojennego, są to w większości budynki murowane, budynki drewniane są w zdecydowanej mniejszości. Znajduje się tu również interesująca grupa zabytków techniki: wiadukty (Brachlewo, Grabówko, Rozpędziny), mosty (Grabówko, Pastwa, Mareza, Szadowo), stacje kolejowe (Brachlewo, Licze, Mareza, Rakowiec), dróżnicówki (Baldram, Tychnowy - dwie), parowozownia (Mareza), trafostacje (Bronno, Gniewskie Pole, Grabówko, Gurcz, Lipianki, Nowa Wieś Kwidzyńska, Pastwa, Podzamcze, Rakowiec, Rozpędziny i Szałwinek), kuźnie (Gniewskie Pole, Licze, Nowy Dwór, Pastwa i Rakowiec), młyn (Szadowo), remiza (Podzamcze) oraz budynek wodowskazu w Korzeniewie, który obecnie jest nieużytkowany. Z dawnych szkół funkcję zachowała jedynie szkoła w Janowie. Szkoły w Lipiankach, Podzamczu i Rakowcu pełnią obecnie inne funkcje, które nie kolidują z historycznym charakterem budynków. Są to budynki murowane, wzniesione na przełomie XIX/XX w. lub w okresie międzywojennym. Budynki administracji publicznej reprezentowane są przez dawny Urząd Gminy w Janowie, dawny Polski Urząd Celny w Janowie i dawny Niemiecki Urząd Celny w Pastwie oraz budynek Urzędu Wodnego w Korzeniewie. W Brachlewie znajduje się leśniczówka z 1899 r. Kapliczki przydrożne, które występują w gminie Kwidzyń pochodzą z okresu od pocz. XX w. do końca okresu międzywojennego, są one murowane, otynkowane z figurą Maryi, tylko w Tychnowach kapliczka jest nieotynkowana, wzniesiona z cegły licówki i kamienia polnego, wewnątrz figura św. Rocha.

5.2.6. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie gminy Kwidzyn stanowią wyposażenie kościołów w Janowie, Pastwie, Rakowcu i Tychnowach. W kościele parafialnym p.w. Św. Jana Chrzciciela w Janowie ochroną objęte zostało zabytkowe późnobarokowe i neogotyckie wyposażenie sakralne z końca XVIII i XIX w., są to: obrazy, feretron, ambona, konfesjonały, witraże. W kościele filialnym w Pastwie p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa ochroną objęty został zespół neogotyckich witraży z pocz. XX w. W kościele parafialnym p.w. Św. Antoniego w Rakowcu ochroną objęte zostało zabytkowe gotyckie i barokowe wyposażenie sakralne od XV do XVIII wieku, tj.: ołtarz, ambona, chrzcielnica gotycka, płyty nagrobne. W kościele parafialnym p.w. Św. Jerzego ochroną objęte zostało zabytkowe wyposażenie sakralne od epoki gotyku do nowożytnej (XV – XIX w.): ołtarze, ambona, chrzcielnica, rzeźby, wsporniki, feretron, malowidła ściennie, empora, prospekt organowy, konfesjonały.

5.2.7. Zabytki archeologiczne

Na terenie gminy Kwidzyn znajdują się cenne poznawczo zabytki archeologiczne będące ważnym świadectwem rozwoju osadnictwa na terenach ziemi kwidzyńskiej.

Stanowiska wpisane do rejestru zabytków to grodzisko z wczesnej epoki żelaza i wczesnego średniowiecza w Podzamczu, grodzisko z wczesnego średniowiecza w Baldramie, osada otwarta ze

średniowiecza w Baldramie, osada otwarta z wczesnego i późnego średniowiecza w Baldramie, osada z wczesnego średniowiecza w Starym Czerwonym Dworze.

Grodzisko w Podzamczu zostało przebadane w latach 1967-1968 przez Mieczysława Haftkę¹⁹⁶. Celem było zbadanie założenia XIII-wiecznego (1233) krzyżackiego zamku oraz sprawdzenie istnienia tam we wcześniejszych fazach wczesnego średniowiecza – grodu. Badania nie wykazały istnienia założeń obronnych w postaci murów, jedynie reliktów średniowiecznego obwałowania, zarysy domostw i obiektu, który mógł być wieżą obronną. Poniżej tej warstwy zalegały silnie zniszczone, spalone umocnienia wczesnośredniowiecznego grodu wraz z materiałem ceramicznym. Niżej znajdował się materiał z końca okresu halsztackiego i początku lateńskiego. Przy grodzie znajdowały się pozostałości osady przyrodowej. Badania rozszerzono na obszar o promieniu 1,5 km od grodu, w wyniku których odkryto pozostałości dwóch osad i grodzisko. W wyniku badań wydzielono cztery fazy osadnicze, które można datować na osiedle obronne (k. okresu halsztackiego i pocz. lateńskiego), grodzisko (IX-X w.), grodzisko (XI-XIII w.), strażniczy gródek krzyżacki założony po 1233 r.¹⁹⁷

Grodzisko w Baldramie zostało przebadane w latach 1969-1971 przez Mieczysława Haftkę¹⁹⁸. Badaniami objęto grodzisko wyżynne, położone na wysokim, wschodnim brzegu doliny Wisły, dostępu do grodziska od strony wschodniej broniły poprzeczny wał ziemny i fosa, z pozostałych stron strome wysokie zbocza. W kolejnych warstwach odkryto wczesnośredniowieczny materiał ceramiczny, kości zwierzęce, łuski ryb i nóż żelazny – datowane na XVIII – X w., poniżej warstwy przełomu halsztackiego i lateńskiego. W wyniku analizy znalezionej materiału wyróżniono: grodzisko kultury łużyckiej z okresu halsztackiego i wczesnolateńskiego, grodzisko wczesnośredniowieczne z IX-X w., osadę otwartą z XI-XII w.¹⁹⁹

W latach 60-tych XX w. grodziska w Podzamczu oraz w Baldramie określane było jako grodziska pruskie z okresu wczesnego średniowiecza. Prace archeologiczne przeprowadzone w latach 1995-1997 przez Instytut Archeologii i Etnologii UMK w Toruniu wykazały jego związki z osadnictwem słowiańskim z okresu VIII-X/XI w.²⁰⁰

Osada otwarta ze średniowiecza w Baldramie została przebadana w 1970 r. przez Mieczysława Haftkę²⁰¹. Osada położona była około 300 m na południe od grodziska w Baldramie. Badania ujawniły bogaty materiał zabytkowy: ceramikę (w tym prawie całe naczynia), noże, 1 sierp, kamienne przęśliki i obrobiony róg jeleni. Stanowisko wydatowano na XIII-XIV w., znaleziono w nim również ślad osadniczy z okresu wpływów rzymskich z kultury wielbarskiej.

Osada otwarta z wczesnego i późnego średniowiecza w Baldramie została przebadana przez Mieczysława Haftkę w 1970 r. Podczas badań odkryto jamę z fragmentami ceramiki ręcznie lepionej, górą obtaczanej i kości zwierzęce. Materiał wydatowany został na IX-X w.

Osada z wczesnego średniowiecza w Starym Czerwonym Dworze (Tychnowy) odkryta została w czasie badań powierzchniowych przeprowadzonych w 1967 r. przez G. Posadzkiego i W. Pawłowskiego. Znaleziono ciekawe fragmenty ceramiki z XIV w.

Pozostałe stanowiska zewidencjonowane zostały w wyniku weryfikacji terenowej (obszar gminy obejmuje 10 arkuszy AZP) podczas badań powierzchniowych prowadzonych na tych terenach od roku 1981, większość terenu przebadana została w latach 1985-1986. Pojedyncze stanowiska były

¹⁹⁶ M. Haftka, Sprawozdanie z badań, Podzamcze, „Góra Zamkowa”, pow. Kwidzyn, w: Informator Archeologiczny. Badania 1967, s. 252;

¹⁹⁷ M. Haftka, Sprawozdanie z badań, Podzamcze, pow. Kwidzyn, w: Informator Archeologiczny. Badania 1968, s. 275-276;

¹⁹⁸ M. Haftka, Sprawozdanie z badań, Baldram, pow. Kwidzyn, w: Informator Archeologiczny. Badania 1969, s. 225-226;

¹⁹⁹ M. Haftka, Sprawozdanie z badań, Baldram, Stanowisko I, pow. Kwidzyn, w: Informator Archeologiczny. Badania 1974, s. 75-76;

²⁰⁰ Grodziska Warmii i Mazur stan wiedzy i perspektywy badawcze, pod red. Z Kobylińskiego, Archaeologica Hereditas 02, t. 1, Warszawa-Zielona Góra 2013, s. 197;

²⁰¹ M. Haftka, Sprawozdanie z badań, Baldram, Stanowisko IV, pow. Kwidzyn, w: Informator Archeologiczny. Badania 1970, s. 142;

ewidencjonowane już wcześniej – w wyniku wykopalisk prowadzonych w okresie międzywojennym przez Waldemara Heyma. Ponadto wiedzę wzbogaciły prowadzone w l. 2009-2013 badania archeologiczne w związku z budową mostu na Wiśle.

Jednym z ważniejszych, wśród zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych niewpisanych do rejestru zabytków, jest stanowisko nr 3 w Lipiankach. W 2010 r. podczas ratowniczych badań archeologicznych, którymi kierowali Adam Ostasz oraz Zdzisław Ratajczyk z Muzeum Archeologicznego w Gdańsku, ujawniono 1127 obiektów osadniczych i sepulkralnych, datowanych od młodszego okresu przedrzymskiego po wędrówki ludów oraz niewielką ilość materiałów datowanych na wczesne i późne średniowiecze i okres nowożytny. Według Anny Strobin autorki artykułu „Ceramika z osady kultury oksywskiej i wielbarskiej w Lipiankach, pow. Kwidzyn, woj. pomorskie”²⁰² odnaleziona podczas prac ceramika pozwala na umieszczenie początków osady w Lipiankach w fazie A2 młodszego okresu przedrzymskiego, obecność form naczyń powszechnie łączonych z warsztatem kultury przeworskiej wskazuje na wyraźne związki terenów Dolnego Powiśla i sąsiedniej kultury, ceramika z obiektów datowanych na fazę przejściową (A3/B1) wskazuje na kontynuację stylistyki „oksywskiej” wyrażającej się w m.in. formach naczyń, na przeżywanie się cech archaicznych w ceramice kultury wielbarskiej wskazują charakterystyczne cechy naczyń oraz kontynuacja niektórych wątków zdobniczych. Długi czas użytkowania osady w Lipiankach (od fazy A2 po fazę D), położonej w tzw. strefie A zasiedlenia ludności kultury wielbarskiej potwierdza wcześniejsze ustalenia chronologiczne dla Dolnego Powiśla.

W wojewódzkiej ewidencji zabytków znajduje się 139 stanowisk (w tym też te wpisane do rejestru zabytków). 7 % z nich objętych jest ochroną na podstawie zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Z analizy znalezisk wynika, że obszar ten został zasiedlony znacznie później niż tereny Polski środkowej i południowej, wynikało to z powolnego procesu ustępowania lodowca. Jako pierwsze zapuszczały się tu grupy koczownicze zajmujące się myślistwem, zbieractwem i łowiectwem. Znaczne ożywienie osadnicze w okolicach Kwidzyna daje zaobserwować się dopiero w młodszej epoce kamienia (3500 do 1700 lat p.n.e.). W kolejnych epokach osadnictwo rozwijało się najchętniej nad zbiornikami wodnymi (m.in. nad jeziorem Brachlewo) i w miejscach występowania lżejszych gleb – np. w rejonie przejścia doliny w wysoczyznę. Na osadnictwo na tym terenie bez wątpienia wpływ miał również szlak bursztynowy, którego odgałęzienie bieгло nad Dolną Wisłą, a w pobliżu znajdowała się przeprawa przez rzekę na wysokości Kwidzyna i wsi Opalenie (na lewym brzegu). We wczesnym średniowieczu osadnictwo koncentrowało się na terenach, których ukształtowanie zapewniało ochronę przed napaścią, czego przykładem są grodziska w okolicach Baldramu i Podzamcza.

Podjęte do tej pory badania archeologiczne na terenie gminy ujawniły występowanie niezwykle cennych poznawczo zabytków archeologicznych, jednak nie wszystkie zostały wystarczająco przebadane. Dążyć należy objęcia badaniami archeologicznymi większego obszaru gminy.

5.2.8. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie gminy Kwidzyn nie występują muzea wpisane do Państwowego Rejestru Muzeów, należy jednak podkreślić, że w muzeum Zamek w Kwidzynie w ganku Gdaniska znajduje się ekspozycja etnograficzna prezentująca sztukę i kulturę materialną regionu Dolnego Powiśla²⁰³.

²⁰² A. Strobin, op. cit., s. 363-389;

²⁰³ Gdanisko - Ekspozycja etnograficzna w Muzeum Zamek w Kwidzynie, <http://zamek.kwidzyn.pl/wystawy-i-wnetrza/gdanisko-ekspozycja-etnograficzna-13> [strona Muzeum Zamek w Kwidzynie, dostęp 5.08.2019 r.];

W Janowie znajduje się Izba Pamięci, w której zgromadzono m.in. pamiątki z okresu Plebiscytu i istnienia "Małej Polski" czyli Rzeczypospolitej Janowskiej, która powstała po głosowaniu w 1920 roku. Znajdują się tam również eksponaty etnograficzne przekazane przez mieszkańców wsi.

5.2.9. Dziedzictwo niematerialne

Region Powiśla, w którym znajduje się gmina Kwidzyn nie miał historycznie wytyczonych granic. Początkowo znajdował się na obszarze pruskiej Pomezanii, później należał do państwa zakonu krzyżackiego, od 1525 r. należał do Prus Książęcych, a od 1701 - do rejencji Prusy Zachodnie (Westpreussen) w Królestwie Prus (później Cesarstwie Niemieckim). W latach 1918 - 1945 należał do Prus Wschodnich w Niemieckiej Republice Weimarskiej, a następnie w III Rzeszy. Po 1945 r. leżał na terenie państwa polskiego w województwie gdańskim, po 1975 r. w województwie elbląskim, a po reformie administracyjnej w 1998 r. w województwie pomorskim. Brak jest także jednolitej nazwy opisującej region; teren ten określano jako część Warmii, Dolne Powiśle czy po prostu Powiśle. Ten ostatni termin po raz pierwszy pojawił się przy okazji plebiscytu w 1920 r. nazywanego plebiscytem na Warmii i Mazurach lub plebiscytem na Warmii, Mazurach i Powiślu²⁰⁴. Nazwę stworzył związek Polaków w Niemczech na potrzeby organizacji plebiscytu²⁰⁵.

Zmiany terytorialne i administracyjne miały istotny wpływ na kształtowanie się tożsamości regionalnej. Kulturę terenów dzisiejszej gminy Kwidzyn przez wieki tworzyły trzy grupy: polska (osadnicy z ziemi chełmińskiej, Mazowsza i lewobrzeżnego Pomorza), niemiecka (koloniści sprowadzeni przez Zakon Krzyżacki, osadnicy z północnych Niemiec sprowadzani od l. 30-tych XVI w. – członkowie gmin menonickich) i holenderska (sprowadzani od l. 30-tych XVI w. członkowie gmin menonickich) – różniące się między sobą językiem, zwyczajami, kulturą i religią. Duże zmiany pod względem etnicznym przyniósł ze sobą okres rozbiorów Polski: menonicy ze względów religijnych i ekonomicznych masowo emigrowali do Rosji. W większości wsi na tym terenie dużą część stanowiła ludność mówiąca językiem niemieckim (około 60%), językiem polskim posługiwała się mniejsza grupa (około 40%)²⁰⁶. W 1945 r. niemal wszyscy niemieckojęzyczni mieszkańcy opuścili te tereny, a na ich miejsce napłynęła w większości ludność wysiedlona z Wileńszczyzny, Grodzieńszczyzny, Podola, Polesia, Lwowa, Wołkowyska, Wołynia i innych części Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej, część ludności, która osiedlała się w gminie Kwidzyn pochodziła z Polski centralnej oraz dalszych województw (m.in. rzeszowskiego, krakowskiego). W 1946 i 1947 r. nieliczni Niemcy, którzy pozostali na tych terenach zostali przymusowo uznani za Polaków.

W chwili obecnej dziedzictwo Olędrów (Holendrów i Niemców wyznania menonickiego) ucytelnione jest przez szlak turystyczny „Śladami Mennonitów w Dolinie Kwidzyńskiej” przebiegający przez zachodnią część gminy.

Jednocześnie rozwija się polskie dziedzictwo kulturowe ziemi kwidzyńskiej przejawiające się w kulturze ludowej: w pieśniach, tańcach, zwyczajach. Miejscową kulturę i tradycje krzewi ludowy zespół śpiewaczy "Wesoła Gromadka".

W Kwidzynie istnieją obecnie dwie organizacje, które kultywują pamięć o mieszkańcach Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej: Kwidzyńskie Koło Sybiraków (KKS) oraz Stowarzyszenie Kresowiaków w Kwidzynie (SKK).

²⁰⁴ Po krzyżackim rozboju, sygn. Twardy Mazur, w: Gazeta Polska Dla Powiatów Nadwiślańskich, 15.07.1920, Rok 1, Nr 89, s. 2; P. Chmura, Znaczenie ogólnoeuropejskie problemu przynależności Powiśla do Polski w: Gazeta Polska Dla Powiatów Nadwiślańskich, 24.07.1920, Rok 1, Nr 97, s. 1;

²⁰⁵ M. Łukianow-Tukalo, M. Maciejewski, Pamięć Kresowian i o Kresach w kontekście przemian pamięci na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski, w: Opuscula Sociologica, 2017, nr 2, s. 29;

²⁰⁶ B. Łazowska, Statystyka na ziemiach polskich pod panowaniem pruskim, w: Wiadomości Statystyczne, 2008, LXIII, Nr 5, s. 88;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

W Kwidzynie mieści się również siedziba Towarzystwa Kulturalnego Ludności Niemieckiej Ojczyzna (Gesellschaft der Deutschen Minderheit „Vaterland“ in Marienwerder). Towarzystwo organizuje kursy językowe, angażuje się również w znalezienie miejscowym szkołom szkół partnerskich w Niemczech, razem z samorządami zajmuje się ochroną dziedzictwa kulturowego regionum.in. poprzez rewitalizację historycznych cmentarzy.

Aktywną jednostką propagującą niematerialne dziedzictwo kulturowe Gminy Kwidzyn prowadzi Gminny Ośrodek Kultury w Kwidzynie. W ramach swojej działalności GOK organizuje konkursy z zakresu historii Powiśla, zajmuje się również organizacją obchodów świąt i rocznic ważnych wydarzeń lokalnych i państwowych (Plebiscyt na Powiślu, Warmii i Mazurach, Święto Odzyskania Niepodległości). Niematerialne dziedzictwo kulturowe Powiśla upowszechniają prowadzone przez ośrodek warsztaty rękodzieła, a także lokalne święta tj.: Święto Pieczonego Ziemniaka, Święto Wsi – Dożynki parafialne w Tychnowach, Święto Śliwki w Rakowcu. W działania Gminnego Ośrodka Kultury na rzecz promowania niematerialnego dziedzictwa kultury wpisują się również występy zespołu wokalnego *Pas de nom*, który wykonuje m.in. utwory patriotyczne oraz kolędy i pastorałki.

Ponadto GOK uczestniczy w programie „Patriotyzm jutra”, który ma na celu zwiększenie wiedzy z zakresu historii Polski oraz wsparcie inicjatyw społecznych w działaniach poświęconych pielęgnowaniu i promowaniu lokalnego dziedzictwa i kultury. Program ten realizowany jest poprzez przedstawienia i warsztaty regionalne o wielokulturowości Powiśla. Promocja dziedzictwa Gminy Kwidzyn realizowana jest również poprzez publikacje dotyczące historii poszczególnych wsi i zamieszkujących je interesujących ludzi.

Lokalną tradycję kulinarną gminy Kwidzyn propagują natomiast warsztaty kulinarne, których materialnym przejawem są wydawnictwa ze zbiorami przepisów.

Z zachowanych niematerialnych elementów dziedzictwa kulturowego pozostały również nazwy geograficzne i historyczne (BalDRAM 1672 r., Brachlewo 1788 r., Brokowo 1294 r., Dubiel 1582 r., Gurcz 1682 r., Pastwa 1788 r.), są one nośnikami tradycji, świadectwem minionych pokoleń oraz historii i wielokulturowości regionu. Sposobem ich utrwalenia i zachowania jest możliwość wpisu do rejestru zabytków (art. 9 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

5.3.1. Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	Adres	Obiekt	Nr rej. zabytków	Nr d. rejestru zabytków	Data wpisu
1.	Górki	Górki nr 4	Dwór w granicach założenia dworsko-parkowego oznaczonych na załączniku graficznym do decyzji	A-1333	175/90	24.10.1990
2.	Janowo	Janowo nr 40	kościół parafialny p.w. Św. Jana Chrzciciela wraz z otaczającym cmentarzem i bramą cmentarną	A-1439	332/94	14.02.1994
3.	Licze	Licze 77 i 77a	zespół dworsko-parkowy (dwór, park)	A-336	259, 66/83	28.09.1962 17.01.1983
4.	Mareza	Mareza	cmentarz menonicki	A-1249	106/88	19.08.1988
5.	Podzamcze	Podzamcze 36	zameczek	A-123	12	10.11.1959

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

	(d. Biały Dwór)	a				
6.	Pastwa	Pastwa nr 23	kościół ewangelicki ob. rzymskokatolicki filialny p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa wraz z działką	A-1886	-	19.04.2012
7.	Rakowiec	Rakowiec ul. Kościelna 23 i 26	kościół parafialny p.w. Św. Antoniego wraz z plebanią	A-836	720, 721	24.04.1975 24.04.1975
8.	Rakowiec	Rakowiec ul. Cicha 8	dwór	A-924	43/78	24.08.1978
9.	Tychnowy	Tychnowy ul. Kwidzyńska / ul. Kościelna	kościół parafialny p.w. Św. Jerzego z cmentarzem przykościelnym, bramą wjazdową, kapliczką, historycznymi nagrobkami i zielenią wysoką	A-265	166, 565/98	09.12.1961 7.07.1998

5.3.2. Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	Obiekty	Ilość	Nr rejestru zabytków	Data wpisu
1.	Janowo	Kościół parafialny p.w. Św. Jana Chrzciciela – zabytkowe późnobarokowe i neogotyckie wyposażenie sakralne, koniec XVIII i XIX w.: obrazy, feretron, ambona, konfesjonały, witraże	11	B/337	16.01.2002 r.
	Pastwa	Kościół filialny p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa – zespół neogotyckich witraży z pocz. XX w.	16	B/336	9.01.2012 r.
	Rakowiec	Kościół parafialny p.w. Św. Antoniego – zabytkowe gotyckie i barokowe wyposażenie sakralne od XV do XVIII wieku: ołtarz, ambona, chrzcielnica gotycka, płyty nagrobne	5	B/316	17.07.2008 r.
	Tychnowy	Kościół parafialny p.w. Św. Jerzego – zabytkowe wyposażenie sakralne od epoki gotyku do nowożytnej (XV – XIX w.): ołtarze, ambona, chrzcielnica, rzeźby, wsporniki, feretron, malowidła ścienne, empora, prospekt organowy, konfesjonały	24	B-188	23.06.1982 r.

5.3.3. Wykaz zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	obiekt	Chronologia/ kultura	Rejestr zabytków
1.	Podzamcze	grodzisko	wczesna epoka żelaza i wczesne średniowiecze	decyzja z dnia 1.12.1969 r. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

				w Gdańsku, nr rej. 52/A
2.	Podzamcze/Tychnowy	osada przygodowa	osada datowana na okres wczesnośredniowieczny stanowi zespół osadniczy w Podzamczu, położona ok. 100 m na pn.-wsch. od grodziska w Podzamczu	decyzja z dnia 7.01.1970 r. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku, nr rej. 74/A
3.	Bedrony (Baldram)	grodzisko wyżynne	wczesne średniowiecze	decyzja z dnia 7.01.1970 r. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku, nr rej. 63/A
4.	Bedrony – Baldram (Tychnowy)	osada otwarta	średniowiecze	decyzja z dnia 7.01.1970 r. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku, nr rej. 72/A
5.	Bedrony (Baldram)	osada otwarta	wczesne średniowiecze i późne średniowiecze	decyzja z dnia 7.01.1970 r. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku, nr rej. 73/A
6.	Stary Czerwony Dwór (Tychnowy)	osada	wczesne średniowiecze	decyzja z dnia 7.01.1970 r. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku, nr rej. 75/A
7.	Podzamcze	osada otwarta	osada wielokulturowa z wczesnej epoki żelaza i okresu średniowiecznego	decyzja z dnia 16.02.1990 r. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie, nr rej. 2/A/90
8.	Podzamcze	osada otwarta	osada wielokulturowa	decyzja z dnia 9.04.1990 r. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie, nr rej. 6/A/90

5.3.4. Parki kulturowe

Na terenie gminy Kwidzyn nie występują parki kulturowe. Brak jest obszarów, które na jednej powierzchni łączyłyby w sobie ponadprzeciętne wartości krajobrazu kulturowego oraz wyróżniające się krajobrazowo tereny z zabytkami nieruchomymi, charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

5.3.5. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego w gminie Kwidzyn są sporządzane przez Wójta Gminy Kwidzyn, następnie plany uchwała Rada Gminy Kwidzyn. Obszar gminy pokryty jest miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego na 20% powierzchni.

Gmina posiada aktualne plany zagospodarowania przestrzennego dla następujących obszarów:

- osiedle gminnej zabudowy mieszkaniowej w Rakowcu - Uchwała Nr XXXIX/177/98 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 18 czerwca 1998 r.,

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

- fragment wsi Lipianki i Korzeniewo - Uchwała Nr XXIX/191/02 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 10 kwietnia 2002 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2002 r., Nr 29 poz. 700),
- tereny wyznaczone dla planowanej drogi publicznej w obrębach Lipianki, Mareza i Baldram - Uchwała Nr XXXIII/215/02 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 7 października 2002 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2003 r., Nr 13 poz. 135),
- teren położony w obrębie geodezyjnym Rakowiec - Uchwała Nr XXI/157/05 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 23 marca 2005 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2005 r., Nr 44 poz. 859),
- teren przeznaczony dla potrzeb działalności gospodarczej związanej z eksploatacją złóż i kopalini na terenie wsi Kamionka - Uchwała Nr XXI/158/05 z dnia 23 marca 2005 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2005 r., Nr 44 poz. 860),
- tereny położone w obrębie geodezyjnym Górki - Uchwała Nr XXXI/219/06 z dnia 28 lutego 2006 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2006 r., Nr 61 poz. 1246),
- nieruchomości położone w obrębie geodezyjnym Dankowo (zmiana mpzp) - Uchwała XXXV/255/2006 z dnia 18 lipca 2006 r. (Dz. U. Woj. Pom. z 2006 r., Nr 100 poz. 2060),
- nieruchomości położone w obrębie geodezyjnym Rakowiec - Uchwała Nr XXXVII/268/06 z dnia 20 października 2006 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2007 r. Nr 34 poz. 497),
- nieruchomości oznaczone numerami działek: 187, 189, 190, 191, 192 położone w obrębie geodezyjnym Rozpędziny - Uchwała nr VIII/48/07 z dnia 15 maja 2007 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2007 r., Nr 143 poz. 2669),
- teren górniczy położony w obrębie geodezyjnym Podzamcze - Uchwała Nr X/60/2007 z dnia 7 września 2007 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2008 r., Nr 19 poz. 487),
- nieruchomości położone w obrębach Dankowo i Górki - Uchwała Nr XIII/83/07 z dnia 14 grudnia 2007 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2008 r., Nr 39 poz. 1152),
- działki oznaczone numerami: 257/6, 257/8, 147/2, 256/9, 256/10, 256/12, 256/13, 256/14 położone w obrębie geodezyjnym Brachlewo - Uchwała Nr XVI/91/15 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 10.09.2015 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2015 r., poz. 3223),
- część obrębów geodezyjnych: Brachlewo, Brokowo, Dubiel, Kamionka, Tychnowy - Uchwała Nr XIX/119/15 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 9.11.2015 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2015 r., poz. 3630),
- tereny położone w obrębie geodezyjnym Górki - Uchwała Nr XXIII/140/16 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 29.01.2016 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2016 r., poz. 1066),
- dla miejscowości Gilwa Mała - Uchwała Nr XXXV/236/2017 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 23.02.2017 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2017 r., poz. 1571),
- teren górniczy położony w obrębie geodezyjnym Podzamcze - Uchwała Nr XLV/315/17 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 21.12.2017 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2018 r., poz. 386),
- część obrębu geodezyjnego Baldram - Uchwała Nr XLVI/319/18 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 25.01.2018 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2018 r., poz. 646).

W miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego gminy Kwidzyn uwzględniono ochronę dziedzictwa kulturowego: zabytków wpisanych do rejestru zabytków, włączonych do gminnej ewidencji zabytków oraz wskazanych do ochrony poprzez zapisy planu. Plany te zawierają zasady ochrony, warunki konserwatorskie dotyczące realizacji nowej zabudowy w strefach ochrony konserwatorskiej zespołów ruralistycznych, zespołów dworsko-parkowych, zasady ochrony zabytkowych zespołów zabudowy, obiektów, parków oraz innych form zieleni komponowanej, a także stref ochrony archeologicznej. Określają dokładnie przedmiot ochrony i zasady realizacji inwestycji przy zabytkowych obiektach i obszarach: w zespołach ruralistycznych ochronie podlegają historyczny układ przestrzenny, w tym historyczne podziały parcelacyjne, istniejące elementy

zadrzewienia związane z historycznym zainwestowaniem, obowiązuje nakaz zachowania i uczynienia w zagospodarowaniu terenu historycznego układu ruralistycznego, nowa zabudowa powinna stanowić uzupełnienie historycznej zabudowy oraz kontynuować miejscową i regionalną tradycję budowlaną, parametry nowoprojektowanej zabudowy należy dopasować do historycznej zabudowy, przy czym należy projektować budynki o prostej formie tak, aby istniejący budynek historyczny stanowił dominantę architektoniczną terenu. W obiektach włączonych do gminnej ewidencji zabytków ochronie podlega układ eksponowanych elewacji oraz dachu i zwieńczenia budowli z rozmieszczeniem, wielkością i proporcjami otworów, elementami programu architektoniczno-estetycznego (detale, faktura materiałów, zasada kolorystyki itd.), stolarka, urządzenia łączące obiekt z otaczającym terenem, towarzyszące obiekty pomocnicze wspierające kompozycyjnie obiekt główny, w budynkach tych dopuszcza się zmiany związane z przystosowaniem ich do współczesnych wymogów technicznych i funkcjonalnych. Dla obiektów zabytkowych o wartościach kulturowych obowiązuje ochrona ich usytuowania, ich gabarytów, bryły, historycznej formy architektonicznej, w tym kształt dachów, historycznej dyspozycji ścian, historycznego detalu architektonicznego, w tym wielkość, kształt otworów okiennych i drzwiowych wraz z historycznymi podziałami stolarki, historycznych materiałów budowlanych i historycznej kolorystyki, w planach wyznaczono również strefy ochrony stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków (w niektórych planach oznaczonych symbolem W1), dla których ustalono ochronę krajobrazową, zakaz zabudowy, zakaz realizacji sieci i urządzeń infrastruktury technicznej oraz zakaz zalesień, strefy ochrony stanowisk archeologicznych w wojewódzkiej ewidencji (w niektórych planach oznaczonych symbolem W2), w których ewentualne działania inwestycyjne dopuszcza się po wykonaniu badań archeologicznych wraz z dokumentacją archeologiczno-konserwatorską.

Określone w w/w planach miejscowych zasady ochrony konserwatorskiej są adekwatne do wartości zasobu kulturowego gminy i właściwie je chronią.

Dla następujących obszarów powinno się sporządzić miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego:

- dla historycznych układów ruralistycznych wsi włączonych do gminnej ewidencji zabytków: Janowo, Korzeniewo, Licze, Lipianki, Mareza, Nowa wieś Kwidzyńska, Rakowiec, Tychnowy,
- dla historycznych zespołów dworsko-parkowych włączonych do gminnej ewidencji zabytków w: Pawlicach, Podzamczu, Szałwinku – wraz z wyznaczeniem strefy ekspozycji tych zespołów.

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Gminna Ewidencja Gminy Kwidzyn została wykonana w formie zbioru kart adresowych, aktualizowana w 2015 roku i przyjęta Zarządzeniem Nr 183/2015 Wójta Gminy Kwidzyn z dnia 11 grudnia 2015 r. w sprawie przyjęcia Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Kwidzyn. Karty adresowe, zawierają następujące informacje:

- nazwa obiektu,
- dane adresowe,
- funkcja obiektu,
- czas powstania,
- rodzaj ochrony konserwatorskiej,
- materiał,
- krótki opis,
- rodzaj użytkowania,

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

- stan zachowania,
- zdjęcia.

Ze względu na to, że gminna ewidencja została sporządzona przed wejściem w życie Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. Nr 113, poz. 661) karty adresowe nie zostały wykonane zgodnie z w/w przepisem. Należałoby wykonać aktualizację gminnej ewidencji zabytków w połączeniu z weryfikacją obiektów w terenie.

W Gminnej Ewidencji Zabytków gminy Kwidzyn znajduje się 601 zabytków, w tym zarówno zabytki nieruchome (budynki mieszkalne i gospodarcze, zabytki techniki, cmentarze, parki, zespoły zieleni itd.) jak i stanowiska archeologiczne.

Zabytki ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Kwidzyn to przeważającej ilości budynki mieszkalne, mieszkalno-gospodarcze i gospodarcze (inwentarskie, stodoły, chlewy) pochodzące z przełomu XIX/XX w., początku XX w. i z okresu międzywojennego, są to w większości budynki murowane, budynki drewniane są w zdecydowanej mniejszości. Wyróżniającą się grupę zabytków stanowią cmentarze menonickie (Mareza, Podzamcze), ewangelickie (BalDRAM, Dubiel, Gilwa Mała, Gniewskie Pole, Grabówko, Janowo, Kamionka, Lipianki, Nowa Wieś Kwidzyńska, Ośno, Pastwa, Rakowice, Rakowiec, Rozpędziny, Wola Sosenska), bezwyznaniowe (Brokowo, Nowy Dwór), przy majątkach dworskich (Górki, Licze) i przykościelne (Janowo, Rakowiec, Tychnowy), wśród nich wyróżnia się niewielki cmentarz menonicki w Marezie – wpisany do rejestru zabytków. Parki podworskie zachowały się dosyć licznie, zakładane były najczęściej pod koniec XIX w. i na początku XX w., towarzyszyły dworom w Bronnie, Górkach, Liczu, Ośnie, Pawlicach, Podzamczu. Wśród nich wyróżnia się park w Górkach, który pierwotnie posiadał kompozycję barokową, uzupełnioną w XIX w. o kompozycję krajobrazową z elementami kompozycji geometrycznej. W grupie zabytków techniki znalazły się wiadukty (Brachlewo, Grabówko, Rozpędziny), mosty (Grabówko, Pastwa, Mareza, Szadowo), stacje kolejowe (Brachlewo, Licze, Mareza, Rakowiec), dróżnicówki (BalDRAM, Tychnowy - dwie), parowozownia (Mareza), trafostacje (Bronno, Gniewskie Pole, Grabówko, Gurcz, Lipianki, Nowa Wieś Kwidzyńska, Pastwa, Podzamcze, Rakowiec, Rozpędziny i Szałwinek), kuźnie (Gniewskie Pole, Licze, Nowy Dwór, Pastwa i Rakowiec), młyn (Szadowo), remiza (Podzamcze) oraz budynek wodowskazu w Korzeniewie, który obecnie jest nieużytkowany. Na obszarze gminy znajdują się dwa kościoły gotyckie (Rakowiec, Tychnowy) i dwa kościoły neogotyckie (Janowo, Pastwa). Zachowały się budynki szkół w Janowie, Lipiankach, Podzamczu i Rakowcu. Szkoły w Lipiankach, Podzamczu i Rakowcu pełnią obecnie inne funkcje, które nie kolidują z historycznym charakterem budynków. Są to budynki murowane, wzniesione na przełomie XIX/XX w. lub w okresie międzywojennym. Budynki administracji publicznej reprezentowane są przez dawny Urząd Gminy w Janowie, dawny Polski Urząd Celny w Janowie i dawny Niemiecki Urząd Celny w Pastwie oraz budynek Urzędu Wodnego w Korzeniewie. W Brachlewie znajduje się leśniczówka z 1899 r. Kapliczki przydrożne, które występują w gminie Kwidzyń pochodzą z okresu od pocz. XX w. do końca okresu międzywojennego, są one murowane, otynkowane z figurą Maryi, tylko w Tychnowach kapliczka jest nieotynkowana, wzniesiona z cegły licówki i kamienia polnego, wewnątrz figura św. Rocha.

Gminna Ewidencja Zabytków powinna podlegać cyklicznej weryfikacji i aktualizacji. Zgodnie z art. 22 ust. 5 pkt 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta powinny być ujęte w gminnej ewidencji zabytków w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Proponuje się wyłączenie z Gminnej Ewidencji Zabytków następujących obiektów:

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

- młyn w Piekarskim Młynie 2, dz. 143/5 – rozebrany,
- budynek gospodarczy z zespołu podworskiego, Bronno, dz. 445/37 – spalony.

Proponuje się włączenie do Gminnej Ewidencji Zabytków następujących obiektów:

- budynek mieszkalny, Piekarski Młyn 2, dz. 143/4 – ost. ćw. XIX w.,
- budynek gospodarczy, Piekarski Młyn 2, dz. 143/4 – ost. ćw. XIX w.,
- most na rz. Liwie, dz. 89 – l. 30-te XX w.,
- śluza na rz. Liwie, dz. 89 – l. 30-te XX w.

5.4.1. Obiekty nieruchomości

Lp.	Miejscowość	Ulica	Nr	Obiekt	Datowanie	Nr w rej. zab.
1.	Baldram		2	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
2.	Baldram		2	obora	pocz. XX w.	
3.	Baldram		5	budynek mieszkalny	ok. 1905 r.	
4.	Baldram		8	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
5.	Baldram		16	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
6.	Baldram		18	budynek mieszkalny	XIX/XX w.	
7.	Baldram		18	stajnia	1931 r.	
8.	Baldram		19	budynek mieszkalny	l. 20-te XX w.	
9.	Baldram		21	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
10.	Baldram		21	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
11.	Baldram		25	budynek mieszkalno-gospodarczy	l. 30-te XX w.	
12.	Baldram		39	dróżnicówka	ok. 1915 r.	
13.	Baldram			cmentarz ewangelicki	pocz. XIX w.	
14.	Brachlewo		5	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
15.	Brachlewo		11	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
16.	Brachlewo		15	budynek mieszkalny	k. XIX w.	
17.	Brachlewo		15	budynek gospodarczy	l. 30-te XX w.	
18.	Brachlewo		15	stodoła	l. 30-te XX w.	
19.	Brachlewo		16	budynek mieszkalny	1896 r.	
20.	Brachlewo		16	budynek gospodarczy	1905 r.	
21.	Brachlewo		16	stodoła	ok. 1905 r.	
22.	Brachlewo		18	budynek mieszkalny	ok. 1905 r.	
23.	Brachlewo		20	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
24.	Brachlewo		39	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
25.	Brachlewo		42	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
26.	Brachlewo		52	budynek mieszkalny	XIX/XX w.	
27.	Brachlewo		53	leśniczówka	1899 r.	
28.	Brachlewo		53	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
29.	Brachlewo		58	budynek mieszkalny	l. 20 XX w.	
30.	Brachlewo		58	budynek gospodarczy	l. 20 XX w.	
31.	Brachlewo			wiadukt	l. 30-te XX w.	
32.	Brachlewo		b. nr	stacja kolejowa	l. 20-te XX w.	
33.	Brachlewo		b. nr	budynek gospodarczy przy stacji kolejowej	l. 20-te XX w.	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

34.	Brokowo			cmentarz bezwyznaniowy, wiejski, nieczynny	2 poł. XIX w.	
35.	Brokowo		10	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
36.	Brokowo		12	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
37.	Brokowo		13	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
38.	Brokowo		14	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
39.	Brokowo		20	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
40.	Brokowo		24	budynek mieszkalno- gospodarczy	XIX/ XX w.	
41.	Brokowo		28	budynek mieszkalny	I. 20-te XX w.	
42.	Brokowo		b. nr	budynek gospodarczy w d. PGR	I. 20-te XX w.	
43.	Bronno			budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
44.	Bronno			park podworski	pocz. XX w.	
45.	Bronno			stodoła	pocz. XX w.	
46.	Bronno			transformator	pocz. XX w.	
47.	Dubiel		12	budynek mieszkalny	ost. ćw. XIX w.	
48.	Dubiel		12	budynek gospodarczy	ost. ćw. XIX w.	
49.	Dubiel		16	budynek inwentarski	pocz. XX w.	
50.	Dubiel		16	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
51.	Dubiel		17	budynek mieszkalno- gospodarczy	XIX/XX w.	
52.	Dubiel			cmentarz ewangelicki	I. 30-te XX w.	
53.	Gilwa Mała		7	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
54.	Gilwa Mała			cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.	
55.	Gniewskie Pole		4	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
56.	Gniewskie Pole		4	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
57.	Gniewskie Pole		4a	stodoła	pocz. XX w.	
58.	Gniewskie Pole		17	budynek mieszkalny	I. 20-te XX w.	
59.	Gniewskie Pole		17	budynek gospodarczy	I. 20-te XX w.	
60.	Gniewskie Pole			kuźnia	pocz. XX w.	
61.	Gniewskie Pole		18	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
62.	Gniewskie Pole		18	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
63.	Gniewskie Pole		39	budynek mieszkalno- gospodarczy	kon. XIX w.	
64.	Gniewskie Pole		39	stodoła	I. 20-te XX w.	
65.	Gniewskie Pole		41	stajnia	1931 r.	
66.	Gniewskie Pole		42	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
67.	Gniewskie Pole		42	stodoła	pocz. XX w.	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

68.	Gniewskie Pole		42	budynki gospodarcze	pocz. XX w.	
69.	Gniewskie Pole		bez numeru	transformator	1 ćw. XX w.	
70.	Gniewskie Pole			cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.	
71.	Górki		4	dwór	k. XVI, 1850 r.	A-1333
72.	Górki		4	założenie dworsko-parkowe	XVIII-XX w.	A-1333
73.	Górki		4	budynek gospodarczy	k. XIX w.	
74.	Górki			park	XVIII/XIX w.	A-1333
75.	Górki			cmentarz ewangelicki przy majątku dworskim Górki	XIX w.	
76.	Grabówko		10	budynek mieszkalny	ok. 1900	
77.	Grabówko		11	budynek mieszkalny	ok. 1910	
78.	Grabówko		12	budynek mieszkalny	ok. 1930	
79.	Grabówko		13	budynek mieszkalny	ok. 1920	
80.	Grabówko		13	budynek gospodarczy	ok. 1920	
81.	Grabówko		16	budynek mieszkalny	ok. 1890	
82.	Grabówko		17	budynek mieszkalny	ok. 1900	
83.	Grabówko		17	budynek gospodarczy	ok. 1910	
84.	Grabówko		17	piwnica	ok. 1910	
85.	Grabówko		19	budynek mieszkalny	ok. 1920	
86.	Grabówko		20	budynek mieszkalny	ok. 1910	
87.	Grabówko		20	budynek gospodarczy	ok. 1910	
88.	Grabówko		22	budynek gospodarczy	ok. 1910	
89.	Grabówko		23	budynek mieszkalny	ok. 1900	
90.	Grabówko		25	budynek mieszkalny	ok. 1935	
91.	Grabówko		25 a	budynek mieszkalno - gospodarczy	ok. 1910	
92.	Grabówko		26	budynek mieszkalno - gospodarczy	ok. 1910	
93.	Grabówko		30	budynek mieszkalny	ok. 1910	
94.	Grabówko		30	budynek gospodarczy	ok. 1910	
95.	Grabówko		32	budynek gospodarczy	ok. 1920	
96.	Grabówko		34	budynek mieszkalny	1921	
97.	Grabówko		34	budynek gospodarczy	koniec XIX w.	
98.	Grabówko		35	budynek gospodarczy	1898	
99.	Grabówko		36	budynek mieszkalny	ok. 1910	
100.	Grabówko		36	budynek gospodarczy (1)	ok. 1910	
101.	Grabówko		36	budynek gospodarczy (2)	ok. 1910	
102.	Grabówko		36	stodoła	ok. 1910	
103.	Grabówko		36	brama	ok. 1910	
104.	Grabówko		36	dęby		
105.	Grabówko		37	budynek mieszkalny	ok. 1906	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

106.	Grabówko		37	budynek gospodarczy (1)	ok. 1910	
107.	Grabówko		37	budynek gospodarczy (2)	ok. 1910	
108.	Grabówko		41	budynek mieszkalny	ok. 1920	
109.	Grabówko		44	budynek mieszkalny	1888	
110.	Grabówko		45	budynek mieszkalny	ok. 1910	
111.	Grabówko		46	budynek mieszkalny	1888	
112.	Grabówko		47	budynek gospodarczy	ok. 1920	
113.	Grabówko		48	budynek mieszkalny	ok. 1930	
114.	Grabówko		50	budynek mieszkalny	ok. 1930	
115.	Grabówko		50	budynek gospodarczy	ok. 1930	
116.	Grabówko			cmentarz dawniej ewangelicki	1 połowa XIX wieku	
117.	Grabówko			kaplica cmentarna	ok. 1930	
118.	Grabówko			transformator	ok. 1920	
119.	Grabówko			wiadukt (1)	ok. 1915	
120.	Grabówko			wiadukt (2)	ok. 1915	
121.	Grabówko			most przez Wisłę	ok. 1915	
122.	Gurcz		3	budynek mieszkalny	1937 r.	
123.	Gurcz		3	budynek gospodarczy	I. 30-te XX w.	
124.	Gurcz		6	budynek mieszkalno-gospodarczy	1902 r.	
125.	Gurcz		7	budynek mieszkalny	I. 20-te XX w.	
126.	Gurcz		7	budynek gospodarczy	I. 20-te XX w.	
127.	Gurcz		17	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
128.	Gurcz		34	budynek mieszkalno-gospodarczy	I. 20-te XX w.	
129.	Gurcz		41	budynek mieszkalny	I. 20-te XX w.	
130.	Gurcz		41	budynek gospodarczy	I. 20-te XX w.	
131.	Gurcz			kapliczka przydrożna	I. 30-te XX w.	
132.	Gurcz			transformator	ok. 1925 r.	
133.	Janowo		40	kościół parafialny pw. Jana Chrzciciela	I. 1867-1872	A-1439
134.	Janowo			cmentarz przykościelny przy kościele parafialnym p.w. Św. Jana Chrzciciela	2 poł. XIX w.	A-1439
135.	Janowo			brama cmentarna	2 poł. XIX w.	A-1439
136.	Janowo		2	budynek mieszkalny - Polski Urząd Celny	1920 r.	
137.	Janowo		2	budynek gospodarczy	1920 r.	
138.	Janowo		4	budynek mieszkalny	po. 1920 r.	
139.	Janowo		6	budynek mieszkalny	1920 r.	
140.	Janowo		10	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
141.	Janowo		18	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
142.	Janowo		18	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

143.	Janowo		24	budynek mieszkalny	kon. XIX w.	
144.	Janowo		31	budynek mieszkalny	ost. ćw. XIX w.	
145.	Janowo		35	budynek gospodarczy (1)	1913 r.	
146.	Janowo		38	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
147.	Janowo		42	szkoła	1935 r.	
148.	Janowo		42	budynek gospodarczy (1)	1935 r.	
149.	Janowo		42	budynek gospodarczy (2)	ok. 1935 r.	
150.	Janowo		53	budynek mieszkalny	1930 r.	
151.	Janowo		54	budynek d. Urzędu Gminy	l. 20-te XX w.	
152.	Janowo		55	budynek mieszkalny	l. 20-te XX w.	
153.	Janowo		55	budynek gospodarczy	l. 20-te XX w.	
154.	Janowo		55	stodoła	l. 20-te XX w.	
155.	Janowo		60	budynek mieszkalny	ost. ćw. XIX w.	
156.	Janowo		64	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.	
157.	Janowo		64	budynek gospodarczy	l. 30-te XX w.	
158.	Janowo		68	budynek mieszkalny	1937 r.	
159.	Janowo		68	budynek gospodarczy	l. 30-te XX w.	
160.	Janowo		69	budynek mieszkalno-gospodarczy	k. XIX w.	
161.	Janowo		70	budynek mieszkalno-gospodarczy	kon. XIX w.	
162.	Janowo			cmentarz ewangelicki	1 poł. XIX w.	
163.	Kamionka		10	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.	
164.	Kamionka		13	budynek mieszkalny	k. XIX w.	
165.	Kamionka		14	budynek gospodarczy	l. 30-te XX w.	
166.	Kamionka		15	budynek mieszkalno-gospodarczy	l. 30-te XX w.	
167.	Kamionka		25	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.	
168.	Kamionka			cmentarz ewangelicki	2 poł. XVIII w.	
169.	Korzeniewo	Kościuszki	1	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
170.	Korzeniewo	Kwidzyńska	1	budynek mieszkalny	ost. ćw. XIX w.	
171.	Korzeniewo	Kwidzyńska	5	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
172.	Korzeniewo	Kwidzyńska	6	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
173.	Korzeniewo	Kwidzyńska	6	chlew	l. 30-te XX w.	
174.	Korzeniewo	Kwidzyńska	6	stodoła	pocz. XX w.	
175.	Korzeniewo	Kwidzyńska	13	stodoła	l. 20-te. XX w.	
176.	Korzeniewo	Kwidzyńska	13	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
177.	Korzeniewo	Kwidzyńska		kapliczka	pocz. XX w.	
178.	Korzeniewo	Kwidzyńska	16	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
179.	Korzeniewo	Kwidzyńska	18	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
180.	Korzeniewo	Kwidzyńska	22	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
181.	Korzeniewo	Kwidzyńska	22	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
182.	Korzeniewo	Kwidzyńska	29	budynek mieszkalny	k. XIX w.	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

183.	Korzeniewo	Łąkowa	1	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
184.	Korzeniewo	Łąkowa	3	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
185.	Korzeniewo	Łąkowa	10	budynek mieszkalny	1 ćw. XX w.	
186.	Korzeniewo	Łąkowa	b. nr	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
187.	Korzeniewo	Łąkowa		budynek urzędu wodnego	1 ćw. XX w.	
188.	Korzeniewo	Raławicka	1	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
189.	Korzeniewo	Raławicka	5	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
190.	Korzeniewo	Raławicka	9	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
191.	Korzeniewo	Wiślana	2	chlew	pocz. XX w.	
192.	Korzeniewo	Wiślana	1	budynek mieszkalny	kon. XIX w.	
193.	Korzeniewo			budynek bosmanatu portu wiślanego (budynek wodowskazu ob. kaplica)	poł. XIX w.	
194.	Licze		1	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
195.	Licze		3	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
196.	Licze		5	budynek mieszkalny	1 ćw. XX w.	
197.	Licze		5	budynek gospodarczy	XIX/XX w.	
198.	Licze		6	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
199.	Licze		6	budynek gospodarczy	XIX/XX w.	
200.	Licze		10	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
201.	Licze		11	budynek mieszkalny	kon. XIX w.	
202.	Licze		15	budynek mieszkalny	1933 r.	
203.	Licze		15	kuźnia	1921 r.	
204.	Licze		17	budynek mieszkalny	1936 r.	
205.	Licze		18	budynek mieszkalny (dwojak)	k. XIX w.	
206.	Licze		19/21	budynek mieszkalny (dwojak)	k. XIX w.	
207.	Licze		23/24	budynek mieszkalny (dwojak)	k. XIX w.	
208.	Licze		29/30	budynek mieszkalny (dwojak)	k. XIX w.	
209.	Licze		36	budynek mieszkalno-gospodarczy	I. 30-te XX w.	
210.	Licze		40	budynek mieszkalno-gospodarczy	I. 30-te XX w.	
211.	Licze		41	budynek mieszkalno-gospodarczy	I. 30-te XX w.	
212.	Licze		42	budynek mieszkalno-gospodarczy	I. 30-te XX w.	
213.	Licze		47	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
214.	Licze		47	budynek gospodarczy	I. 30-te XX w.	
215.	Licze		48	stacja kolejowa	ok. 1915 r.	
216.	Licze		48	budynek gospodarczy	ok. 1915 r.	
217.	Licze		49	budynek mieszkalno-gospodarczy	I. 30-te XX w.	
218.	Licze		50	budynek mieszkalno-	I. 30-te XX w.	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

				gospodarczy		
219.	Licze		51	budynek mieszkalno-gospodarczy	l. 30-te XX w.	
220.	Licze		61	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
221.	Licze		61	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
222.	Licze		61	stodoła	pocz. XX w.	
223.	Licze		64	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.	
224.	Licze		65	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.	
225.	Licze		71	budynek gospodarczy	k. XIX w.	
226.	Licze		73	budynek gospodarczy	k. XIX w.	
227.	Licze		73	budynek gospodarczy	k. XIX w.	
228.	Licze		77	dwór	1664 r.	A-336
229.	Licze		77	park	2 poł. XIX w.	A-336
230.	Licze			aleja	k. XIX w.	
231.	Licze			kuźnia	k. XIX w.	
232.	Licze			cmentarz ewangelicki przy majątku dworskim Licze z aleją	XVII w. ?/k. XVIII w.	
233.	Lipianki		1	budynek mieszkalny	ok. 1880 r.	
234.	Lipianki		3 F	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
235.	Lipianki		3 F	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
236.	Lipianki		5	budynek mieszkalny	kon. XIX w.	
237.	Lipianki		7	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.	
238.	Lipianki		7	chlew	pocz. XX w.	
239.	Lipianki		7	stodoła (1)	pocz. XX w.	
240.	Lipianki		7	stodoła (2)	pocz. XX w.	
241.	Lipianki		b. nr	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
242.	Lipianki		12	szkoła	ok. 1930 r.	
243.	Lipianki		12	budynek gospodarczy	ok. 1930 r.	
244.	Lipianki		13	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
245.	Lipianki		13	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
246.	Lipianki		14	budynek mieszkalny	poł. XIX w.	
247.	Lipianki		14	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
248.	Lipianki		14	obora	pocz. XX w.	
249.	Lipianki		14	stodoła	pocz. XX w.	
250.	Lipianki		14	budynek gospodarczy (2)	pocz. XX w.	
251.	Lipianki		18	budynek mieszkalny	poł. XIX w.	
252.	Lipianki		24	budynek mieszkalno-gospodarczy	pocz. XX w.	
253.	Lipianki		25	budynek mieszkalno-gospodarczy	1938 r.	
254.	Lipianki		25	stodoła	l. 30-te XX w.	
255.	Lipianki		27	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.	
256.	Lipianki			cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.	
257.	Lipianki			transformator	l. 30-te XX w.	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

258.	Lipianki			kapliczka	I. 20-te XX w.	
259.	Mareza	Długa		garaż, budynek d. parowozowni przy stacji kolei wąskotorowej	ok. 1901 r.	
260.	Mareza	Długa		cmentarz menonicki	kon. XVIII w.	A-1249
261.	Mareza	Długa	1	budynek mieszkalny	1 ćw. XX w.	
262.	Mareza	Długa	4	stacja kolejowa	ok. 1901 r.	
263.	Mareza	Długa	5	sklep	ost. ćw. XIX w.	
264.	Mareza	Długa	10	budynek mieszkalny	1914 r.	
265.	Mareza	Długa	12	budynek mieszkalny	1901 r.	
266.	Mareza	Długa	18	budynek mieszkalny	kon. XIX w.	
267.	Mareza	Długa	19	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
268.	Mareza	Długa	23	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
269.	Mareza	Długa	26	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
270.	Mareza	Długa	33	budynek mieszkalny	1916 r.	
271.	Mareza	Długa	33 a	budynek gospodarczy	k. XIX w.	
272.	Mareza	Długa	36	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
273.	Mareza	Długa	36	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
274.	Mareza	Długa	36	stodoła	I. 30-te XX w.	
275.	Mareza	Długa	39	budynek mieszkalny	3 ćw. XIX w./I. 30-te XX w.	
276.	Mareza	Długa	40	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
277.	Mareza	Długa	41	budynek mieszkalny	3 ćw. XIX w.	
278.	Mareza	Długa	42	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
279.	Mareza	Długa		kapliczka przydrożna	1 ćw. XX w.	
280.	Mareza	Długa	67	budynek mieszkalny	k. XIX w.	
281.	Mareza	Długa	67	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
282.	Mareza	Długa	69	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
283.	Mareza	Długa	69	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
284.	Mareza	Długa	81	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
285.	Mareza	Długa	85a	budynek mieszkalny	kon. XIX w.	
286.	Mareza	Długa	85a	chlew	pocz. XX w.	
287.	Mareza	Długa	92	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
288.	Mareza	Długa		kapliczka przydrożna	1 ćw. XX w.	
289.	Mareza	Grabowska	2	budynek mieszkalny	1 ćw. XX w.	
290.	Mareza	Grabowska	3a	budynek mieszkalny	I. 20-te XX w.	
291.	Mareza	Grabowska	4	budynek mieszkalny	k. XIX w.	
292.	Mareza	Grabowska	7	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
293.	Mareza	Grabowska	7	stodoła	I. 30-te XX w.	
294.	Mareza	Korzeniewska	2	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
295.	Mareza	Korzeniewska	3	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
296.	Mareza	Korzeniewska	4	budynek mieszkalny	1 ćw. XX w.	
297.	Mareza	Korzeniewska	7	budynek mieszkalny	1 ćw. XX w.	
298.	Mareza	Korzeniewska	8	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
299.	Mareza	Korzeniewska	9	budynek mieszkalny	1 ćw. XX w.	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

300.	Mareza	Korzeniewska	10	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
301.	Mareza	Korzeniewska	12	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
302.	Mareza	Korzeniewska	13	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
303.	Mareza	Korzeniewska	14	budynek mieszkalny	1 ćw. XX w.	
304.	Mareza	Korzeniewska	28	magazyn	I. 20-te XX w.	
305.	Mareza	Nadrzeczna	5	budynek mieszkalny	4 ćw. XIX w.	
306.	Mareza	Sielska	1	budynek mieszkalny	1933 r.	
307.	Mareza	Sielska	1	chlew (1)	1921 r.	
308.	Mareza	Sielska	1	chlew (2)	ok. 1930 r.	
309.	Mareza	Sielska	1	stodoła	I. 30-te XX w.	
310.	Mareza	Sielska	1	stodoła	I. 30-te XX w.	
311.	Mareza			most drogowy nad rzeką Liwą	ok. 1920 r.	
312.	Mareza/ Kwidzyn			most kolejowy / ob. kładka dla pieszych / nad kanałem Palemona, pozostałość kolejki wąskotorowej Ruginowo-Kwidzyn-Gurcz	1901 r. / ok. 1950 r.	
313.	Nowa Wieś Kwidzyńska		3	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
314.	Nowa Wieś Kwidzyńska		6	budynek mieszkalny	ok. 1905 r.	
315.	Nowa Wieś Kwidzyńska		6	budynek gospodarczy	1905 r.	
316.	Nowa Wieś Kwidzyńska		8	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
317.	Nowa Wieś Kwidzyńska		8	stodoła	I. 30-te XX w.	
318.	Nowa Wieś Kwidzyńska		12	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
319.	Nowa Wieś Kwidzyńska			cmentarz	pocz. XX w.	
320.	Nowa Wieś Kwidzyńska			transformator	I. 20-te XX w.	
321.	Nowy Dwór		1	budynek mieszkalny	ok. 1900	
322.	Nowy Dwór		2,2a	budynek mieszkalny	ok. 1850	
323.	Nowy Dwór		3a,b	budynek mieszkalny	ok. 1905	
324.	Nowy Dwór		4	budynek mieszkalny	ok. 1890	
325.	Nowy Dwór		9	budynek mieszkalny	ok. 1910	
326.	Nowy Dwór		9	budynek gospodarczy	ok. 1910	
327.	Nowy Dwór		10	budynek mieszkalny	ok. 1880	
328.	Nowy Dwór		11	budynek mieszkalny	ok. 1910	
329.	Nowy Dwór		11	budynek gospodarczy	1923	
330.	Nowy Dwór		15	budynek mieszkalny	ok. 1910	
331.	Nowy Dwór		16	budynek mieszkalny	ok. 1910	
332.	Nowy Dwór		16	budynek gospodarczy	ok. 1910	
333.	Nowy Dwór		18	budynek mieszkalny	ok. 1920	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

334.	Nowy Dwór		18	budynek gospodarczy	ok. 1920	
335.	Nowy Dwór		19	budynek mieszkalny	ok. 1890	
336.	Nowy Dwór		20	budynek mieszkalno - gospodarczy	ok. 1890	
337.	Nowy Dwór		21	budynek mieszkalno - gospodarczy	ok. 1930	
338.	Nowy Dwór		22	budynek mieszkalny	ok. 1930	
339.	Nowy Dwór		23	budynek mieszkalny	ok. 1900	
340.	Nowy Dwór		24	budynek mieszkalny	ok. 1910	
341.	Nowy Dwór		25	budynek mieszkalny	1937	
342.	Nowy Dwór		25	budynek gospodarczy	1937	
343.	Nowy Dwór		27	budynek mieszkalny	1906	
344.	Nowy Dwór		27	budynek gospodarczy	1910	
345.	Nowy Dwór			kuźnia	ok. 1930	
346.	Nowy Dwór			cmentarz bezwyznaniowy	pocz. XX w.	
347.	Obory		3	budynek mieszkalny	ok. 1910	
348.	Obory		11	budynek mieszkalny	ok. 1890	
349.	Obory		18	budynek mieszkalny	ok. 1935	
350.	Obory		19	budynek mieszkalny	ok. 1920	
351.	Obory			zespół zieleni		
352.	Ośno			park	kon. XIX w.	
353.	Ośno			cmentarz ewangelicki	pocz. XX w.	
354.	Pastwa			kościół filialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa	pocz. XX w.	A-1886
355.	Pastwa		b. nr	budynek mieszkalny	k. XIX w.	
356.	Pastwa		1	budynek mieszkalny - Niemiecki Urząd Celny	1920 r.	
357.	Pastwa		1	budynek gospodarczy	1920 r.	
358.	Pastwa		3	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
359.	Pastwa		7	budynek mieszkalno- gospodarczy	4 ćw. XIX w.	
360.	Pastwa		15	budynek mieszkalny	kon. XIX w.	
361.	Pastwa		15	budynek gospodarczy	1925 r.	
362.	Pastwa		16	budynek mieszkalny	I. 20-te XX w.	
363.	Pastwa		19	kuźnia	pocz. XX w.	
364.	Pastwa		20	budynek mieszkalny	I. 1910 -1920	
365.	Pastwa		31	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
366.	Pastwa		45	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
367.	Pastwa		47	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
368.	Pastwa			transformator 1	1 ćw. XX w.	
369.	Pastwa			miejsce po cmentarzu ewangelickim	XIX w.	
370.	Pastwa/ Gurcz			most kolejowy kolejki wąskotorowej nad rz. Liwą	ok. 1950 r.	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

371.	Pawlice		1	dwór	kon. XIX w.	
372.	Pawlice		1	budynek gospodarczy	kon. XIX w.	
373.	Pawlice			park podworski	kon. XIX w.	
374.	Piekarskie Młyny			młyn	XVII w.	
375.	Podzamcze (d. Biały Dwór)		36a	dwór (zameczek)	XV/XVI w., przebud. XVIII w.	A-123
376.	Podzamcze (d. Biały Dwór)		36a	park	pocz. XX w.	
377.	Podzamcze (d. Biały Dwór)		36a	aleja	pocz. XX w.	
378.	Podzamcze		3	budynek mieszkalny	2 poł. XIX w.	
379.	Podzamcze		17	szkoła	kon. XIX w.	
380.	Podzamcze		17	budynek gospodarczy	kon. XIX w.	
381.	Podzamcze		24	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
382.	Podzamcze		24	budynek gospodarczy	I. 30-te XX w.	
383.	Podzamcze		33	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
384.	Podzamcze		33	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
385.	Podzamcze		34	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
386.	Podzamcze		b. nr	budynek mieszkalny / sklep	k. XIX w.	
387.	Podzamcze		b. nr	remiza	pocz. XX w.	
388.	Podzamcze			cmentarz menonicki	1 poł. XIX w.	
389.	Podzamcze			transformator 1	pocz. XX w.	
390.	Podzamcze			transformator 2	pocz. XX w.	
391.	Podzamcze			transformator 3	pocz. XX w.	
392.	Rakowice		18	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
393.	Rakowice			cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.	
394.	Rakowiec	Cicha	8	dwór	k. XIX w.	A-924
395.	Rakowiec	Cicha	8	stajnia	k. XIX w.	
396.	Rakowiec	Cicha	8	budynek gospodarczy	k. XIX w.	
397.	Rakowiec	Cicha	19	czworak	k. XIX w.	
398.	Rakowiec	Cicha	19	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
399.	Rakowiec	Spokojna		cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.	
400.	Rakowiec	Parkowa		aleja do cmentarza	pocz. XX w.	
401.	Rakowiec	Kościelna	23	kościół parafialny p.w. św. Antoniego	I. 1330-1340, przeb. I. 1722-1725	A-836
402.	Rakowiec	Kwidzyńska	21	budynek mieszkalny	1935 r.	
403.	Rakowiec	Kwidzyńska	26	plebania	pocz. XIX w.	
404.	Rakowiec	Kwidzyńska	28	budynek mieszkalny	1934 r.	
405.	Rakowiec	Kwidzyńska	32	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
406.	Rakowiec	Kwidzyńska	35	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
407.	Rakowiec	Kwidzyńska	48	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

408.	Rakowiec	Kwidzyńska/ Polna		cmentarz przykościelny, katolicki, d. także ewangelicki	1 poł. XIV w.	
409.	Rakowiec	Polna	1	organistówka	ost. ćw. XIX w.	
410.	Rakowiec	Polna	1	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
411.	Rakowiec	Polna	3	d. szkoła	pocz. XX w.	
412.	Rakowiec	Polna	3	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
413.	Rakowiec	Polna	3	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
414.	Rakowiec	Polna	9	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.	
415.	Rakowiec	Polna	9	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
416.	Rakowiec	Polna	b. nr	kuźnia	l. 30-te XX w.	
417.	Rakowiec	Polna	b. nr	transformator	ok. 1925 r.	
418.	Rakowiec	Słoneczna	18	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.	
419.	Rakowiec	Słoneczna	18	budynek gospodarczy 1	pocz. XX w.	
420.	Rakowiec	Słoneczna	18	budynek gospodarczy 2	pocz. XX w.	
421.	Rakowiec	Sportowa	b. nr	dworzec kolejowy	ok. 1915 r.	
422.	Rakowiec	Sportowa	b. nr	budynek gospodarczy	ok. 1915 r.	
423.	Rakowiec	Sportowa	4	budynek mieszkalny	ok. 1915 r.	
424.	Rakowiec	Pawlicka		aleja przydrożna	pocz. XX w.	
425.	Rozpędziny	Kwidzyńska	12, 18 (d. 1/1a)	budynek mieszkalny	kon. XIX w.	
426.	Rozpędziny	Kwidzyńska	17 (d. 2)	budynek mieszkalny	kon. XIX w.	
427.	Rozpędziny	Kwidzyńska	21 (d. 4)	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.	
428.	Rozpędziny	Kwidzyńska	22 (d. 5)	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
429.	Rozpędziny	Kwidzyńska	45 (d. 9)	budynek mieszkalno-gospodarczy	pocz. XX w.	
430.	Rozpędziny	Kwidzyńska	50 (d. 10)	budynek mieszkalny	l. 20-te XX w.	
431.	Rozpędziny	Kwidzyńska	64 (d. 16)	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
432.	Rozpędziny	Kwidzyńska (naprzeciwko domu nr 64)		transformator	ok. 1925 r.	
433.	Rozpędziny	nad drogą z Kwidzyna do Sadlinek		wiadukt	ok. 1907 r.	
434.	Rozpędziny			cmentarz d. ewangelicki	1 poł. XIX w.	
435.	Szadowo		1	młyn	1927 r.	
436.	Szadowo		1	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
437.	Szadowo			most	l. 40-te XX w.	
438.	Szałwinek		1	dwór	kon. XIX w.	
439.	Szałwinek		1	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
440.	Szałwinek		1	stodoła	pocz. XX w.	
441.	Szałwinek			transformator	ok. 1925 r.	
442.	Tychnowy	ul. Kwidzyńska		kościół parafialny p.w. Św. Jerzego	XIV w., przeb. XVI./XVII w.,	A-265

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

					1869r.	
443.	Tychnowy	ul. Kwidzyńska		kapliczka cmentarna	kon. XIX w.	A-265
444.	Tychnowy	ul. Kwidzyńska		brama cmentarna	pocz. XX w.	A-265
445.	Tychnowy	ul. Kościelna/ Kwidzyńska		cmentarz przy kościelnie parafialnym p.w. św. Jerzego wraz z historycznymi nagrobkami i zielenią wysoką	2 poł. XIX w.	A-265
446.	Tychnowy	ul. Kościelna	1 (d. 31)	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
447.	Tychnowy	ul. Kościelna	7 (d. 34)	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
448.	Tychnowy	ul. Kościelna	12 (d. 39)	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
449.	Tychnowy	ul. Kościelna	17 (d. 38)	budynek mieszkalno- gospodarczy	1932 r.	
450.	Tychnowy	ul. Kwidzyńska	5 (d. 22)	budynek mieszkalno- usługowy	I. 20-te XX w.	
451.	Tychnowy	ul. Kwidzyńska	6 (d. 20)	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
452.	Tychnowy	ul. Kwidzyńska	8 (d. 78)	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
453.	Tychnowy	ul. Kwidzyńska	10 (d. 80)	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
454.	Tychnowy	ul. Kwidzyńska	17 (d. 79)	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
455.	Tychnowy	ul. Kwidzyńska	18 (d. 88)	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
456.	Tychnowy	ul. Kwidzyńska	21 (d. 82)	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
457.	Tychnowy	ul. Kwidzyńska	24 (d. 94)	dróżnicówka	ok. 1915 r.	
458.	Tychnowy	ul. Kwidzyńska	30 (d. 96)	budynek mieszkalny	k. XIX w.	
459.	Tychnowy	ul. Rodzinna	2 (d. 102)	budynek mieszkalno- gospodarczy	k. XIX w.	
460.	Tychnowy	ul. Spacerowa	1 (d. 45)	dróżnicówka	ok. 1915 r.	
461.	Tychnowy	ul. Spacerowa	2 (d. 47)	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
462.	Tychnowy	ul. Spacerowa	3 (d. 46)	budynek mieszkalno- gospodarczy	pocz. XX w.	
463.	Tychnowy	ul. Spacerowa	6 (d. 50)	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
464.	Tychnowy	ul. Spacerowa	7 (d. 73)	budynek mieszkalno- gospodarczy	I. 30-te XX w.	
465.	Tychnowy	ul. Spacerowa	18 (d. 64)	budynek mieszkalno- gospodarczy	I. 30-te XX w.	
466.	Tychnowy	ul. Spacerowa		kapliczka przydrożna	1853 r.	
467.	Tychnowy	ul. Starodworska	5 (d. 28)	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
468.	Tychnowy	ul. Starodworska	9/9a (d. 8)	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
469.	Tychnowy	ul. Starodworska	10 (d. 10)	budynek mieszkalny	ok. 1920 r.	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

470.	Tychnowy	ul. Wspólna	1 (d. 83)	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
471.	Tychnowy	ul. Wspólna	2 (d. 84)	budynek mieszkalno-gospodarczy	pocz. XX w.	
472.	Wola Sosenka			cmentarz	2 poł. XIX w.	
473.	Wieś Baldram			układ ruralistyczny	pocz. XIII w.	
474.	Wieś Janowo			układ ruralistyczny	XVII w.	
475.	Wieś Korzeniewo			układ ruralistyczny	XIV - XV w.	
476.	Wieś Licze			układ ruralistyczny	przed 1293 r.	
477.	Wieś Lipianki			układ ruralistyczny	kon. XIII w. (?)	
478.	Wieś Mareza			układ ruralistyczny	XIII w.	
479.	Wieś Nowa Wieś Kwidzyńska			układ ruralistyczny	XIII w. (?)	
480.	Wieś Rakowiec			układ ruralistyczny	1293 r.	
481.	Wieś Tychnowy			układ ruralistyczny	1236 r.	

5.4.2. Stanowiska archeologiczne

Lp.	Miejscowość	Nr stan.	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Nr ob. AZP; nr st.
1.	Bystrzec	1	cmentarzysko; cmentarzysko; cmentarzysko;	wczesny i środkowy okres lateński; okres wpływów rzymskich; wczesna epoka żelaza	23-46; 9
2.	Bystrzec	2	osada	okres wpływów rzymskich	23-46; 10
3.	Bystrzec	3	osada; ślad osadnictwa	okres wpływów rzymskich; późne średniowiecze	23-46; 4
4.	Bystrzec	4	znalezisko luźne?, ślad osadnictwa	wczesna epoka żelaza; młodsza epoka brązu	
5.	Bystrzec	5	znalezisko luźne	wczesne średniowiecze	
6.	Bystrzec	6	osada	wczesne średniowiecze	23-46; 19
7.	Brokowo	1	osada	średniowiecze	24-47; 1
8.	Brokowo	2	ślad osadnictwa; osada	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze	24-47; 4
9.	Brokowo	3	osada; cmentarzysko	wczesny okres wpływów rzymskich; wczesny okres wpływów rzymskich	24-47; 13
10.	Brokowo	4	osada	średniowiecze	24-47; 14
11.	Białki	1	osada; osada	wczesne średniowiecze; średniowiecze	25-46; 1
12.	Baldram	1	grodzisko; grodzisko; osada	Hallstatt/okres lateński; wczesne średniowiecze; wczesne średniowiecze	
13.	Baldram	2	osada	wczesne średniowiecze	24-46; 16

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

14.	Baldram	3	osada; osada; osada; punkt osadniczy; stanowiska nie stwierdzono	wczesna epoka żelaza; wczesne średniowiecze; średniowiecze; okres nowożytny; nie stwierdzono	24-46; 17
15.	Baldram	4	śląd osadnictwa; osada	okres wpływów rzymskich; średniowiecze	24-46; 6
16.	Baldram	5	osada	wczesne średniowiecze	24-46; 18
17.	Baldram	6	cmmentarzysko	wczesna epoka żelaza	24-47; 11
18.	Baldram	7	znalezisko luźne	neolit	24-47; 12
19.	Baldram	8	śląd osadnictwa	pradzieje	24-46; 12
20.	Baldram	9	osada	średniowiecze	24-46; 23
21.	Baldram	11	osada; osada	okres nowożytny	24-46; 34
22.	Baldram	12	punkt osadniczy, punkt osadniczy	późne średniowiecze, okres nowożytny	24-46; 35
23.	Baldram	13	punkt osadniczy	-	24-47; 18
24.	Korzeniewo	1	śląd osadnictwa	neolit?	24-46; 13
25.	Lipianki	2	punkt osadniczy; punkt osadniczy	późne średniowiecze; okres nowożytny	24-46; 25
26.	Lipianki	3	osada; punkt osadniczy; osada; osada; cmmentarzysko; śląd osadnictwa; śląd osadnictwa; osada; śląd osadnictwa; punkt osadniczy	okres nowożytny; młodszy okres przedrzymski A2; wczesny okres wpływów rzymskich B1; młodszy okres przedrzymski A2; wczesny okres wpływów rzymskich B2A; późne średniowiecze /okres nowożytny; okres nowożytny; późny okres wpływów rzymskich C3; wczesne średniowiecze; okres wpływów rzymskich	24-46; 26
27.	Lipianki	4	punkt osadniczy	okres nowożytny	24-46; 27
28.	Lipianki	5	punkt osadniczy	późne średniowiecze	24-46; 28
29.	Lipianki	6	punkt osadniczy	późne średniowiecze	24-46; 29
30.	Nowy Dwór	1	osada	średniowiecze	25-46; 5
31.	Nowy Dwór	2	śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich	25-46; 20
32.	Otoczyn	1	znalezisko luźne	epoka kamienia	25-48; 13
33.	Ośno	1	osada	wczesne średniowiecze	24-48; 15
34.	Ośno	2	cmmentarzysko grobów skrzynkowych	wczesna epoka żelaza	24-48; 16
35.	Pastwa Mała	1	śląd osadnictwa; śląd osadnictwa	neolit; epoka nieokreślona	23-46; 13
36.	Pastwa Wielka	1	śląd osadnictwa	epoka nieokreślona	23-46; 13
37.	Rozpędziny	1	śląd osadnictwa	średniowiecze	25-46; 8
38.	Rozpędziny	2	osada	średniowiecze	25-46; 9
39.	Rozpędziny	3	osada	średniowiecze	25-46; 10
40.	Rozpędziny	4	śląd osadnictwa	I okres epoki brązu	25-46; 21
41.	Rozpędziny	5	śląd osadnictwa	neolit	25-46; 22
42.	Rozpędziny	6	śląd osadnictwa	neolit	25-46; 23
43.	Rozpędziny	7	śląd osadnictwa	neolit	25-46; 24

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

44.	Rozpędziny	8	osada	średniowiecze/późne średniowiecze	25-46; 25
45.	Rozpędziny	9	osada?	neolit	
46.	Stary Czerwony Dwór	1	osada	późne średniowiecze	24-46; 2
47.	Stary Czerwony Dwór	2	punkt osadniczy; ślad osadnictwa; osada	wczesne średniowiecze; wczesne średniowiecze; średniowiecze	24-46; 1
48.	Stary Czerwony Dwór	3	ślad osadnictwa	neolit	24-46; 19
49.	Stary Czerwony Dwór	4	znalezisko luźne	neolit	
50.	Stary Czerwony Dwór	5	urządzenia produkcyjno-gospodarcze	średniowiecze	24-46; 20
51.	Rakowiec	1	cmentarzysko; cmentarzysko; osada	młodszy okres przedrzymski; okres wędrówek ludów; wczesne średniowiecze/późne średniowiecze	25-47; 16
52.	Rakowiec	2	osada	wczesne średniowiecze/późne średniowiecze	25-47; 17
53.	Rakowiec	3	ślad osadnictwa	średniowiecze	25-47; 1
54.	Rakowiec	4	ślad osadnictwa	okres wpływów rzymskich	25-47; 2
55.	Rakowiec	5	ślad osadnictwa; ślad osadnictwa; ślad osadnictwa	neolit; średniowiecze; okres nowożytny	25-47; 3
56.	Rakowiec	6	ślad osadnictwa; ślad osadnictwa	neolit; okres nowożytny	25-47; 4
57.	Rakowiec	7	osada	wczesne średniowiecze	25-47; 5
58.	Rakowiec	8	ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze	25-47; 6
59.	Rakowiec	9	ślad osadnictwa; ślad osadnictwa; ślad osadnictwa	neolit; średniowiecze; okres nowożytny	25-47; 7
60.	Rakowiec	10	ślad osadnictwa	okres nowożytny	25-47; 8
61.	Rakowiec	11	ślad osadnictwa; ślad osadnictwa	średniowiecze; okres nowożytny	25-47; 9
62.	Rakowiec	12	ślad osadnictwa	okres nowożytny	25-47; 10
63.	Rakowiec	13	ślad osadnictwa	okres nowożytny	25-47; 11
64.	Rakowiec	14	ślad osadnictwa	okres nowożytny	25-47; 12
65.	Rakowiec	15	ślad osadnictwa	średniowiecze	25-47; 13
66.	Rakowiec	16	ślad osadnictwa; osada	epoka nieokreślona; średniowiecze	25-47; 14
67.	Rakowiec	17	ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze	25-47; 15
68.	Rakowiec	19	ślad osadnictwa	okres nowożytny	25-47; 18
69.	Rakowiec	20	ślad osadnictwa	epoka nieokreślona	25-47; 19
70.	Rakowiec	21	osada?	okres nowożytny	25-47; 20
71.	Rakowiec	22	osada	epoka nieokreślona	25-47; 21
72.	Rakowiec	23	osada?; osada?	późne średniowiecze; okres	26-47; 23

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

				nowożytny	
73.	Rakowiec	24	śląd osadnictwa; osada?; osada	mezolit; wczesna epoka żelaza; wczesne średniowiecze	25-48; 10
74.	Podzamcze	1	śląd osadnictwa	średniowiecze	25-47; 8
75.	Podzamcze	2	śląd osadnictwa	średniowiecze	23-47; 9
76.	Podzamcze	3	osada; osada; osada	wczesna epoka żelaza; młodszy okres przedrzymski; późne średniowiecze	23-46; 2
77.	Podzamcze	4	osada; osada; osada	wczesna epoka żelaza; młodszy okres przedrzymski; okres wpływów rzymskich	23-46; 3
78.	Podzamcze	5	śląd osadnictwa; ślad osadnictwa	wczesna epoka żelaza; okres nowożytny	23-46; 5
79.	Podzamcze	6	osada; ślad osadnictwa	okres wpływów rzymskich; późne średniowiecze	23-46; 6
80.	Podzamcze	7	śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich	23-46; 8
81.	Podzamcze	8	śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	23-46; 7
82.	Podzamcze	9	osada	średniowiecze	24-46; 3
83.	Podzamcze	10	osada; osada; ślad osadnictwa; osada	wczesny i środkowy okres lateński; okres wpływów rzymskich; średniowiecze; wczesne średniowiecze	24-46; 4
84.	Podzamcze	11	śląd osadnictwa	pradzieje	24-46; 11
85.	Podzamcze	12	grodzisko; osada obronna; gródek strażniczy; grodzisko	wczesne średniowiecze; Hallstatt D/wczesny i środkowy okres lateński; średniowiecze	24-46; 5
86.	Podzamcze	13	cmentarzisko grobów skrzynkowych	wczesna epoka żelaza	
87.	Grabówko	1	śląd osadnictwa	średniowiecze	25-45; 3
88.	Wola- Sosenka	1	cmentarzisko kurhanowe?	epoka nieokreślona	24-48; 14
89.	Mareza	1	osada	średniowiecze	25-46; 2
90.	Mareza	2	śląd osadnictwa	średniowiecze	24-46; 11
91.	Mareza	3	punkt osadniczy; punkt osadniczy	późne średniowiecze; okres nowożytny	24-46; 30
92.	Mareza	4	osada; punkt osadniczy; stanowiska nie stwierdzono	późne średniowiecze; okres nowożytny; nie stwierdzono	24-46; 31
93.	Mareza	5	osada; osada; stanowiska nie stwierdzono	wczesne średniowiecze; okres nowożytny; nie stwierdzono	24-46; 32
94.	Mareza	6	punkt osadniczy; punkt osadniczy; punkt osadniczy	wczesna epoka brązu; okres nowożytny	24-46; 33
95.	Mareza	7	śląd osadnictwa	neolit	24-46; 21
96.	Tychnowy	1	osada	średniowiecze	24-47; 9
97.	Tychnowy	2	śląd osadnictwa; osada	epoka brązu; średniowiecze	24-47; 10
98.	Tychnowy	3	znalezisko luźne	wczesna epoka żelaza	
99.	Kamionka	1	osada	średniowiecze	24-47; 2

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

100.	Kamionka	2	osada	-	24-47; 6
101.	Kamionka	3	osada?; osada?; osada	neolit; średniowiecze	24-47; 5
102.	Kamionka	4	cmentarzysko kurhanowe	epoka nieokreślona	24-47; 7
103.	Kamionka	5	śląd osadnictwa	neolit	24-47; 15
104.	Kamionka	6	śląd osadnictwa	neolit	24-47; 16
105.	Piekarski Młyn	1	śląd osadnictwa	neolit	24-47; 17
106.	Małe Biedrony	1	osada	wczesna epoka brązu	24-47; 3
107.	Obory	1	osada	średniowiecze	25-46; 4
108.	Obory	2	śląd osadnictwa	średniowiecze	25-46; 3
109.	Brachlewo	1	osada	późne średniowiecze	23-47; 3
110.	Brachlewo	2	osada	młodsza epoka brązu/wczesna epoka żelaza	23-47; 4
111.	Brachlewo	3	śląd osadnictwa	średniowiecze	23-47; 7
112.	Dubiel	1	stanowisko nieokreślone	epoka brązu/wczesna epoka żelaza	23-47; 1
113.	Dubiel	2	stanowisko nieokreślone	pradzieje	23-47; 2
114.	Dubiel	3	śląd osadnictwa	późne średniowiecze	23-47; 5
115.	Zajezerze	1	cmentarzysko	V okres epoki brązu	23-47; 10
116.	Zajezerze	2	osada?	neolit	23-47; 11
117.	Zajezerze	3	cmentarzysko płaskie	młodszy okres przedrzymski	23-47; 12
118.	Zajezerze	4	śląd osadnictwa	późne średniowiecze	23-47; 13
119.	Zajezerze	5	śląd osadnictwa	neolit	23-47; 14
120.	Nowy Dwór	1	skarb	okres wpływów rzymskich	
121.	Nowa Wieś Kwidzyńska	1	znalezisko luźne	neolit?	

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

5.5.1. Zabytki archeologiczne

Grodzisko w Baldramie położone jest na samym skraju wysoczyzny nad doliną Dolnej Wisły, w odległości około 4 km na północ od Kwidzyna. Usytuowane zostało z myślą o dogodnych warunkach obronnych – z trzech stron bronią do niego dostępu strome zbocza i wąwozy, od strony wschodniej zbudowano wał obronny (90 m długi, 16 m szeroki) oraz fosę (szerokości 12 m i głębokości 3,5 m). Samo grodzisko miało 1,5 ha obszaru, zaś majdan około 80 arów. Obecnie umocnienia te są słabo czytelne w terenie ze względu na długotrwałą uprawę rolną okolicznych pól. W trakcie prowadzonych w l. 1969-1971 badań stwierdzono, że wspomniany wał obronny budowano w dwóch fazach. Pierwszą fazę budowy wału łącznie z niewielką (około 4 m szeroką) fosą wiązać należy z osadnictwem kultury łużyckiej. W trakcie zakładania wczesnośredniowiecznych umocnień obronnych, co nastąpiło przypuszczalnie w VIII–IX wieku, zniwelowano łużyckie umocnienia i dawną fosę zasypało gliną. Wał miał konstrukcję drewniano-ziemną umocnioną dodatkowo kamieniami. Z pozostałych stron, na krawędzi zbocza, stała drewniana palisada. Od strony zachodniej, na zboczu, wykopano dodatkowo wąską, około 2 m głęboką fosę. Zabudowania koncentrowały się wokół

umocnień obronnych. Na wewnętrznym skłonie wału znaleziono silnie zniszczoną półziemiankę, a w niej bardzo dużo fragmentów ceramiki, kości zwierzęcych, ości i łusek ryb. Z półziemianką łączył się funkcjonalnie głęboki wkop, który przecinał niżej zalegające warstwy łużyckie. Obydwa obiekty miały wspólny dach połączony zapewne z wałem obronnym. W zachodniej części grodziska zachowały się relikty dużej półziemianki, w której obok fragmentów ceramiki, identycznej jak w obiektach przy wale, znaleziono naczynia nieco młodsze. Sugerowałoby to, że półziemiankę zbudowano po upadku grodu, który w świetle wstępnej analizy materiału zabytkowego nastąpił około połowy X wieku²⁰⁷.

Grodzisko w Podzamczu położone jest 500 m na północny wschód od grodziska w Baldramie, na wyniesieniu, z dwóch stron otoczone wąwozem. Zawiera relikty średniowiecznego obwałowania, zarysy domostw i obiektu, który mógł być wieżą obronną, poniżej odnalezione zostały ślady umocnienia wczesnośredniowiecznego grodu, a pod nim znajdowały się zabytki z końca okresu halsztackiego i początku lateńskiego. Przy grodzie znajdowały się pozostałości osady przyrodowej. W wyniku badań wydzielono cztery fazy osadnicze, które można datować na osiedle obronne (k. okresu halsztackiego i pocz. lateńskiego), grodzisko (IX-X w.), grodzisko (XI-XIII w.), strażniczy gródek krzyżacki założony po 1233 r.

Osada otwarta w Baldramie. Położona jest około 300 m na południe od grodziska w Baldramie. Na stanowisku odnaleziono ceramikę, noże, 1 sierp, kamienne przęśliki i obrobiony róg jeleni z XIII-XIV w., znaleziono tam również ślad osadniczy z okresu wpływów rzymskich kultury wielbarskiej.

Osada w Baldramie. Na stanowisku odkryto jamę z fragmentami ceramiki ręcznie lepionej i kości zwierzęce z IX-X w.

Osada w Starym Czerwonym Dworze. Na stanowisku znaleziono ciekawe fragmenty ceramiki pochodzące z XIV w.

5.5.2. Obiekty nieruchome i zespoły zabudowy wpisane do rejestru zabytków

Dwór i park w Górkach. Pierwotna forma dworu pochodzi z przełomu XVI i XVII w., prawdopodobnie miał wówczas formę drewnianego dworu alkierzowego, na fundamencie kamiennym. Wielokrotnie przebudowywany; pod koniec XVII i w XVIII w. uzyskał postać murowanego dworu o układzie dwutraktowym z dwoma alkierzami, kolejne przebudowy miały miejsce na przełomie XVIII i XIX w., a następnie na pocz. XX w. Remontowany w l. 2003-2005. Obecnie jest budynkiem bez wyraźnych cech stylowych z elementami wystroju neoklasycystycznego i secesji. Murowany z cegły, tynkowany, nakryty dachem stromym o skomplikowanym, przenikającym się układzie połaci. Korpus główny budynku wzniesiony na planie prostokąta z kwadratową wieżą od południa i długim, wąskim skrzydłem od północy, od wschodu na osi drewniana weranda. Elewacje ogrodowa i dojazdowa posiadają centralne osie kompozycji. Elewacja podwórzowa (zachodnia) na skutek wielu przebudów zatraciła jasność kompozycji.

Park o barokowej proveniencji, którego kompozycja uzupełniona została w XIX w. w stylu krajobrazowym z elementami kompozycji geometrycznej. Na elementy kompozycji geometrycznej

²⁰⁷ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic, red. A. Wakar, Olsztyn 1982, s. 41-43;

składa się podjazd z fontanną, która zachowała się w formie szczątkowej. Park posiada nieregularny kształt, kompozycja podkreślona została przez dwie główne aleje, pierwsza biegnie w kierunku wschód-zachód i przy wschodniej granicy skręca na północ i tam się kończy, druga – prowadzi do dawnego domu ogrodnika. Od strony wschodniej znajdują się dwa, połączone służą stawy, w kształcie zbliżonym do prostokąta. Wody stawów zasilane są przez strumień płynący z kierunku północnego. Woda z mniejszego stawu spływa przez służę strumieniem do kanału kierującego wodę do rzeki Liwy, do tego samego kanału spływa drugi strumień płynący od strony wsi Górki wzdłuż południowej granicy parku. W środkowej części parku na osi wschód – zachód biegnie płytki wąwóz. Drzewostan z przewagą gatunków rodzimych (olsze czarne, klony, jesiony, wiązy, topole białe i czarne, wierzby, brzozy, świerki i lipy), z gatunków obcych występuje jedynie kasztanowiec biały i robinia biała. Od 2002 r. trwają nieprzerwanie prace rewaloryzacyjne.

Na obszarze parku, na południowy wschód od mniejszego stawu znajduje się wydzielony drucianą siatką teren hydroforni, obejmujący obszar około 5 000 m². Na terenie tym znajduje się budynek hydroforni o nieestetycznej formie.

Kościół p.w. Św. Jana Chrzciciela w Janowie wraz z cmentarzem przykościelnym. Kościół wzniesiony został w l. 1867-1872, neogotycki, murowany, z cegły licówki, na kamiennej podmurówce, z dachem dwuspadowym krytym dachówką holenderką, z zakończonym trójbocznie prezbiterium, po obu bokach prezbiterium zakrystia i kaplica z dachami pulpitowymi, w elewacji północnej wysoka kruchta kryta dachem dwuspadowym, od zachodu wieża wyrastająca z korpusu nawowego, dachy prezbiterium, zakrystii, kaplicy i kruchty kryte blachą, elewacje oszkarpowane, zwieńczone profilowanym gzymsiem wspartym na kostkowych wspornikach. Otwory okienne i drzwiowe zwieńczone łukiem ostrym, drzwi główne ujęte portalem, z trójkątnym szczytem zdobionym sterczynami, elewacja zachodnia flankowana lizenami zwieńczonymi sterczynami. W portalu widnieje data „1872”.

Dwór i park w Liczu. Dwór wzniesiony w 1664 r. w stylu renesansu holenderskiego, przylegająca od południa oficyna jest wcześniejsza – być może wzniesiona została w 2 poł. XVI w., następnie poddana przebudowie w 2 poł. XVII w. i w XIX w., kiedy to do korpusu dobudowano kolejne skrzydło. Bryła główna dworu jest murowana, z cegły licówki, na wysokim cokole, przekryty dachem wielospadowym, w elewacji północnej, wschodniej i zachodniej facjaty. Oficyna jest tynkowana. Elewacje dworu zdobione są jońskimi pilastrami dźwigającymi pseudobelkowanie. W facjatach pilastry korynckie, na których wsparty jest profilowany gzyms, pod oknami ozdobne girlandy. W elewacji frontowej wejście główne ujęte bogato zdobionym portalem, powyżej trójkątny szczyt facjaty, pełniący zarazem rolę tympanonu, dekorowanego girlandami, w które wpleciono tarcze herbowe.

Park przydworski pochodzi z poł. XIX w., ze śladami starszego XVIII-wiecznego założenia. Na terenie parku występują drzewa liściaste (w przeważającej graby, buki, lipy, kasztanowce, dęby).

Cmentarz menonicki w Marezie z kon. XVIII w., na cmentarzu zachowały się dwie kamienne (piaskowiec) stele oraz ok. 100-letni kasztanowiec. Stele wykonane w stylu rokokowym, zdobione figuralnymi płaskorzeźbami oraz bogatą ornamentyką roślinną. Na stelach wyryte zostały inskrypcje: 1/ Prząd: HIER RUHEN IN GOTT/ DIE GESEINE DES EHBAREN/ PETER SCHWARTZ/ GEWESENER GROSS(...)GER/ IN MARIEN WERDER/ IST GEBOREN ANNO 1778/ D:31 IANUARY/ UND GESTORBEN

ANNO 1798/ D:3 JULY/ DESZ TEUCH GESCHWORNEN/ JOHANN ERNST SCHWARTZ/ VON NEUHOFFEN
ELTESTER SOHN/ FUHR SICH UND SEINE ERBEN

Tyt: HIER RUHT/ IN SEINEM GOTT/ VON ALLER NOTH/ UND SCHMERTZEN/ DURCH EINEM/ SEELGEN
TODT/ BEFRE UNDT/ AN JESU HERTZEN

2/ Prząd: GRABMAHL DESZ EHBAREN/ JOHANN ERNST/ SCHWARTZ/ KONIGL: TEUCHGESCHWORNEN/
AUFF NEUHOFFEN/ IST GEBOHREN ANNO 1717 D: 22 DECBR./ GESTORBEN ANNO 1802 D: 10 FEBR./
UND SEIN BRUDER/ PETER SCHWARTZ/ GEBOREN ANNO 1750 D 25 FEBR./ GESTORBEN 1797 D: 25
JULY/ FUR SICH UND SEINE FAMILY.

Dwór w Podzamczu: zręby dworu pochodzą z przełomu XV/XVI w., początkowo dwór miał charakter obronny, dodatkowo wzmocniony i ufortyfikowany w XVII w., kiedy to wzniesiono m.in. południowo-wschodnią basztę. W XVIII w. dobudowano drugą basztę jedynie dla zachowania symetrii, ponieważ w wyniku przebudowy dwór uzyskał bardziej rezydencjonalny charakter. Budynek murowany, otynkowany, kryty dachem naczółkowym, do elewacji frontowej na narożach przylegają dwa alkierze na rzucie ośmioboku, kryte dachem wielospadowym, zwieńczonym drewnianą iglicą, elewacje korpusu oraz alkierzy zwieńczone drewnianym gzymsem.

Kościół p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Pastwie wzniesiony na początku XX w., przeznaczony był dla gminy ewangelickiej i menonickiej. Wybudowany w stylu neogotyckim, na planie prostokąta, z pięcioboczną absydą od północnego wschodu, z nieznacznie wysuniętym ryzalitem w elewacji południowo-wschodniej, murowany, z cegły licówki, na kamiennej podmurówce, z dachem wielospadowym, krytym dachówką zakładkową, ryzalit zwieńczony trójkątnym szczytem (dach dwuspadowy), absyda z dachem wielospadowym, zwieńczonym iglicą, na dach – od zachodu – drewniana sygnaturka, kryta daszkiem namiotowym, zwieńczonym metalowym, ażurowym krzyżem, zdobionym motywami gałązek róży, otwory okienne i drzwiowe zwieńczone łukiem ostrym. Elewacje korpusu zwieńczone podwójnym gzymsem kostkowym, ściany absydy zwieńczone profilowanym gzymsem. W połaciach dachowych (pn. i pd.) lukarny zwieńczone daszkami namiotowymi. Okna w korpusie witrażowe.

Dwór w Rakowcu (ul. Cicha 8) wybudowany został w XVIII w. jako dworek myśliwski. Budynek murowany, otynkowany, na niskiej podmurówce, z dachem czterospadowym, naroża elewacji boniowane, okna na do połowy wysokości od góry ujęte prostymi opaskami, wszystkie elewacje nad oknami zdobione prostym gzymsem, w elewacjach bocznych para boniowanych lizen dzieląca elewacje na trzy równe części, w elewacji południowej ośmioboczny, niski, murowany ganek, na jego dachu balkon z tralkową balustradą.

Kościół parafialny pw. Św. Antoniego w Rakowcu wzniesiony został w latach 1330-1340, przebudowany w latach 1722-1725. Świątynia jest murowana, z cegły licówki, na kamiennej podmurówce, kryta dachem dwuspadowym, jednonawowa, orientowana. Od strony wschodniej wznosi się wieża na rzucie kwadratu, kryta dachem namiotowym, od zachodu niska kruchta, kryta dachem dwuspadowym. Otwór drzwiowy w kruchcie oraz w elewacji pd. korpusu zwieńczony łukiem ostrym, otwór drzwiowy w wieży zwieńczony łukiem odcinkowym, otwory okienne w korpusie zwieńczone łukiem pełnym, otwory okienne w wieży zwieńczone łukiem ostrym. Elewacja południowa i północna korpusu i kruchty zwieńczona drewnianym gzymsem. Elewacja zachodnia zwieńczona szczytem schodkowym zdobionym blendami i sterczynami, szczyt kruchty trójkątny

zdobiony sterczynami. Wieża zdobiona w górnej partii blendami i bogato profilowanym gzymsem koronującym. W elewacji południowej korpusu ostrołukowa wnęka z figurą Św. Antoniego.

Kościół parafialny pw. Św. Jerzego w Tychnowach został wzniesiony w XIV w. Przebudowany po pożarze na przeł. XVI/XVII w. (z tego czasu pochodzi sklepienie gwiaździste i wsporniki z herbami rodów polskich). W 1869 r. dobudowano wieżę kościelną oraz kruchtę. We wnętrzu znajdują się gotyckie freski, granitowa chrzcielnica z XV w., malowane drzwi drewniane, ołtarz główny, ambona, dwa konfesjonały i chór muzyczny z XVIII w., ołtarze boczne z 1840 i 1853 r. Świątynia wzniesiona w stylu gotyckim, orientowana, salowa, na rzucie prostokąta, korpus kamienno-ceglany, pozostałe części ceglane, na kamiennej podmurówce, oskarpowany w narożnikach. Szczyt wschodni schodkowy ze sterczynami i blendami. Wieża oskarpowana, kryta ostrosłupowym hełmem, zdobiona trójkątnymi szczytami z kwiatonami i sterczynami, hełm wieży zwieńczony kutym krzyżem. Na dachu barokowa sygnaturka.

5.5.3. Obiekty proponowane do wpisu do rejestru zabytków

Obiekty nieruchome postulowane do wpisu do rejestru zabytków:

1. szkoła, Janowo 42 (dz. 118/1 obr. Janowo) – obiekt odznacza się wysokimi walorami historycznymi, kulturowymi i artystycznymi: wzniesiona w 1935 r., w popularnym w latach międzywojennych stylu dworowym, sfinansowana została w znacznym stopniu ze składek publicznych, posiada niezmienną bryłę, zachowaną stolarkę okienną i drzwiową zewnętrzną i wewnętrzną, pierwotny układ wnętrza,
2. budynek mieszkalny, Janowo 60 (dz. 81/2 obr. Janowo) – budynek wzniesiony w ost. ćw. XIX w., w konstrukcji wieńcowo-zrębowej, posiada niezmienną bryłę, zachowaną stolarkę drzwiową, pierwotny układ wnętrza, stanowi typowy przykład budownictwa regionalnego, zanikającego w ostatnich latach ze względu na brak prawidłowej opieki konserwatorskiej,
3. budynek urzędu wodnego, Korzeniewo, ul. Łąkowa 2 (dz. 321/6, 321/7 obr. Korzeniewo), wzniesiony w 1 ćw. XX w., w konstrukcji wieńcowo-zrębowej, posiada niezmienną bryłę, częściowo zachowaną stolarkę okienną i drzwiową, pierwotny układ wnętrza, elewacje o bogatym opracowaniu snycerskim oraz ciekawą, wyróżniającą się na tle architektury regionalnej formę architektoniczną,
4. budynek wodowskazu w Korzeniewie (dz. 320/4 obr. Korzeniewo) – powstał w latach czterdziestych XIX w., kiedy to zbudowany został port rzeczny w Korzeniewie, stanowi ciekawy przykład zabytku techniki – w jego wnętrzu znajdował się mechanizm wodowskazu (który działał mechanicznie: wskazania zmieniały się automatycznie w zależności od położenia pływaka w studziencie znajdującej się w jego wnętrzu), obecnie budynek pełni rolę kaplicy parafii rzymskokatolickiej,
5. cmentarz, Licze (dz. 258 obr. Licze) – założony w 2 poł. XIX w., posiada zachowany układ zieleni oraz liczne historyczne nagrobki,
6. młyn, Szadowski Młyn (dz. 50/5, 50/10 obr. Brokovo Rakowieckie) wzniesiony w 1916 r., rozbudowany w 1927 r. w celu utworzenia elektrowni wodnej, posiada niezmienną bryłę, zachowaną ślusarkę okienną, stolarkę drzwiową, stanowi jedyny przykład tego typu zabytku techniki na terenie gminy Kwidzyn, we wnętrzu bliźniacza turbina Francis'a z wałem poziomym z ok. 1920 r.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.

SILNE STRONY	SŁABE STRONY
<ol style="list-style-type: none"> 1. atrakcyjny krajobraz kulturowy i naturalny, 2. duża liczba obiektów zabytkowych (22 zabytki nieruchome i archeologiczne w rejestrze zabytków oraz 612 obiektów nieruchomych i archeologicznych w GEZ), 3. dobre rozpoznanie zasobów dziedzictwa kulturowego z terenu gminy, 4. aktywna promocja zasobów dziedzictwa kulturowego gminy jako produktu turystycznego gminy przez Gminny Ośrodek Kultury, 5. aktywna społeczność lokalna zainteresowana historią i dziedzictwem kulturowym swojego regionu, 6. dogodne położenie – bezpośrednie sąsiedztwo z Kwidzynem, niewielka odległość do Sztumu i Malborka (centrum turystyczne), 7. most na Wiśle, 8. duża ilość ścieżek rowerowych (m.in. po trasie dawnej kolei wąskotorowej, międzynarodowa trasa rowerowa Euro Route R-1 z Calais we Francji do Sankt Petersburga w Rosji), 9. na terenie gminy wytyczone są szlaki wodne (Wisła, Liwa) 	<ol style="list-style-type: none"> 1. zły stan techniczny znacznej części obiektów zabytkowych, 2. brak promocji zabytków archeologicznych, 3. niewystarczające środki finansowe na konserwację i rewaloryzację obiektów zabytkowych, 4. brak infrastruktury turystycznej, 5. niewystarczająca świadomość społeczna o konieczności należytego dbania o zabytki, 6. peryferyjne położenie gminy z dala od dużych ośrodków miejskich (Trójmiasto, Elbląg, Olsztyn), 7. niewystarczająca ilość miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ol style="list-style-type: none"> 1. rozwój turystyki i agroturystyki, 2. współpraca sąsiednich gmin np. przez wspólne inwestycje turystyczne: budowa tras turystycznych i szlaków z uwzględnieniem obiektów zabytkowych (w tym archeologicznych), 3. budowa baz turystycznych z wykorzystaniem obiektów i obszarów o wartościach historycznych i kulturowych, 4. pozyskiwanie funduszy na działania strukturalne dotyczące ochrony zabytków, 5. inwestowanie w obiekty zabytkowe (ich konserwacja i restauracja) 6. edukacja w dziedzinie zarządzania dziedzictwem kulturowym. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. pogarszający się stan techniczny obiektów zabytkowych, 2. samowolne działania na zabytkach bez uzgodnień i pozwoleń konserwatorskich, 3. brak działań w celu pozyskania środków z zewnątrz na ochronę zabytków, 4. brak katalogowych projektów budynków mieszkalnych i gospodarczych nawiązujących do miejscowej tradycji, które można by było wykorzystać przy realizacji kolejnych inwestycji, 5. niszczenie zabytków archeologicznych przez tzw. „poszukiwaczy skarbów”

7. Założenia programowe

Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kwidzyn ma służyć ochronie i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego do różnych dziedzin życia społecznego.

Realizacja celów określonych w Programie Opieki wymagać będzie zmian świadomości, szczególnie w dziedzinie odpowiedzialności jednostki samorządu terytorialnego oraz właścicieli zabytkowych obiektów za ich stan oraz różnych podmiotów, instytucji i sfer funkcjonalnych odpowiadających za ład i zagospodarowanie przestrzenne oraz ochronę środowiska naturalnego i kulturowego, a także wyznaczających kierunki rozwoju Gminy Kwidzyn.

Wynikiem powinno być przejście od zaniechania lub co najwyżej pasywnej i biernej ochrony i częściowych działań konserwatorskich do stosowania zintegrowanego zarządzania zasobami dziedzictwa kulturowego.

Ramy programowe Programu Opieki wyznaczają tezy problemowe, wskazujące na :

- ❖ umożliwienie finansowania i racjonalnego wykorzystania środków finansowych na utrzymanie krajobrazu kulturowego oraz ratowanie obiektów o szczególnych wartościach zabytkowych,
- ❖ wykorzystanie w promocji gminy zabytków archeologicznych jako najwcześniejszego świadectwa osadnictwa na obszarze gminy,
- ❖ wspieranie i kreowanie różnorodnych form i metod umożliwiających ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami – stymulowanie zasad partnerstwa oraz odpowiedzialności właścicieli obiektów o podstawowym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego na terenie gminy Kwidzyn,
- ❖ podnoszenie walorów zabytkowych i wykorzystanie ich w promocji kultury i dla rozwoju turystyki w gminie, a zwłaszcza jako czynnika wpływającego na rozwój gospodarczy gminy,
- ❖ kreowanie modelu odpowiedzialności za zasoby dziedzictwa kulturowego w gminie wśród mieszkańców i we władzach samorządowych,
- ❖ wspieranie aktywności lokalnej w działaniach mających na celu poszanowanie materialnego dziedzictwa oraz zachowanie własnej tożsamości
- ❖ poszukiwanie i wspieranie projektów związanych z kreowaniem i wdrażaniem nowych form opieki nad zabytkami i ich promocji /np. szlaki turystyczno-historyczne, ożywianie zabytków/,
- ❖ włączenie kultury i dziedzictwa kulturowego w obszar interwencji i wsparcia zgodnie z zasadami planowania i wdrażania programów prorozwojowych, stosownie do oczekiwań mieszkańców gminy poprzez uznanie znaczenia dziedzictwa kulturowego w rozwoju społeczno-ekonomicznym Gminy Kwidzyn.

Celem strategicznym Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kwidzyn na lata 2019 – 2022 jest:

Zachowanie dziedzictwa kulturowego służące rozwojowi gospodarczemu gminy i budowaniu tożsamości jej mieszkańców.

Realizacja celu strategicznego będzie odbywać się w oparciu o trzy Priorytety:

- I. OCHRONA I REWALORYZACJA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY**
- II. ZARZĄDZANIE KRAJOBRAZEM KULTUROWYM GMINY**
- III. PROMOCJA I POPULARYZACJA WALORÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY**

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

Priorytet I: OCHRONA I REWALORYZACJA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY	
 kierunki działań	 zadania
<ol style="list-style-type: none"> 1. Ochrona dziedzictwa kulturowego jako podstawy służącej rozwojowi gospodarczemu gminy i budowaniu tożsamości jego mieszkańców 2. Ochrona charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego gminy 3. Świadome kształtowanie struktur przestrzennych w oparciu o przesłanki historyczne 4. Ekspozycja najcenniejszych elementów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy 	<ul style="list-style-type: none"> • dążenie do opracowania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, aby na podstawie ich zapisów objąć ochroną obiekty i obszary zabytkowe, • konsekwentne wdrażanie zapisów obowiązujących dokumentów programowych gminy w odniesieniu do zabytków i krajobrazu kulturowego, • rewaloryzacja ładu przestrzennego wsi oraz zapobieganie rozpraszaniu osadnictwa poprzez: <ul style="list-style-type: none"> - ochronę historycznie ukształtowanego układu dróg oraz relacji przestrzennych pomiędzy zespołami zabytkowej zabudowy, - wypełnianie zabudową wolnych działek budowlanych w obszarach centrów wsi oraz historycznych siedlisk w zgodzie z historyczną kompozycją danego układu i gabarytami oraz formą architektoniczną tworzącej go zabudowy, - wyznaczanie w planach miejscowych nowych terenów pod zabudowę na zasadzie kontynuacji historycznych siedlisk, • ochrona panoram oraz przedpól widokowych najcenniejszych elementów krajobrazu i dziedzictwa kulturowego
Priorytet II: ZARZĄDZANIE KRAJOBRAZEM KULTUROWYM GMINY	
 kierunki działań	 zadania
<ol style="list-style-type: none"> 1. Podniesienie standardu przestrzeni publicznych 2. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych. 3. Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami. 	<ul style="list-style-type: none"> • opracowanie projektów rewaloryzacji przestrzeni publicznych (dotyczących m.in. kolei wąskotorowych, zespołów zabytkowej zieleni: parków, cmentarzy i in.), • opracowanie planu systematycznych kontroli stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych znajdujących się w zasobach komunalnych, • podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością gminy i prowadzenie w nich prac remontowo-konserwatorskich - w ramach opracowanego planu remontów, • dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach nie będących własnością gminy na podstawie uchwały o udzielaniu dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy zabytkach ruchomych i nieruchomych, w tym na zabezpieczanie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom, znakowanie i ewidencjonowanie zabytków ruchomych itp.), • rozszerzenie zapisów uchwały w sprawie dofinansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

	<p>zabytkach o zabytki znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków,</p> <ul style="list-style-type: none"> • dążenie do utworzenia parków archeologicznych poświęconych grodziskom w Podzamczu, Baldramie i Starym Czerwonym Dworze oraz historii osadnictwa pradziejowego na ziemi kwidzyńskiej, • określenie zasad i konsekwentne ich wdrażanie w zakresie umieszczania szyldów i reklam na obiektach zabytkowych, • współpraca z urzędem pracy w zakresie prowadzenia bieżących prac pielęgnacyjnych, porządkowych i zabezpieczających na terenach objętych ochroną, • szkolenie osób bezrobotnych w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną w celu utrzymywania na rynku pracy zanikających rzemiosł i zawodów, • wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach budownictwa drewnianego oferujących wypoczynek i rozrywkę (regionalne potrawy, zwyczaje itp.) oparte na miejscowych tradycjach, • wspieranie rozwoju regionalnych izb pamięci, muzeów etnograficznych itp.
Priorytet III: PROMOCJA I POPULARYZACJA WALORÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY	
kierunki działań	zadania
<ol style="list-style-type: none"> 1. Promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego służąca kreacji produktów turystyki kulturowej. 2. Promowanie tradycyjnych form i cech lokalnej architektury (w zakresie bryły, detalu architektonicznego, materiału, kolorystyki, rozwiązań konstrukcyjnych). 3. Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym 4. Szeroki dostęp do informacji o zabytkach gminy. 5. Rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowywanym lub 	<ul style="list-style-type: none"> • promocja najcenniejszych zabytków i dziedzictwa niematerialnego gminy, w szczególności obejmująca charakterystyczne zabytki świadczące o ich odrębności i specyfice (m.in. zabytki pomenonickie oraz grodziska wczesnośredniowieczne), • popularyzacja dobrych realizacji konserwatorskich i budowlanych przy zabytkach, popularyzacja dobrych praktyk projektowych przy zabytkach, a także zagospodarowaniu obszarów oraz terenów cennych kulturowo, przyrodniczo i krajobrazowo, • organizacja i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych związanych z dziedzictwem kulturowym gminy, • inicjowanie i organizacja obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa na obszarze gminy, • wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy, • współpraca z gminami sąsiednimi w kierunku utworzenia regionalnych szlaków turystycznych (np. pieszych, rowerowych, konnych, samochodowych, wodnych) promujących dziedzictwo

<p>realizowanym procesem inwestycyjnym.</p>	<p>kulturowe gminy i zabytki archeologiczne,</p> <ul style="list-style-type: none"> • opracowanie <i>mapy zabytków gminy</i>, jako atrakcyjnej graficznie formy promocji, ułatwiającej dotarcie do atrakcyjnych obiektów i obszarów kulturowych, • udostępnianie informacji o zabytkach gminy na stronie internetowej gminy, • wprowadzenie i upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji przedszkolnej i szkolnej poprzez wspieranie i organizowanie zajęć, • wykonywanie i wspieranie opracowywania prac studialnych (studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, katalogi typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego).
---	---

8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

8.1. Instrumenty prawne

Problematyka zachowania dziedzictwa kulturowego będzie uwzględniana przez władze gminy w trakcie realizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Gmina nie jest właścicielem obiektów zabytkowych, wskazanych do wpisania do rejestru zabytków. Gmina planuje współdziałanie z właścicielami obiektów zabytkowych, wymienionych w niniejszym programie jako zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy, w działaniach związanych z objęciem ich ochroną prawną, m.in. związanych ze składaniem wniosków o wpis do rejestru zabytków i wykonywaniem odpowiednich decyzji administracyjnych związanych z ochroną i opieką nad tymi obiektami.

8.2. Instrumenty koordynacji

Realizacja Programu wymaga współpracy z instytucjami ochrony zabytków różnych szczebli, w tym z Muzeum w Kwidzynie (Oddział Muzeum Zamkowego w Malborku), organizacjami pozarządowymi oraz Diecezją Elbląską i parafiami.

8.3. Instrumenty finansowe

Podstawowym narzędziem finansowym dla zachowania najcenniejszych zabytków gminy będą dotacje celowe udzielane na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru (na podstawie obowiązującej Uchwały Nr III/12/11 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 26 stycznia 2011 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków). Planowane jest rozszerzenie uchwały o możliwość dofinansowania zabytków włączonych do gminnej ewidencji zabytków.

Planowane jest również wykorzystanie funduszy unijnych oraz dostępnych dofinansowań samorządu województwa pomorskiego.

8.4. Instrumenty społeczne

W działaniach Gminy przewidywane jest prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami,

osobami fizycznymi oraz spółkami), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego gminy Kwidzyn.

8.5. Instrumenty kontrolne

Zadania sformułowane w niniejszym programie przewidują stosowanie dwóch form monitoringu jego realizacji: monitoringu zasobów (weryfikacja i aktualizacja gminnej ewidencji zabytków) oraz monitoringu stanu środowiska kulturowego.

9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

Za monitorowanie realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kwidzyn odpowiada Wójt Gminy Kwidzyn, który co dwa lata będzie przedstawiał Radzie Gminy Kwidzyn sprawozdanie z realizacji programu.

Kryteria prowadzenia oceny realizacji programu opieki:

- poziom (w %) wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- powierzchnia pokrycia miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego obszaru gminy (km² lub w %),
- liczba zabytków poddanych rewaloryzacji bądź pracom konserwatorskim,
- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw i działań edukacyjnych na terenie gminy,
- liczba przygotowanych/wydanych wydawnictw (w tym folderów promocyjnych, przewodników),
- liczba i długość (w km) utworzonych szlaków turystycznych i ścieżek rowerowych,
- liczba szkoleń/liczba osób biorących udział w szkoleniach związanych z ochroną i popularyzacją dziedzictwa kulturowego.

10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

10.1. Publiczne źródła finansowania

W celu właściwej i skutecznej ochrony zasobów kulturowych wykorzystane zostaną środki możliwe do zabezpieczenia z budżetu gminy na ten cel, działania prowadzone będą wspólnie z Gminnym Ośrodkiem Kultury. W miarę możliwości realizowane będą programy czerpiące z budżetów innych publicznych źródeł, tj.: Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku oraz Urzędu Marszałkowskiego Województwa Pomorskiego.

I. Gmina: w budżecie gminy co roku zabezpieczane będą środki na zadania wynikające z niniejszego dokumentu, m.in. na podstawie Uchwały Nr III/12/11 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 26 stycznia 2011 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

II. Fundusze Samorządu Województwa Pomorskiego

Na podstawie Uchwały Nr 33/III/14 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 8 grudnia 2014 roku (Dz. Woj. Pom. z 13 stycznia 2015 r., poz. 55) w sprawie określenia zasad udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa pomorskiego, Samorząd Województwa

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

Pomorskiego przyznaje co roku dotacje celowe na prace przy zabytkach objętych ochroną konserwatorską na podstawie wpisu do rejestru zabytków województwa pomorskiego.

Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków może obejmować nakłady konieczne na:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenia w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i detali architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego budynku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe lub przynależności;
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnienie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt. 7 – 15;
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Dotacja może być udzielona na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie w danym roku budżetowym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Dotacja może być udzielona w zależności od środków zaplanowanych w budżecie Województwa Pomorskiego, w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

W szczególnych przypadkach, jeżeli zabytek:

- 1) posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych;
- 3) jeżeli stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy nim
- dotacja może być udzielona do wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Wnioski o dotację należy składać do dnia 30 października każdego roku poprzedzającego rok realizacji prac lub robót.

III. Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków

Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku co roku przyznaje dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków usytuowanym na terenie województwa pomorskiego.

IV. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego²⁰⁸:

W ramach prowadzonych przez MKiDN programów mogą być dofinansowywane zadania z zakresu kultury i ochrony zabytków.

1. Program „Ochrona zabytków”: celem jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

2. Program „Wspieranie działań muzealnych”: celem jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także - prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych.

3. Program „Kultura ludowa i tradycyjna”: celem jest wspieranie zjawisk związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania.

4. Program „Ochrona zabytków archeologicznych”: celem jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

5. Program „Wspieranie opieki nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami w kraju”: celem jest zaangażowanie w opiekę nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami jak największej liczby różnych podmiotów, w celu zwiększenia wiedzy o historii naszego kraju, zwłaszcza o jej najtrudniejszych i najbardziej skomplikowanych aspektach, i dzięki temu wzmocnienie świadomości obywatelskiej i postaw patriotycznych.

6. Program „Wspieranie samorządowych instytucji kultury – opiekunów miejsc pamięci”: celem jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości.

Ministerstwo ogłasza co roku na swojej stronie internetowej (www.mkidn.gov.pl) rozpoczęcie naboru wniosków. Każdego roku termin naboru wyznaczony jest do 31 stycznia.

V. Fundusz kościelny Ministerstwa Finansów²⁰⁹

Kościelne osoby prawne mogą co roku ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na realizację w zadań z zakresu konserwacji i remontów obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej. Dotacje na wspomniany cel przeznaczone są na remonty i prace konserwatorskie zabytkowych obiektów sakralnych (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu

²⁰⁸ <http://www.mkidn.gov.pl/pages/strona-glowna/finansowanie-i-mecenat/programy-ministra/programy-mkidn-2019.php>, [strona Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 1.02.2019 r.];

²⁰⁹ <https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-koscielny> [strona Ministra Finansów, dostęp: 1.02.2019 r.].

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki).

10.2. Środki pomocowe

Gmina Kwidzyn zamierza korzystać z dostępnych dla samorządów środków Unii Europejskiej w ramach różnych programów pomocowych, a także pomagać innym beneficjentom w pozyskiwaniu środków na cele związane z ochroną dóbr kultury.

W okresie 15.05.2018 – 1.02.2019 r. w ramach 8.4 RPO Wsparcie atrakcyjności walorów dziedzictwa przyrodniczego dla województwa pomorskiego jednostki samorządu terytorialnego mogą aplikować o dofinansowanie działań w zakresie: budowa, przebudowa i rozbudowa obiektów publicznej infrastruktury turystycznej o znaczeniu regionalnym lub ponadregionalnym (porty, przystanie, pomosty, przenoski), budowa, przebudowa i rozbudowa liniowej publicznej infrastruktury turystycznej o znaczeniu regionalnym lub ponadregionalnym służącej rozwojowi całorocznych, specyficznych form turystyki w oparciu o jednolite standardy identyfikujące dziedzictwo regionu (trasy rowerowe, szlaki wodne, konne, piesze wraz z oznakowaniem). W ramach tych projektów możliwa jest również budowa, przebudowa i rozbudowa publicznej infrastruktury poprawiającej dostępność do obiektów i atrakcji turystycznych (np. parkingi, ciągi komunikacyjne i infrastruktura dla niepełnosprawnych) oraz zagospodarowania ich bezpośredniego otoczenia.

Co roku organizowany jest nabór wniosków w ramach realizacji Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020.

11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków

Lp.	Zadanie z Programu Opieki nad Zabytkami	Wydział lub jednostka organizacyjna koordynująca zadanie	Okres realizacji	Planowane finansowanie lub dofinansowanie [zł]
1.	dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach nie będących własnością gminy na podstawie uchwały o udzielaniu dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy zabytkach ruchomych i nieruchomych, w tym na zabezpieczanie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom, znakowanie i ewidencjonowanie zabytków ruchomych itp.)	stanowisko ds. gospodarki przestrzennej i budownictwa	2019-2020 2019 2020 2021 2022	całość: 480.000 120.000 120.000 120.000 120.000
2.	wspieranie rozwoju regionalnych izb pamięci, muzeów etnograficznych itp.	samodzielne stanowisko ds. oświaty	2019-2020 2019 2020 2021 2022	całość: 4.000 1.000 1.000 1.000 1.000
3.	promocja najcenniejszych zabytków i dziedzictwa niematerialnego gminy, w szczególności obejmująca charakterystyczne zabytki świadczące o ich odrębności i specyfice (m.in. zabytki pomenonickie oraz grodziska wczesnośredniowieczne)	Gminny Ośrodek Kultury w Kwidzynie	2019-2020 2019 2020 2021 2022	całość: 15.000 1.000 5.000 5.000 5.000

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2019-2022

4.	organizacja i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych związanych z dziedzictwem kulturowym gminy	Gminny Ośrodek Kultury w Kwidzynie	2019-2020 2019 2020 2021 2022	całość: 50.000 5.000 15.000 15.000 15.000
5.	wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy	Gminny Ośrodek Kultury w Kwidzynie	2019-2020 2019 2020 2021 2022	całość: 20.000 5.000 5.000 5.000 5.000
6.	współpraca z gminami sąsiednimi w kierunku utworzenia regionalnych szlaków turystycznych (np. pieszych, rowerowych, konnych, samochodowych, wodnych) promujących dziedzictwo kulturowe gminy i zabytki archeologiczne	stanowisko ds. inwestycji	2019-2020 2019 2020 2021 2022	całość: 50.000 5.000 15.000 15.000 15.000
7.	opracowanie <i>mapy zabytków gminy</i> , jako atrakcyjnej graficznie formy promocji, ułatwiającej dotarcie do atrakcyjnych obiektów i obszarów kulturowych	Gminny Ośrodek Kultury w Kwidzynie	2019-2020 2019 2020 2021 2022	całość: 20.000 5.000 5.000 5.000 5.000
8.	udostępnianie informacji o zabytkach gminy na stronie internetowej gminy	Gminny Ośrodek Kultury w Kwidzynie	2019-2020 2019 2020 2021 2022	całość: 20.000 5.000 5.000 5.000 5.000
9.	wprowadzenie i upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji przedszkolnej i szkolnej poprzez wspieranie i organizowanie zajęć	samodzielne stanowisko ds. oświaty	2019-2020 2019 2020 2021 2022	całość: 12.000 3.000 3.000 3.000 3.000
10.	podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością gminy i prowadzenie w nich prac remontowo-konserwatorskich - w ramach opracowanego planu remontów	samodzielne stanowisko ds. gospodarki komunalnej i samodzielne stanowisko ds. gospodarki lokalowej	2019-2020 2019 2020 2021 2022	całość: 410.000 20.000 130.000 130.000 130.000
11.	Aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków	stanowisko ds. gospodarki przestrzennej i budownictwa	2019-2020 2019 2020 2021 2022	całość: 3.000 0 1.000 1.000 1.000
Razem przewidywane wydatki w latach 2019-2022				1.084.000